

Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon

Szerkesztette:
Borbély Anna

Budapest
Nyelvtudományi Intézet
2020

Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont

Online kiadás (pdf)
Elérhető: www.nytud.hu
ISBN 978-963-9074-87-3

Technikai szerkesztő: Holecz Margit

Kiadó: Nyelvtudományi Intézet
H-1394 Budapest, Pf. 360
www.nytud.hu

Támogató projektek

NyelvEsély: Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű siketoktatás és a nyelv
által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése
(SZ-007/2016)

Akadálymentesített infokommunikációs szolgáltató platform fejlesztése,
hallás- és látássérült személyek számára (EFOP-1.1.5-17-2017-00006)

@ Szerzők, 2020
@ Nyelvtudományi Intézet

A kötetben megjelenő fényképeket a szerzők bocsátották a
rendelkezésünkre, az internetes fényképek forrásait közöltük.

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás, illetve
adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli
hozzájárulásához van kötve.

Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon

Szerkesztette:

Borbély Anna

Budapest

Nyelvtudományi Intézet

2020

A tanulmányokat lektorálták:

Bartha Csilla
Borbély Anna
Duray Zsuzsa
Erb Maria
Hattyár Helga
Holecz Margit
Márku Anita
Szabó Tamás Péter
Tücsök Dorottya

Tartalomjegyzék

Praefatio ad lectorem	6
<i>Borbély Anna</i>	
A magyarországi nemzetiségek közös nyelvészeti kutatásai: Előzmények és eredmények . . .	7
<i>Avanesian Alex</i>	
Az örmény írásbeliség kialakulása	20
<i>Bockovac Tímea – Várnai Zsuzsa</i>	
A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről	39
<i>Borbély Anna</i>	
A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában	61
<i>Erb Maria</i>	
A nyelvi tájkép új elemei: magyarországi német tanösvények	89
<i>Gergye Eszter</i>	
<i>Băjasi nostri aîși kusztă... – a mi beásaink itt éltek...</i> – A beás nyelv megjelenése különböző nyelvi tájképekben	108
<i>Lásztity Péró – Káplán Szofia</i>	
Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken	123
<i>Lukácsné Bajzek Mária</i>	
Mentális és valóságos nyelvi tájkép a Rábavidéken	150
<i>Menyhárt Krisztina</i>	
A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (köztéri jelenlét)	165
<i>Pachné Heltai Borbála</i>	
Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban	185
<i>Rézműves Melinda</i>	
A falusi nyelvi tájkép a hodászi roma közösségben	209
<i>Stefuca Viktória</i>	
Az ukránság kultúrája a Magyarországon felállított emlékhelyek tükrében	227
<i>Tuska tünde – Uhrin Erzsébet</i>	
Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről	240

Prefatio ad lectorem

A Nyelvi és kulturális találkozások a 21. századi tudásszerzésben (2019. április 3–5.) konferencia az MTA Nyelvtudományi Intézet Többnyelvűségi Kutatóközpontja (MTA NYTI TKK) szervezésében, Bartha Csilla osztályvezető elnöklésével került megrendezésre Budapesten a Lóvasút Kulturális Rendezvényközpont elegáns épületében (Budapest XII. kerület, Zugligeti út 64.).

A konferenciát *Prószéky Gábor*, az MTA NYTI igazgatója nyitotta meg. A tudományos esemény minden napján más-más tematika szerepelt. Az első nap címe volt: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép*, a másodiké: *Élmény és tanulás – módszertani műhely, jó gyakorlatok és a harmadiké: A digitális tudásszerzés jó gyakorlatai.*

Az elsőnap tudományos műhelykonferencia egy újabb állomása annak a 2001-ben elindított folyamatnak, melynek során az akadémiai intézet kutatói a magyarországi nemzetiségek nyelvi jelenségeit a nemzetiségek kutatóival együtt kutatják, s ezek eredményeit előadásokban, konferenciákon, tudományos műhelyekben, illetve publikációkban ismertetik. Erről, azaz a közös nemzetiségi nyelvészeti kutatások előzményeiről és eredményeiről részletesebben a bevezető írás szól. A folytatásban az előadások írott változatai olvashatók, kiegészítve egy további tanulmánnyal is, és a *beások, bolgárok, horvátok, németek, örmények, románok, szerbek, szlovákok, szlovének és ukránok* közösségeire vonatkozó nyelvi tájkép egy-egy szeletét ismertetik. A tanulmánykötettel célunk volt a nemzetiségek jelenlétét megmutatni a magyarországi nyelvi tájképben. A szerzők az általuk bemutatott közösségek tagjai, aktivistái és kutatói, akik maguk választották ki tanulmányuk központi témáját. Ezek a témák segítenek abban, hogy mélyebb ismereteket szerezzünk arról, *ahogyan* a magyarországi nemzetiségek nyelve és kultúrája a nyelvi tájképben megjelenik, de abban is, hogy kiderüljön: *hol nem jelenik meg, hol hiányzik.*

A magyarországi nemzetiségek nyelvi tájképére jellemző változatosságok a kötet tanulmányaiban hűen tükröződnek. Kötetbeli sorrendjük rendezőelve a szerzők nevének ábécé szerinti rendje volt. További szerkesztési döntés alapján a tanulmánykötetet – a benne szereplő képanyag minőségének biztosítása érdekében – a hagyományos papíralapú kiadás helyett internetes felületen tesszük hozzáférhetővé, PDF formátumban.

Budapest, 2020. július 21.

A szerkesztő

A magyarországi nemzetiségek közös nyelvészeti kutatásai: előzmények és eredmények

Borbély Anna

A magyarországi nemzetiségekre irányuló első közös és összehasonlító nyelvészeti kutatás *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című NKFP 5/126/2001 projektum keretében készült, melynek konzorciumvezetője Bartha Csilla (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék és MTA NYTI) és témavezetője Borbély Anna (MTA NYTI) volt. A beás, német, roma, román, szerb és szlovák nemzetiségek által is lakott településeken végzett kérdőíves vizsgálat közreműködő nemzetiségi kutatásvezetői: Bartha Csilla, Borbély Anna, Erb Maria (ELTE BTK Germanisztikai Intézet), Hornokné Uhrin Erzsébet és Tuska Tünde (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete) és Orsós Anna (PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék). A statisztikai vizsgálat megtervezése és feldolgozása Vargha András (ELTE PPK és KRE BTK Pszichológiai Intézet) munkája volt. A kutatás adataihoz a terepmunkát Orsós Anna, Egregyi Borbála (beások, Mánfa és Bogyiszló), Erb Maria (németek, Tárján), Kiss Andrea (romák, Mezőtúr), Abrudán Mária (románok, Kétegyháza), Szimics Milosné (szerbek, Pomáz), Hornokné Uhrin Erzsébet, Tóth Sándor, Tuska Tünde és Zsilák Mária (szlovákok, Tótkomlós) végezte. Az NKFP kutatás eredményeiből számos tudományos és népszerűsítő előadás hangzott el, tanulmány és könyvfejezet készült magyarul, angolul és nemzetiségi nyelveken (lásd ennek válogatását az irodalomjegyzékben). Az MTA NYTI-ben két tudományos tanácskozást szerveztünk (*Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terepmunka tanulságai – Kutatói fórum, 2004. június 8.* és *A nyelvcsere folyamata és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben – Konferencia, 2004. november 4.*). A Kontra Miklós (MTA NYTI Élőnyelvi csoport majd osztály vezetője) kezdeményezésével 1988-ban elindított nemzetközi Élőnyelvi Konferencia (ÉK) történetében elsőként tartottunk tudományos műhelyt, *A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjeiről* címmel (szervező: Borbély Anna, 14. ÉK Bük 2006. október 9–11.). Az újabb kutatási eredményeket pedig 2008-ban Párkányban (Szlovákia) a 15. ÉK-en, *Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek* című tudományos műhelyben

(szervező: Bartha Csilla) mutattuk be (lásd a tudományos események válogatott listáját, ahol az NKFP adatokból készült elemzések eredményeit ismertettük).

A Budapesten – 2011. március 25-én és 26-án az MTA NYTI TTK szervezésében és Bartha Csilla elnökletével megrendezett – *Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe*, (<http://www.nytud.hu/mconf/>) című nemzetközi konferencián az egyre jobban formálódó magyarországi nemzetiségi tudományos közösség *Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects* címmel újabb tudományos műhelyen vett részt (szervező: Borbély Anna).

2011. április 26-án az MTA NYTI-ben megrendezett tanácskozás keretében megalakult a *Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek Platformja* (MKKP). A tanácskozáson a magyarországi nemzetiségi kutatóintézetek és az intézettel nem rendelkező kisebbségek képviselőiben jelenlevő Berényi Mária (Magyarországi Románok Kutatóintézete), Blazsetin István (Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete), Erb Maria (Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja), Kovács Anna (Magyarországi Szlovák Kutatóintézete), Kjoszeva Svetla (Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskola), Lásztity Péro (Szerb Intézet), valamint az MTA NYTI TTK képviselőiben jelenlevő Bartha Csilla, Borbély Anna és Hámori Ágnes egyhangúan kijelentették, hogy a tanácskozás keretében megalakítják az MKKP-t. A tanácskozáson megfogalmazódott, hogy az MKKP tagjai rendszeres tudományos együttműködést alakítsanak ki.

Az aktuálisan futó közös kutatási téma a *nyelvi tájkép. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép* címmel 2013. május 23-án az MTA NYTI TTK által és Bartha Csilla elnökletével megrendezett műhelykonferencián a hazai nemzetiségek közül a *bolgár*, a *román*, a *szerb*, a *szlovák*, a *vend* közösségről és egy olyan faluról szóltak az előadások és poszterek, ahol *németek*, *finnek*, *cigányok* és magyarok élnek együtt (<http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/program.html>). A további eredményeket a magyarországi nemzetiségek *német*, *román*, *szerb* és *szlovák* közösségeiben 2018-ban Budapesten a 20. ÉK-n, a *Többs nyelvű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép* címmel, immár az ÉK történetében a harmadik tudományos műhely keretében ismertettük (szervező: Borbély Anna). Az előadások szerzői Bartha Csilla, Borbély Anna, Erb Maria, Lásztity Péro – Káplán Szofia – Marija Mandić, Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet és Pachné Heltai Borbála voltak.

Elérkeztünk a 2019-ben megrendezett konferenciához, ahol további kutatási eredményeket mutattunk be, és ahol az előadásokban újabb nemzetiségi csoportok nyelvi tájképével is megismerkedhettünk. A konferencia anyagából Balányi Klára, Mayer Éva és Hegedűs Sándor szerkesztésében a *Barátság* folyóirat

egy mellékletben számolt be (http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf).

A jelen és egyben az első önálló tanulmánykötet *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* című konferencia (szervező: Borbély Anna) előadásainak írott változatát tartalmazza. Néhány tanulmányban utalás történik a nemzetiségi törvénynek a nemzetiségek alapjogairól szóló részére, amelyben rögzítve vannak a személynevek, illetve a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntetető táblák, valamint a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratainak nemzetiségi nyelven történő szabályozásai. Nem történtek utalások viszont az ezzel összefüggő nemzetközi dokumentumokra. Mint ismeretes, az 1990-es években az *Európa Tanács* keretében két kisebbségi szerződés került elfogadásra: 1992-ben a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* (Karta) és 1995-ben a *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről* (Keretegyezmény). Mindkét szerződés 1998-ban lépett hatályba. Működésük sarkalatos pontja a párbeszéd a kisebbségi nyelvek beszélői és az állam között. A párbeszéd lényege a vállalt kötelezettségek ellenőrzése (vö. Kardos 2019). A *Karta Szakértői Bizottsága* és a *Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága* többek között véleményezi, hogy Magyarország mennyire hajtja végre a topográfiai jelzések nemzetiségi nyelveken történő közzétételével kapcsolatos kötelezettségeit. Egy feldolgozott monitoringciklus több évet tekint át, a Kartánál hármat, a Keretegyezménynél ötöt. Nagy (2018) tanulmánya a Karta 6. monitoringciklusának és a Keretegyezmény 4. monitoringciklusának a 2016-os jelentéseit elemzi. A tanulmány szerint a jelentések arról szólnak, hogy a törvényi keretekhez viszonyított magyarországi nemzetiségi nyelvek használatára vonatkozó gyakorlati végrehajtás javításra szorul. A Kartában vállalt kötelezettségek ellenőrzéséről szóló következő – a 7. monitoringciklusról készült és 2018-ban a Karta Szakértői Bizottsága által elfogadott – jelentés a topográfiai feliratokról konkrétabban is szól (vö. Nagy megj. alatt).¹ Eszerint, sok településen a helységnevtáblán megjelenik a település kisebbségi nyelvű elnevezése, és néhány településen, köztük egy budapesti kerületben, kétnyelvű utcanévtábla is előfordul. A jelentés kitér arra is, hogy a kisebbségi nyelvű egyéb topográfiai elnevezéseket általában a helyi közigazgatás vagy nem fogadja el, vagy nem alkalmazza. A jelentés egy további pontjában az is olvasható, hogy még a helyi nemzetiségi

¹ Magyarország a Keretegyezmény 5. monitoringciklusáról az országjelentést leadta. A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának véleményezése és elfogadása Nagy (megj. alatt) tanulmányának megírásáig nem készült el, ezért erről nem számolhatott be.

önkormányzattal rendelkező önkormányzatok igen tekintélyes számában sem használják a településneveket az adott kisebbség nyelvén.

A nemzetiségek történelmi, nyelvi, kulturális, társadalmi és demográfiai szempontból eltérnek a többségtől éppúgy, mint egymástól, és ugyanígy van ez a nyelvi tájképüket illetően is. A feldolgozások a szemiotikai *asszamlázs(ok)* fogalma nyomán feltárták, hogy az emberek, a szemiotikai erőforrások és az objektumok különböző pályákon hogyan találkoznak egy bizonyos pillanatban és helyen, így segítve megismerni a nyelvi erőforrások jelentése mellett a dolgok fontosságát, a hely egészének a következményeit és jelentőségét (vö. Pennycook 2017: 269). A továbbiakban a kötetben szereplő tanulmányokból kiemelek nemzetiségenként egy-egy a magyarországi térben és bizonyos/változó időben megtalálható karakterisztikus, *ikonikus* vonást. A bemutatandó elemek a közösségekről – multimodális, tehát nyelvi, vizuális és térbeli kommunikációs eszközökkel (vö. Chen 2016) – specifikus és esszenciális információkat közvetítenek.

A *beás* tanulmány – szerzője *Gergye Eszter* – ikonikus nyelvitájkép-eleme a *BEÁS NYELV ÉS A TÖBBNYELVŰSÉG*, hiszen a bemutatott képeken a beás nyelv önállóan nem, csupán az angol, a magyar, a német, az olasz és a romani nyelvek társaságában jelenik meg. Felvetődik a kérdés, hogy ez vajon egy esetleges megfigyelés-e, valamint az is, hogy a beás nyelv a jövőben a dinamikusan változó nyelvi tájképben önállóan meg fog-e jelenni.

A *bolgár* nyelvi tájképről szóló tanulmánynak *Menyhárt Krisztina* a szerzője. Kiemelhető ikonikus nyelvitájkép-eleme a Halásztelken felállított *BOLGÁRKERÉK*. Az agráripari emlékmű annak az öntözőberendezésnek állít emléket, amellyel a bolgár kertészek a nagyüzemi zöldségtermesztés során a kerteket locsolták. A bolgárkerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll. Halásztelken kívül Zugló egy utcánévvel őrzi emlékét (Budapest XIV. ker., Bolgárkerék utca).

Bockovac Tímea és *Várnai Zsuzsa* tanulmányából megtudjuk, hogy az alsó-szentmártoni *sokác–horvát* beszélőközösség 20. századi története példa arra, hogyan megy végbe egy teljes falu beszélőközösségének felbomlása. Az idős beszélők kihalásával egy horvát dialektus fog „elhallgatni”. A templomi harangot mozgásba lendítő, megszólaltató *SOKÁC TEXTÍLIA* ezzel van „összhangban”.

A *német* nemzetiség nyelvi tájképéről két tanulmány született. Erb Maria tanulmányának témája a *MAGYARORSZÁGI NÉMET TANÖSVÉNYEK*. A komplex és kreatív nyelvitájkép-elem műfajánál fogva kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a valós térben egy-egy németek lakta településen, illetve országos szinten a németek történelmét, kultúráját és sajátosságait – a tanösvény állomásaival, installációival és német–magyar kétnyelvű leírásaival – a német nemzetiség tagjainak éppúgy, mint a közösségen kívülieknek ismertté tegyék. Pachné Heltai Borbála arról írt,

hogy a német iskolai nyelvi tájképben felfedezhető a nyelv és kultúra összekapcsolása, ezen belül jelenik meg az *UNGARNDISCHE FRAUENNAMEN* elnevezésű tábla, amelyen a településen is gyakori női keresztnévek szerepelnek, mégpedig a helyi német nyelvváltozaton szokásos formájuk mellett a német sztenderd és magyar nyelvi megfelelőjükkel.

A magyarországi örmény nemzetiség nyelvi tájképét *Avanesian Alex* ismerteti. Írásából az *ÖRMÉNY KŐKERESZTEK* emelhetők ki, amelyek – egyre több magyarországi településen – a tragikus örmény népirtásnak állítanak emléket. A kőkeresztek rózsaszín tufa anyaga, formája, magyar és örmény felirata egységes és összefüggő magyarországi örmény nyelvi tájképet alkot.

Rézműves Melinda a roma nemzetiség nyelvi tájképét vizsgálja. Tanulmányából kiemelhetők a romák lakta településekről, így Besenyődről, Hodászról, Kántorjánosiról és Nyírgyulajról készült *ROMA NEMZETISÉGI ROLL-UP-OK*, melyek az ifjúság vizualitás fejlesztése és a települések kulturális életének tömör összefoglalása céljából valósultak meg.

A román nemzetiségi nyelvi tájképén belül egy iskola nyelvi tájképét Borbély Anna elemzi. Az iskolai nyelvi tájkép egyedi részlete a román nyelvű ortodox hittanterem, melynek egyik fala *ROMÁN ORTODOX IKONOSZTÁZZÁ, IKONFALLÁ* változott át.

A *SZERB NEMZETISÉG UTCÁINAK NÉVADÓI* válnak ismertté Lásztity Péro és Káplán Szofia tanulmányából. Szerb jeles személyiségekről: *Csarnojevit Arzen (Arsenije)*, *Lázár cár*, *Nikola Tesla*, helyi kötődésű szerb személyekről: *Luppa Vidor (Veselin)*, *Dumtsa Jenő (Evgen)*, *Vujicsics Tihámér (Tihomir)* és nemzeti – de akár más nemzetiségekhez is köthető – szimbólumokról: *Dodola*² és *Tambura* elnevezett utcák ezek.

A *szlovákok* nyelvi tájképéről – Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulója megünneplése kapcsán – Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet írt tanulmányt. A várost a 18. század első felében túlnyomórészt szlovákok lakták be újra, jelenlétük a 19. század végéig meghatározó volt. A kiemelt ikonikus nyelvtájkép-elem itt a *CSABAI SZLOVÁK EVANGÉLIKUS SZÓTEMLŐM*, azaz a szlovák szavakból kirajzolt békéscsabai evangélikus templom, a szlovák ifjúság kreativitása nyomán született pólókon megjelenő dizájn. A felhasznált szavak: személyiségek nevei (*Tessedik*,

² A magyarországi románok is ismerik az esőkerő rigmusok mágikus szavának több változatát: „păpărugă”, „dădilă”, „dădu”, „dodole”, „dodolaie”, „dodule”. Szerb eredetűek a szerb és román lakosú településeken ismert román változatok: „dodola” és „dodolaie” (Battonya), valamint „dodolaie” és „dodolaie” (Magyarcsanak) (vö. Nikula 2000: 179–180).

Áchim András); egyházi énekeskönyvek (*Tranoscius és Funebrál*); helyi szlovák szavak és kifejezések (*vel'mej* – nagyon, *vel'ký chrám* – nagytemplom, *turňa* – torony, *sálaš* – tanya, *djóčence* – lányok, *pjéra* – virág, *gecel'a* – szoknya, *bel'avi* – kék, *pampuške* – fánk stb.).

Lukácsné Bajzek Mária szlovén nemzetiségről szóló tanulmányából azt a nyelvi ideológiai jelenséget emelem ki, ami a nemzetiségi nyelven belüli sztenderdet és területi nyelvváltozatot érinti. Pontosabban azt, hogy mi a *MAGYARORSZÁGI SZLOVÉN NYELVVÁLTOZAT HELYE A SZLOVÉN NYELVI TÁJKÉPBN*. Az elemzés a szlovén sztenderd nyelvváltozat dominanciáját mutatja, mivel a magyarországi szlovén nyelvváltozat a nyelvi tájképben csupán esetenként jelenik meg. Ilyen ritka és követendő példa a *Bolt – Bouta – Trgovina* háromtagú felirat. Bár ez a probléma ilyen mértékben a kötet más tanulmányában nem fogalmazódik meg, a többi magyarországi nemzetiségi nyelvet is érinti.

A Magyarországon felállított *ukrán* emlékhelyekről *Stefuca Viktória* írt. Az *UKRÁN ÉHINSÉG ÁLDOZATAINAK EMLÉKMŰVEI* Budapesten, Csömörön, Szegeden és Nyíregyházán is az emlékhely nyelvi (magyar és ukrán szövegek), vizuális elemei (gyertya; sudár, vékony anyjába kapaszkodó csontsovány gyermek; keresztbe foglalt anya, gyermek árnyak) és térbeli (három felekezet templomához közeli elhelyezés: Petőfi tér,³ Dóm tér és görögkatolikus templomkert, – illetve emlékpark) elrendezése miatt érdemel kivételes figyelmet.

Összefoglalva, az ikonikus magyarországi nemzetiségi nyelvitájkép-elemek *nyelvi és emlékezeti* vonásai a leghangsúlyosabbak. A nemzetiségi nyelvitájkép-elemek nyelvi jellemzőiről ismertté válik a nyelvek közötti és a nyelveken belüli változatok előfordulási gyakorisága. Körvonalazható a nemzetiségi nyelvek jelenléte – az egynyelvűségben, a kétnyelvűségben, a többnyelvűségben – és a hiánya is. Megállapítható a nemzetiségi nyelv sztenderd és területi nyelvváltozata közötti egyenetlenség és csak esetleges a területi nyelvi elemek dominanciája. A nemzetiségi nyelvitájkép-elemek tartalmukat tekintve hangsúlyosan emlékezeti orientációjúak. Jellemzően felölelik a tragikus történelmi eseményeket; a személyiségeket; a kulturális, agrár, ipari és agráripari eredményeket; valamint az egyházi és világi hagyományokat. A nemzetiségi nyelvi tájkép mind nyelvi, mind emlékezeti vonatkozása identitáserősítő, oktató és tájékoztató célzattal jelenik meg, megjelenítése pedig kreatív módon történik. Előtérbe kerülnek emellett a nemzetiségi nyelvi tájképhez kapcsolódó jövőbeli feladatok is, amelyek

³ A budapesti Petőfi tér 2. alatt áll az 1801-ben felszentelt és a magyarországi görögök és arománok (macedorománok) által alapított és építtetett ortodox templom.

megvalósítása erősen függ a nemzetiségi nyelvek folyamatos és szisztematikus menedzselésétől.

A konferencia megrendezése és a tanulmánykötet a *NyelvEsély: Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű siketoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése (SZ-007/2016; 2016–2021)* és az *Akadálymentesített infokommunikációs szolgáltató platform fejlesztése, hallás- és látás-sérült személyek számára (EFOP-1.1.5-17-2017-00006)* pályázatok támogatásával készült.

Irodalom

- Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) 2019. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Barátság 25. szeptember 15. Melléklet.
http://nemzetisegek.hu/reptorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020–05–05).
- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.) Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. Érték és Valóság. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 57–84.
- Bartha Csilla 2007a. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 95–111.
- Bartha Csilla 2007b. Bevezetés. In: Bartha Csilla (szerk.) Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 7–15.
- Bartha Csilla (szerk.) 2007. Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In: Borbély Anna – Vančonek Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 141–155.

- Bartha, Csilla – Borbély, Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. *Language Policy* 5/3: 337–365.
- Bartha Csilla – Borbély Anna – Erb Maria – Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 557–576.
- Borbély, Ana 2013. Limbă maternă și bilingvism – cercetări comparative sociolingvistice în Ungaria. In: Răuțu, Daniela – Adrian Rezeanu – Dana-Mihaela Zamfir (szerk.) „Cuvinte potrivite”. Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare. București, Editura Academiei Române.
- Borbély, Anna 2003. Die Rumänen in Ungarn. In: Glatz, Ferenc (szerk.) *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest, Europa Institut. 236–243.
- Borbély Anna 2006. Nyelvválasztási szokások a 21. század elején hat magyarországi kisebbségi közösségben. In: *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 85–101.
- Borbély Anna 2007a. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 89–94.
- Borbély Anna 2007b. Összehasonlító nyelvcsere-kutatások a Magyarország területén élő kisebbségi közösségekben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 15–24.
- Borbély, Anna 2008. Social and Linguistic aspects: Comparative Minority Research on Bilingual Communities in Hungary at the Beginning of the 21st Century. In: Goicu, Viorica (szerk.) *Anale. Seria Filologie și relații publice. Volumul XV (2007–2008)*, Timișoara, Universitatea “Tibiscus” Facultatea de Limbi Moderne Aplicate. Editura Augusta. 9–31.
- Borbély, Anna 2010. Minderheitenssprachen im Berufsumfeld in Ungarn. *Lingua. Language and Culture*, Year IX, No. 1/2010, New Series, 107–116.
- Borbély, Anna 2011. Languages and language varieties: Comparative research on the Linguistic attitudes in four bilingual Minority communities in Hungary. In: ESUKA – JEFUL (Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu) 2–1: 41–55.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.
- Borbély Anna 2017. Fenntartható kétnyelvűség magyarországi közösségekben. In: Fazakas Noémi – Benő Attila (szerk.) *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület. 27–37.

- Chen, Song 2016. Linguistic landscape and space: a multimodal analysis of linguistic landscape in robot open space. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. (Online) 5/6. (2020–01–20)
- Erb, Maria 2003. Die sprachliche Situation der Ungarndeutschen um die Jahrtausendwende. In: Glatz, Ferenc (szerk.) *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest, Europa Institut. 255–261.
- Erb Maria 2006. „[...] wail's Lem es so procht hot [...]” / [...] mert így hozta az élet” – A nyelvcsere és a nyelvmegőrzés dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni közösség példáján. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 103–136.
- Erb Maria 2007a. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 61–69.
- Erb, Maria 2007b. Wir und Sie: Ethnische Stereotype und Vorurteile bei den Tarianer Deutschen. In: Erb Maria – Knipf-Komlósi Elisabeth (szerk.) *Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen* [= Ungarndeutsches Archiv 9]. Budapest, ELTE Germanistisches Institut. 134–187.
- Erb Maria 2009. Etnikai sztereotípiák a tarjáni német közösségben. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 157–166.
- Erb, Maria 2010. Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. Geschichte – Tendenzen – Perspektiven. In: Kostrzewa, Frank – V. Rada, Roberta (szerk.) *Deutsch als Fremd- und Minderheitensprache in Ungarn. Historische Entwicklung, aktuelle Tendenzen und Zukunftsperspektiven*. Hohengehren, Schneider Verlag. 118–146.
- Erb, Maria 2012. Sprachgebrauch der Ungarndeutschen: Tendenzen und Perspektiven. In: Kerekes Gábor – Müller Márta (szerk.) *Traditionspflege und Erneuerung. Perspektiven der deutschen Nationalität in Ungarn im 21. Jahrhundert* [= Neue-Zeitung-Bücher, Reihe Wissenschaft, Bd. 1]. Budapest, Ad Librum. 35–57.
- Kardos Gábor 2019. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának végrehajtási mechanizmusa.
<https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/Tervesztes-es-hatartalanitas-3.pdf>
- Nagy, Noémi 2018. Observing minority rights in the administration of justice and public administration: European developments in 2016. *European Yearbook on Minority Issues* 15/1: 113–147.
- Nagy, Noémi megjelenés alatt. Language rights of European minorities in the administration of justice, public administration and public services: International developments in 2019. *European Yearbook on Minority Issues* 18.

- Níkula, Stella 2000. Meteorologie populară la românii din Ungaria. *Annales* 2000. 154–218. http://romanintezet.hu/files/Egyeb/Annales_2000.pdf
- Pálmáné Orsós Anna 2007a. A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 266–292.
- Pálmáné Orsós Anna 2007b. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 79–88.
- Pennycook, Alistar 2017. Translanguaging and semiotic assemblages. *International Journal of Multilingualism* 14/3: 269–282.
- Tóth, Alexander Ján – Tušková, Tünde – Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária 2005a. Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (szerk.) *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Békešská Čaba, VÚSM*. 240–325.
- Tóth, Sándor János – Tuska, Tünde – Uhrin, Erzsébet – Zsilák, Mária 2005b. Sprachtausch und Spracherhalt in der Gemeinschaft ungarländischer Slowaken von Tótkomlós. *Studia Slavica Hung.* 50/3–4: 235–266.
- Tóth Sándor János – Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet – Zsilák Mária 2010a. A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.) *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Cluj Napoca/Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion. 109–149.
- Tóth, Sándor János – Tuska, Tünde – Uhrin, Erzsébet – Zsilák, Mária 2010b. Dimensiunile alterității lingvistice la Tótkomlós. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.) *Minorități în zonele de contact interetnic. Cehii șlovacii România și Ungaria*. Cluj Napoca/Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion. 109–149.
- Tuska Tünde 2009. A tótkomlósi szlovákok sztereotípiái. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 167–174.
- Tuska Tünde 2014. A nyelv és az etnikai identitás vizsgálata a tótkomlósi szlovákok körében. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.) *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 631–636.
- Tušková, Tünde 2006. Výskum kultúrnych postojov komlóšských Slovákov In: Divičanová, Anna – Tóth, Alexander Ján – Uhrinová, Alžbeta (szerk.) *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 204–208.
- Tušková, Tünde 2008. Menšinové a väčšinové stereotypy, predsudky u komlóšských Slovákov. In: Ondrejovič, Slavomír (szerk.) *Varia XV. Zborník materiálov zo kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava – Banská Bystrica – Tajov, Katedra Slovenského Jazyka a Literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici. 623–627.

- Tušková, Tünde 2010. Sebareflexia slovenského pôvodu súvisiaca s dvojjazyčnosťou. In: Šenkár, Patrik – Janiec-Nyitrai, Agnieszka (szerk.) *Veda pre vzdelávanie- vzdelávanie pre vedu: Minoritné kultúry, kultúra minorít*. Nyitra [Szlovákia], Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies. 43–47.
- Uhrinová, Alžbeta 2005. Dimenzie jazykovej inakosti v Slovenskom Komlóši. In: Györke Zoltán – Maruzsné Sebő Katalin (szerk.) *Slavica Szegediensa V*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék. 251–262.
- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 70–78.
- Vargha András – Borbély Anna 2016. Modern mintázatteltáró módszerek alkalmazása a kétnyelvűség kutatásában. In: Kissné Viszket Mónika – Puskás-Vajda Zsuzsa – Rác József – Tóth Veronika (szerk.) *A pszichológiai tanácsadás perspektívái: Tisztelgő kötet Ritoók Magda 80. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 173–186.
- Vargha, András – Borbély, Anna 2017. Application of modern classification methods in the study of bilingualism. *Glottology* 8/2: 203–216.
- Vargha András – Borbély Anna 2017. Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statisztikai Szemle* 95/8–9: 805–822.
- Vargha, András – Borbély, Anna 2018. Application of new classification methods in the study of bilingualism and ethnic identity in Hungary. *Hungarian Statistical Review* 1/1: 5–22.

Nemzetközi, hazai konferenciák, fórumok és tudományos műhelyek

2004. június 8. Budapest
Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terepmunka tanulságai. Kutatói fórum. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2004. július 8–10. Southampton (Egyesült Királyság)
Language and the future of Europe: Ideologies, policies and practices. University of Southampton, UK.
2004. november 4. Budapest
A nyelvcsere folyamata és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben. Konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2005. június 6. Tótkomlós
Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Könyvbemutató. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2005. október. 14–15. Budapest/Budapest
Jubilejná interdisciplinárna medzinárodná vedecká konferencia z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

2005. december 7–9. Banská Bystrica – Tajov (Szlovákia)
Varia XIV. Kolokvium mladých jazykovedcov. Banská Bystrica – Tajov. Univerzita Mateja Bela.
2006. július 6–8. Limerick (Írország)
Sociolinguistics Symposium (SS) 16. University of Limerick.
2006. október 9–11. Bük
Nyelv, területiség, társadalom. 14. Élőnyelvi Konferencia. ELTE BTK. *A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjéről.* Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2006. november 25–26. Gyula
Cel de-al XVI-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2007. május 30 – június 2. Hamburg (Németország)
The 6th International Symposium on Bilingualism (ISB6). University of Hamburg.
2007. július 4. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. DILING (FP6 SSA) Preconference. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2007. július 5–6. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. MTA Nyelvtudományi Intézet – Pécsi Tudományegyetem Jogi Kara – MTA Kisebbségkutató Intézete.
2007. október 17–18. Békéscsaba
Slovenčina v menšinovom prostredí. II. Medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 17–18 októbra 2007. Békešská Čaba (Szlovákok kisebbségi környezetben. A Magyarországi Szlovák Kutatóintézet II. Nemzetközi tudományos konferenciája) – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2007. november 24–25. Budapest
Cel de-al XVII-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. – A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2008. szeptember 4–6. Párkány (Szlovákia)
Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. MTA NYTI – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. *Nyelvideológiai, attitűdök és nyelvcseré: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek.* Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2009. november 28–29. Gyula
Cel de-al XIX-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2010. február 24. Budapest
Kevésbé használatos nyelvek helyzete a Visegrádi Négyek országaiban. – Az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetközi Konferenciája
2010. március 12–13. Cluj–Kolozsvár (Románia)
Discurs, Cultură, Context în mediul profesional. Conferință Internațională.
 Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare în Afaceri de la Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor – Institutul Limbii Române ca Limbă Europeană ale Universității Babeș-Bolyai.

2010. július 12–15. Athens (Görögország)

3rd Annual International Conference on Literature, Languages & Linguistics. Athens Institute for Education and Research (ATINER).

2011. március 25–26. Budapest

Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe (<http://www.nytud.hu/mconf/>), Title of the panel: *Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects.* Research Institute for Linguistics of Hungarian Academy of Sciences Research Center for Multilingualism.

2012. december 14–15. Budapest

International Conference on Serbian Language in Hungary: Situation and Prospects of Linguistic Researches. Serb Institute – Szerb Intézet.

2013. február 21. Budapest

A kulturális és nyelvi sokszínűség lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében. Műhelykonferencia az Anyanyelv Nemzetközi Napján. Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Kulturális Szakbizottsága – Magyar Tudományos Akadémia Székháza. (<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/hirek/2013/02/a-kulturalis-es-nyelvi-sokszinuseg-lehetosegei-es-korlatai>)

2013. március 26–28. Budapest

MANYE XXIII. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest.

2013. május 23. Budapest

A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/program.html>)

2016. június 3–4. Pécs

Nyelv, kultúra, etnicitás, ... – identitás. Nemzetiségi konferencia – Lenau Ház.

2015. november 28. Budaörs

„Die Sprache des Herzens” – Jakob Bleyer Heimatmuseum (Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény) konferencia, Budaörsi Ifjúsági Ház.

2018. augusztus 30 – szeptember 1. Budapest

Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. 20. Élőnyelvi Konferencia. Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézet. *Többsnyelvű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép.* Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/elonyelvi20/>)

2019. április 3–5. Budapest

A Nyelvi és kulturális találkozások a 21. századi tudásszerzésben. MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont. Lóvasút Kulturális Rendezvényközpont.

2019. április 3. Budapest

A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont. Lóvasút Kulturális Rendezvényközpont.

Az örmény írásbeliség kialakulása

Avanesian Alex

1. Örmény őshaza – identitás – nyelv

Az örmények őshazája a Kaukázustól délre, a Ván–Szeván–Urmia tavak háromszöge által közrefogott területen, az Örmény-fennsíkon volt. Az örménység a fennsík őshonos lakóiból, továbbá a bevándorló indoeurópai törzsekből kovácsolódott etnikai, nyelvi és kulturális szempontból egységes egésszé. Ez a néppé válási folyamat, az örmények etnogenezise a Kr. e. II–6. századok folyamán ment végbe. Az egységesülés katalizátora a fennsík első szervezett államalakulata, az Urartu Birodalom volt. A néppé válás folyamatának első bizonyítéka a Kr. e. 520-ból származó perzsanyelvű behisztuni felirat,¹ amely a területet Armina-országgént említi. Az örmények külső, *armen* és belső, *haj* neve egy-egy ősi, az etnogenezis szempontjából legjelentősebb, protoörmény törzsszövetség nevét őrzi. Az örmények országukat *Hajasztannak*, magukat *hajnak* nevezik.

Az örmény nyelv az indoeurópai nyelvcsalád tagja, közvetlen nyelvi rokona – akárcsak a görögnek – nincsen. A nyelv gazdag, változatos mássalhangzóiban, és 36 fonémájából mindössze öt magánhangzója (*a, e, i, o, u*) van.

Nyelvét, kultúráját, nemzeti identitástudatát máig meg tudta őrizni, még az anyaországon kívüli diaszpóra létben is. A fennmaradás záloga két sorsdöntő eseményhez: a kereszténység felvételéhez és az örmény írásbeliség megalkotásához kapcsolódik. „Az örmény egyház fennállásának első századokbeli történetét az egyik nemzedék hagyta örökölni a másoknak. Írásos formában csak az 5. században öltött testet. A „Szent Legendáriumot”, mivel történelmi alapja van, nem azonosíthatjuk sem a mítoszokkal, sem a legendákkal. Az örmény egyháztörténet szerint, a kereszténység első magvait Örményország földjén az apostolok idején vetették el. Örmény, szíriai, görög és latin nyelvű történelmi források sora erősíti meg azt a tényt, hogy a kereszténységet először Tádé és Bertalan apostolok hirdették Örményországban, akiket ezért az örmény egyház alapítóinak tekintünk” (Avanesian–Szám 2010; www.sulinet.hu Örökségtár – örmények – a).

¹ A terjedelmes behisztúni szikladombormű Iránban, a Hamadán és Kermansah közötti út mentén található, az emberalakok alatt és fölött pedig egy háromnyelvű (óperzsa, elámi és akkád) ékírásos feliratot véstek a sziklába (Tanos 2011).

1. kép: Meszrop Mastoc szerzetes szobra (Jereván)

„A kereszténység felvétele, az örmény nép számára fontos esemény, 301-ben történt. A kereszténység felvételében elsődleges szerepet játszott Világosító Szent Gergely, aki később az örmény egyház első katolikosza lett és III. Trdat örmény király (287–330)” (www.sulinet.hu Örökségtár – örmények – b). Az örmény kereszténység és írásbeliség szorosan kapcsolódik egymáshoz. Sajtó ábécéjét Meszrop Mastoc szerzetes alkotta meg 404–405-ben. Az ábécé megalkotása hatalmas és gazdag irodalom felvirágzását tette lehetővé (lásd még Avanesian–Szám 2010; www.ararat.hu). Bár a nyelv az azóta eltelt 1600 év alatt nyelvtanában, szókincsében sokat változott, az ábécét változatlan formában máig használják. Ez teremtette és teremti meg a politikai széttagoaltságban élő örmények kulturális egységét, nemcsak az elmúlt századokban, de a jelenben is. A keresztény istentisztelet

Örményországban két nyelven folyt, görögül és szírül. Az átlagember természetesen ezt nem értette, annak ellenére, hogy a fordítók a Szentírás egyes részeinek felolvasását örményül értelmezték. Az anyanyelv nélkülözhetetlen volt, ha a nép lelkéhez és tudatához akarták eljuttatni a keresztény tanítást. Ezt Meszrop Mastoc szerzetes (lásd 1. kép) világosan fölismerte, amikor harcolt a pogányság maradványai ellen. Ő indítványozta az örmény ábécé megalkotását, amelyhez Szahak katolikosz (387–436) és Vramsapuh örmény király (389–417) személyében talált támogatókra. Hosszú, kitartó munka után, isteni kinyilatkoztatással 405-ben megalkotja az örmény ábécét (lásd 2. kép).

2. kép: Az örmény ábécé

3. kép: Biblia részlet

4. kép: Részlet az evangéliumból

„Az első örmény nyelvre lefordított mondat a következőképpen hangzott „նախաջեղ զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանձնարոյ.” [Dzsánácsel zimásztuthjun jev zchrád, imánál zbánsh hándzsáro.] „Megismerni a bölcsességet és az intelmet, hogy felfogjuk az értelem igéit (Példabeszédek 1,1.)” (Avanesian–Szám 2010; www.ararat.hu) (lásd 3. kép).

Az örmény nép megértette ezt a tanítást és hosszú történelme során az írásjegyeket fegyverként használta az idegen hódítók ellen. A katolikosz és a király támogatásával Meszrop Mastoc iskolákat nyitott Örményország különböző részein. Örményországban megszületik, majd fejlődik az anyanyelven íródott és a más nyelvekből lefordított irodalom. A fordításokkal egy időben indult virágzásnak az örmény nyelvű irodalom is. A legkülönbözőbb műfajokban születtek jobbnál jobb munkák: létrejöttek az első történelmi, apologetikus, erkölcsi, szövegmagyarázó és teológiai művek (például lásd 4. kép).

Az Örmény Apostoli Egyház Fordító Szentatyák egyházi ünnepe, az örmény nép legkegyeltebb ünnepeinek egyike. Ezen egyházi ünnepről évente kétszer emlékeznek meg. Első alkalommal a feltámadás negyedik vasárnapját követő első csütörtökön köszöntik a Fordító Szentatyákat, majd a második alkalommal, mozgó ünnep lévén október harmadika és november hetedike közötti időszakban emlékeznek meg róluk. Az ünnep első alkalmával a 4. századi Örmény Apostoli Egyház egyházfőjének, Sahak Parthevnek, illetve Meszrop Mastocnak, az örmény ábécé megalkotójának adóznak tisztelettel (lásd 5. kép). Majd az ünnep második alkalmával ismét róluk és szentté avatott tanítványaikról emlékeznek meg.

5. kép: Az első örmény fordítók örmény–magyar kétnyelvű plakettje (Budapest, 2010)

6. kép: Gábelriel Schebin azaz Kara Hisar örmény–magyar kétnyelvű emléktáblája a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Díszudvarában (Budapest II. ker., Kapisztrán tér 2–4)

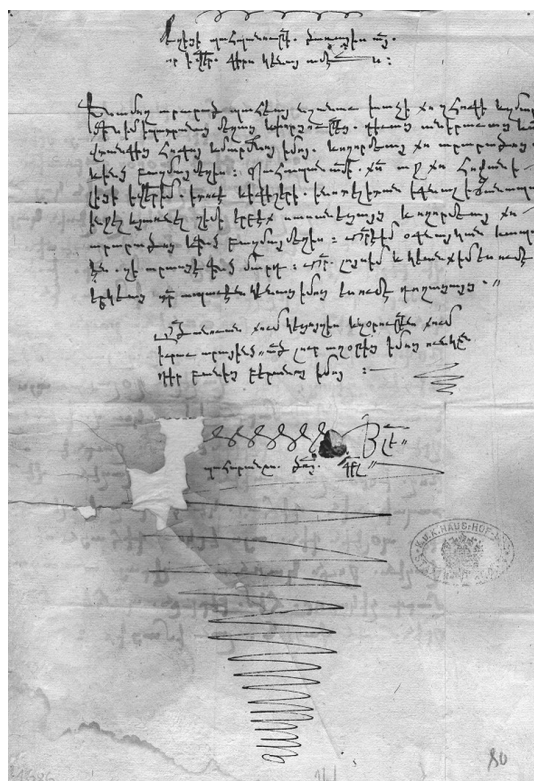

2. Magyarország híres örmény kémje

A török haderő által uralt Budavár visszafoglalását 1686. szeptember 2-án a több-nemzetiségű keresztény sereg hajtotta végre, s ezzel ért véget a 145 éves török uralom. Az örményeket a bécsi Udvari Haditanács előszeretettel alkalmazta hírvivőként és hírszerzőként, kihasználva, hogy kereskedőként szinte szabadon mozoghattak mindkét fél között. Magyarországon az egyik legeredményesebb kém Kara Hisar volt. Bátor tettét emléktábla hirdeti a Budai várban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán (lásd 6. kép). Kara Hisar, más néven Gábelriel Schebin örmény szabó és kém volt. Ő állt Budavára legnagyobb löportornyának felrobbantása mögött az 1686. évi ostrom alkalmával. „A föld mindenütt megmozdult. A Duna vize kicsapott a pesti partra. Malomkö nagyságú sziklák és kődarabok repültek a pesti oldalra. A füst az egész eget elborítja, s két óra hosszáig a budai várból mit sem lehetett látni. Senki sem tudta, mi történt. Rémület szállt meg mindenkit, s nem egy embernek az esze is megzavarodott” (Takáts 1979).

Károlyi Árpád (1886) Buda visszafoglalásáról írt munkájában megemlíti, hogy bizonyos Gábor nevű szabó már a robbanás előtt több levélben megírta Diodato János nevű barátjának Bécsbe, hogy ő egy megvesztegetett csorbadzsi segítségével felrobbantja az arzenált, s aztán a keresztényekhez menekül. Az Udvari Haditanács több helyen így Budán is, titkos levelezőket, vagyis kémeket tartott, akik beszámoltak arról, amit a várakban tapasztaltak. Ilyen levelező volt Budán Gábrriel Schebin, másképpen Kara Hisar, aki Buda ostroma előtt és alatt küldözgette jelentéseit Bécsbe (lásd 7. kép). Egy 1688. szeptember 4-én kelt jelentés megemlíti, hogy Kara Hisar híven szolgálta a császárt, s mint budai levelező érdemeket szerzett. Gábrriel Schebin, vagyis Kara Hisar a haditanácshoz intézett levelében kétségtelenül bebizonyította, hogy a budai arzenált ő robbantotta fel néhány megvesztegetett emberével. A megvesztegetésre vagyonából kétezer-kétszáz forintot fordított. Ezért költségeinek megtérítését és jutalmat is kért. Őfelsége a titkos tanácsban Kara Hisarnak évi négyszáz forint kegydíjat rendelt el.

7. kép: Kara Hisar levele az Udvari Haditanácsnak

3. Örmény kővidék és a kőbe vésett hit

Egy olyan nép esetében, melynek országa, élete, évezredes múltja és jelene is kövekre épül, a legtermészetesebb talán, hogy vési a követ. Hite éppen olyan erős és elpusztíthatatlan, mint a megmunkált, finoman csipkézett örmény keresztres kövek, melyek évszázadok háborúit, pusztításait vészelték át büszkén, az elmúlás és megsemmisülés legkisebb jelei nélkül. Jelentőségük talán épp ezért sokkal több pusztta vallási emléknél: a megmaradás, a megtörhetetlenség, az összetartozás és a túlélés szimbólumai. Az örmény kővidék, melyről a laikus joggal hihetné, hogy terméketlen, zord világ, Isten kegyelméből mégis élettől nyüzsgő, gyümölcsöt gazdagon termő, napfényes tájjá lett az évezredek alatt, telve derűvel és a boldoguláshoz nélkülözhetetlenül szükséges képességgel, tehetséggel. Ezek a jelképek és emlékek nemcsak Örményországban, hanem szerte a világon – így Magyarországon is megtalálhatók.

8. kép: Örmény–magyar kétnyelvű kőkereszt (Budapest, Duna-parti sétány)

A magyarországi örmények számára 2000. június 12-én fontos esemény történt. A magyarországi örmények rendezték meg az Európai Örmény Szervezetek Fórumának Közgyűlését és Konferenciáját. Közel 200 európai és tengerentúli küldött jelenlétében, Budapesten, a Duna-parti sétányon, a konferencia résztvevői és a magyarországi örmény közösség részvételével felszentelték az első kőkeresztet (lásd 8. kép). A felszentelést az örmény apostoli egyház püspökei végezték (lásd 9. kép), kihangsúlyozva, hogy az emlékmű a kereszténység 1700. és az 1915-ös genocídium 85. évfordulója alkalmából emeltetett. „Kivételesen nevezetes ez a nap a magyarországi örmény közösség életében. Megvalósult az a sok éve dédelgetett álmom, hogy felállíthatjuk Budapesten ezt a népünk alkotói géniuszát, s őseink szépséges üzenetét megtestesítő emlékművet” (részlet az elhangzott beszédből).

9. kép: Az örmény kőkereszt felszentelése (Budapest, Duna-parti sétány, 2000. június 12.)

4. Az örmény genocídium 100. évfordulója

A magyarországi örmény közösség vezető szervei 2012 decemberében együttműködési megegyezés keretében megállapodtak, hogy méltó módon megemlékeznek Magyarországon az örmény genocídium 100. évfordulójáról. A nagyszabású terv keretében 2015-ig, Magyarország különböző városaiban, kőkeresztet állítanak fel a mártírok emlékére. Dr. Kiss Rigó László, megyéspüspök támogatásával az első kőkereszt 2013. április 20-án, Szeged belvárosában, a Dóm téren lett felállítva (lásd 10. kép). Az emlékmű megemlékezik az 1915-ös örmény genocídiumról és az 1988-as szumgaiti örmény ellenes támadásokról.

10. kép: Örmény–magyar kétnyelvű kőkereszt (Szeged, Dóm tér)

Egyenesen az anyaországból hozatták az örmény népirtás 100. évfordulójára a debreceni Szent István templom udvarán felállított emlékművet a város örmény nemzetiségének tagjai (lásd 11. kép). „A 20. század nem éppen a dicsőséges napokról írta be magát a történelembe, elég csak a két világháborúra gondolni, melyek kiváltó okára még lehet is magyarázatot találni, de arra a borzalomra, ami 100 éve kezdődött az örményekkel, arra már nem” (Komolay 2015).

- 11. kép:** Örmény kőkereszt a Szent István király római katolikus templom kertjében (Debrecen), mellette Dr. Peltekian Aramnő és Dr. Peltekian Aram a debreceni Örmény Nemzetiségi Önkormányzat elnöke és tagja

12. kép: Örmény kőkereszt felszentelése (Nyíregyháza, 2015. április 26.)

Örményországból érkezett kőkeresztet szenteltek Nyíregyházán is az örökös földi görögkatolikus templom kertjében, az 1915-ös örmény népirtás másfélmillió áldozatának emlékére. A kőkeresztet felszentelte és megáldotta Kocsis Fülöp hajdúdorogi metropolita és a Lembergől érkezett Ter Tadevos, az örmény apostoli egyház papja (lásd 12. kép).

Kőkereszt állításával emlékeztek meg az örmény genocídium évfordulójáról 2015-ben, Veszprémben (lásd 13. kép). A kőkereszt állítása alkalmából Brányi Mária, a város alpolgármestere többek között a következőket emelte ki: egy ezeréves város történelme szorosan összefonódik a nemzet történetével. Ahogy a magyar nép befogadó és vendégszerető, úgy Veszprém város is az. Kiemelt figyelmet szentelünk az itt élő, ide kötődő nemzetiségeknek és azok sorsának alakulására. Mind történelmünk, mind jelenünk ezt példázza. De mindannyiunk számára közzismert, hogy az itt élő, kultúrájukat, hagyományaikat ápoló nemzetiségek között is különleges szerepe és helye van az örménységnek. Az örmények – ez a legkisebb lélekszámú veszprémi minoritás – ahogy a világban másutt, itt, Veszprémben is, lélekszámát messze meghaladó súllyal vesz részt a kultúra, a közélet alakításában (lásd például Veszprémi 7 nap 2015).

13. kép: Örmény kőkereszt örmény–magyar felirattal (Veszprém)

Veszprémbe, a sétáló utca végén állított 1997. szeptember 21-én, az Örmény Függetlenség Napján, a Veszprémi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat egy szobrot, amely Noé-bárájára és az örmények szent hegyére, az Ararára emlékeztet (lásd 14. kép). Az Araráton fennakadt Noé-bárája az örmény nép, valamint az egész emberiség túlélésébe vetett hitét hirdetve zarándokhellyé vált. Veszprém nevét, ezáltal, a világ minden táján szétszórtan élő örmények is megismerték.

14. kép: Ararát szobor (Veszprém)

Sopron, 1977-ben egész éves rendezvénysorozattal ünnepelte a szabad királyi városi rang elnyerésének 700. évfordulóját. Ebben az időben épült ki az észak-nyugati városrész. Győr-Sopron megye „testvére” volt a Szovjetunióhoz tartozó Örményország. A megyei vezetés úgy gondolta, hogy az örmények a soproni évfordulóra ajándékozzanak a városnak egy szobrot (lásd 15. kép), a városrészt pedig nevezzék el Jerevánról, az örmény fővárosról. Az ajándék elkészítésével a világhírű örmény szobrászművészt, Szárkisz Bagdaszárjánt bízták meg.

A Kárpát-medencei népek tiszteletére – Farkas Balázs kezdeményezésére – avatták fel azt a Vendl Péter által készített harangot 2000-ben Etyeken (lásd 16. kép), amelynek testén szerepel az örmény nép üzenete is (lásd 17. kép).

15. kép: Az Örök barátság emlékmű magyar–örmény kétnyelvű felirattal
(Sopron, Jereván lakótelep)

16. kép: A Botpusztai harang (Etyek)

17. kép: Az „örmény nép üzenete” (Etyek)

Katonai tiszteletadás mellett 2002. szeptember 21-én avatták fel az Uzsook téren a második világháborúban, Magyarországon elesett örmény katonák és az Örményországban elhunyt magyar hadifoglyok emlékét megőrkítő emlékművet (lásd 18. kép). Nem hivatalos adatok szerint magyar földön 1500 örmény katonára holtteste talált örök nyugalomra.

18. kép: Magyar–örmény katonai emlékmű megemlékezés (Budapest XVIII. ker., Uzsook tér²)

Jerevánban 2004. augusztus 28-án leleplezték az örmény–magyar kétnyelvű katonai emlékművet, amely a Magyarországon elesett örmény katonák és az Örményországban elhunyt magyar hadifoglyok emlékét örökíti meg (lásd 19. és 20. kép). Egyes becslések szerint, Örményországban, a volt hadifoglytáborok közelében, mintegy ötszáz magyar hadifogoly van eltemetve.

² Mai elnevezése Artasat tér, ahol 2013-ban kialakították a katonai emlékművet is magában foglaló Artashat emlékparkot, és ahol 2014 óta Artashes örmény király mellszobra is áll.

19. kép: Örmény–magyar katonai emlékmű és megemlékezés (Jereván)

20. kép: Örmény–magyar katonai emlékmű kétnyelvű felirattal örmény és magyar zászlóval (Jereván)

5. Összegzés

Befejezésül és összegzőképpen egy idézet következik. „Örményország nem csupán föld, s kő; monostor, s templom; kőkereszt, s műemlék; vár, s támfal; híd, s forrás, hanem pergamen és könyv. A könyv a civilizáció elterjedésének és fejlődésének gördülő kereke. Addig létezőnk mi, míg nyelvünk sóhaja írással, s könyvvel tartja életben népünket.” – I. Garegin minden örmény katolikosza (Elhangzott az Örmény Apostoli Egyház Fordító Szentatyák egyházi ünnepén, 2010. november 9-én az Örmény Kulturális Központban).

Irodalom

- Avanesian Alex – Szám László 2010. Az örmény egyház története. Budapest, Magyarországi Örmény Apostoli Egyház/Hibernia Nova Kiadó. 160 p.
- Károlyi Árpád 1886. Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, OSZK. https://mek.oszk.hu/12800/12828/pdf/12828_1.pdf
- Komolay Szabolcs 2015. Avatóbeszéd. Megjelent: <https://haon.hu/helyi-kozelet/kokereszt-tel-emle-kezn-ek-es-erosit-kozosseget-2788864/>
- Takáts Sándor 1979. Buda két árulója. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/03400/03421/03421.htm>
- Tanos Bálint 2011. Ékirásos érettségi. Nyelv és Tudomány 2011. július 29. <https://m.nyest.hu/hirek/ekirasos-erettsegi> (2020–03–20)

Internetes források

- Ararát – Az örmény írásbeliség: <https://www.ararat.hu/irasbeliseg/> (2020–03–18)
- Sulinet Örökségtár – örmények: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/ormenyek/az_ormeny_egyhaz_tortenete/pages/002_a_keresztenyseg_terjesztese.htm (2020–03–18) – a
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/ormenyek/az_ormeny_egyhaz_tortenete/pages/003_ormenyország_felveszi.htm (2020–03–18) – b
- Veszprémi 7 nap – Kőkereszt épült a centenáriumra https://issuu.com/maraton/docs/v7n_150515 (2020–03–18)

A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről

Bockovac Tímea – Várnai Zsuzsa

1. Bevezető gondolatok

A vizuális nyelvhasználat kutatása, a nyelvi tájkép vizsgálata önálló kutatási területté nőtte ki magát az utóbbi évtizedekben. Landry és Bourhis (1997) a québeci nyelvi helyzetet vizsgálva állapították meg, hogy egy adott területen élő nyelvi közösség vizuális nyelvhasználati szokásai jelzésértékűek a közösség nyelvi vitalitására és attitűdjére nézve. A jelek használata és a nyelv megválasztása függ a jel használójának képességétől, hisz azon a nyelven ír, amin tud; másrészt azon a nyelven, amit a közösség olvas; valamint azt a nyelvet használja, amivel azonosulni szeretne (Jackendoff 1983), illetve amire az adott közösségnek (törvényi) lehetősége van. A feliratok nyelve egyrészt információt közöl az idegenek számára a lakosság nyelvi összetételéről, másrészt mutatja a nyelvek státusát, valamint az attitűdöt. A kisebbség nyelvének vizuális használata növeli annak presztízsét, és pozitívan befolyásolja szóbeli használatát is.

A táblák és a feliratok szemiotikai alapú vizsgálatát Scollon és Scollon könyve (2003) alapozta meg, a későbbi kutatások már a különféle vizuális nyelvhasználati módokkal foglalkoztak. Azt is megállapították, hogy az etnolingvisztikai vitalitás nem mindig függ össze feltétlenül az adott nyelv vizuális jelenlétével. A további kutatások bemutatták, hogy mindezt nagyon határozottan befolyásolja a nyelvpolitika (Spolsky 2009). A nyelvi tájkép nemcsak egy nyelv státuszát tükrözi a különböző nyelvek között a közösségben, hanem azt is, hogy a nyelv hogyan észlelhető és használatos a közösségben.

A nyelvi tájkép vizsgálata elválaszthatatlan a nyelvi ideológiáktól, ami azt foglalja magában, hogy a táblákat állítók és olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket feltételeznek a nyelvválasztást, a feliratok tulajdonságait vagy elhelyezését illetően. Ha egy táblán a betűkön kívül más jelzések, attribútumok, színek, képek, minták is vannak, ezek ugyanúgy megvizsgálandók (Bartha et al. 2013). A nyelvi tájképkutatás új multimodális modellje szerint a nyelvi dizájn, a vizuális dizájn és a térbeli dizájn alkotják a nyelvi tájképet, amely egyfajta multimodális kommunikáció (Borbély 2019: 6).

A nyelvi tájkép úgy is felfogható, mint egy aréna, ahol a nyelvek a térhódításért harcolnak. Elemei visszatükrözik a nyelvpolitika folyamatait, megörökítik

az adott nyelvi ideológiákat, nyelvi helyzetet (Shohamy 2006). A nyelvi ideológiák közösségenként különbözőek, így a nyelvi tájkép kutatásával ismereteket nyerünk a közösség tagjainak gondolkodásáról, a nyelvekkel és a feliratokkal kapcsolatos vélekedésükről, arról, hogy az egyes nyelvek hogyan jelennek meg a nyelvi tájképben, milyen a nyelvek megoszlása, valamint milyen szemiotikai és egyéb tulajdonságokat figyelhetünk meg a különféle feliratokon (Hult 2009: 91–93). A hatalmi helyzetben levők nyelve leggyakrabban felül vagy elől van, illetve nagyobb méretű is lehet. Ezek a hatalmi viszonyok utalnak a társadalmi-politikai érdekek kifejeződésére. A későbbi kutatások a kisebbségi nyelv fogalmát is összekapcsolták a nyelvi tájképpel, nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy az adott nyelv helyzetének, beszélői attitűdjének pontos ábrázolását nagyban árnyalhatja, új adalékokkal színesítheti a vizsgált település nyelvi tájképének feltárása. És fordítva is így van, egy kisebbségi nyelv, kultúra, közösség láthatósága nemcsak mutatója, hanem mozgatórugója is vitalitásának, erejének, fenntartásának, terjedésének. Természetesen nagy különbség adódik abból, hogy milyen kisebbségről is van szó, tradicionális, azaz őshonos vagy új, migráns; egyedülálló, vagyis csak kisebbségben élő, vagy önálló többségi államot alkotó közösségeként is létező. Különbségek adódnak a kisebbségi közösség méretéből adódóan is, azaz, hogy jól megalapozott, figyelemre méltó méretű közösségről van-e szó, vagy párszáz beszélővel rendelkező, erősen veszélyeztetett nyelvi közösségről beszélünk.

Holecz et al. (2016) tanulmányukban áttekintést adnak a nyelvi tájkép-konceptió kialakulásának folyamatáról és interdiszciplináris vizsgálati lehetőségeiről. A szerzők kitérnek arra, hogy az eleinte kizárólag a nyelvi határok jelölésére vonatkozó korai kvantitatív vizsgálatokat fokozatosan egészítette ki a szociális és fizikai környezetre fókuszáló geoszemiotikai megközelítés. A 2000-es évektől kezdve elterjedtebbé vált a multimediális elméletek alkalmazása, és sor került a nexuselemzés módszereinek bevonására, valamint a szuprediverzitás fogalmának értelmezésére és a nyelvi tájkép etnográfiai vizsgálatára is. A felsorolt megközelítéseket Shohamy–Waksman (2009) a nyelvpolitikai kontextussal egészítik ki, kiemelve hogy a nyelvi tájkép helyszínének történelme is fontos a megfelelő interpretációhoz, a nyelvi tájkép összetett, dinamikusan változó jelenséggént, állandóan újrakonstruálódó diskurzus eredményeként ragadható meg.

A nyelvi tájkép vizsgálata lehetőséget ad a történelmi, társadalmi, közösségi változások hatásának vizsgálatára is. A többségi és nemzetiségi csoportok együttélésének milyenségét, valamint ennek változását tükrözik a tájképben megjelenő, az egyes csoportokhoz köthető elemek. Értelmezéséhez nélkülözhetetlen a település múltjának, korábbi etnikai viszonyainak és kulturális-nyelvi életének, valamint a helyi hagyományok ismerete. A magyarországi

nemzetiségi települések lakosságának etnikai összetétele az elmúlt száz évben erősen megváltozott, erre az időre tehető, amikor az írott elemek fontossá váltak egy-egy település összképében.

Annak ellenére, hogy a nyelvi tájkép kutatási területei és módszerei az 1990-es évektől folyamatosan bővülnek és fejlődnek, a Magyarországon élő horvátok vizuális nyelvhasználata mindeztáig nem képezte külön álló, átfogó vizsgálat tárgyát. E dolgozat célja a Magyarországi Horvátok Tudományos Kutatóintézete „Magyar–horvát nemzeti közösségi temetők fenntartása, védelme” című projektjén belül létrehozott digitális archívum bemutatása. A közzétett gyűjteményből¹ kiindulva az adatközpontú megfigyelés módszerét alkalmazva, két település vonatkozásában történik meg a képanyagon rögzített feliratok, emléktáblák, szobrok és műemlékek rendszerező bemutatása.

2. A magyarországi horvátok eredete, földrajzi elhelyezkedése, jelenkori nyelvi helyzete

A hazai horvát népcsoportok jórészt a török hódoltság alatt, de különböző történelmi időben érkeztek Magyarországra, bár bizonyos kutatások azt igazolják, hogy a Dráva és a Mura folyó bal partján már a honfoglalás korában is éltek őshonos horvátok. A horvátok római katolikus vallásúak, eredetüket tekintve ugyan nem alkotnak egységes etnikumot. Ezzel függ össze nyelvjárásaik sokszínűsége is, amely részben abból adódik, hogy a 15. és a 18. század között a teljes horvát etnikai területről települtek be, azaz nem csak Horvátországból – Dalmáciából, Szlavóniából, a Horvát középhegységéből, vagy Likából, – hanem Bosznia-Hercegovina különböző vidékeiről is. Így az új életterükben a horvát nyelv három, a *kaj*, a *sto* és a *csa* fő nyelvjárástípusába tartozó dialektusokat örökölték tovább.

E különböző tradíciójú és eltérő nyelvezetű népcsoportok mai földrajzi elhelyezkedését tekintve megállapítható, hogy a magyar–osztrák, magyar–horvát és a magyar–szerb határ mentén, illetve közelében, viszonylag távol egymástól szórványokban élnek. A legelfogadottabb megközelítés szerint a magyarországi horvátokat az alábbi térképen (1. térkép) jelölt csoportokba sorolhatjuk: nyugat-magyarországi/gradistyei horvátok (6); Mura menti horvátok vagy zalai horvátok (5); Dráva menti horvát népcsoport, Somogy és Baranya megye déli részén (2,

¹ <http://mhti.hu/groblja> oldalon elérhető képanyag a kutatóintézet adatbázisának csupán egy részét tartalmazza.

4a, 4b); bosnyák–horvátok Baranya megye, Pécs környéke (3); sokác–horvátok, akik további négy etnikai csoportot alkotnak: bácskai sokácok, mohácsi sokácok, falusi sokácok, Dráva menti bunyevác horvátok, Bácskában (1); Duna menti vagy rác–horvátok, Kalocsa környékén (7) (Sarosácz 1973: 369).

1. térkép: A magyarországi horvátok területi megoszlása

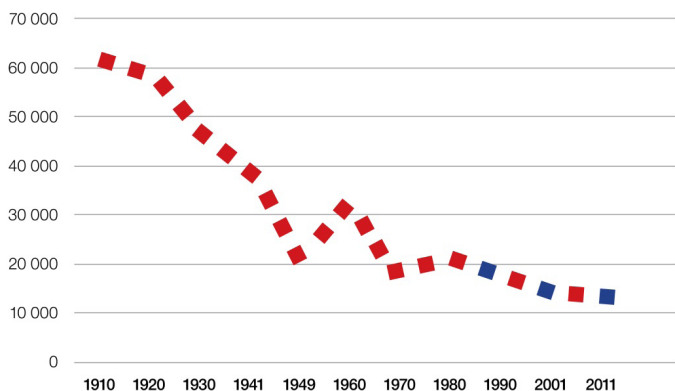
A magyarországi horvátok esetében az 1950-es évektől rövid demokratizálódó törekvések hatásaként indult meg a kulturális önszerveződés folyamata, amely a Rákosi-diktatúra idejéig tartott és a délszláv unitarista nemzeti egységfelfogás irányába haladt (Sokcsévits 2011: 750). Bár a politikai légkör enyhülésének következtében az 1960-as és 1970-es évektől jelentkeztek ugyan kedvezőbb változások is, pl. az anyaországi kapcsolattartás lehetősége, azonban ez a későbbiekben még nem vált intenzívvé.

A hazai horvátság jelenkori állapotára kiható fordulópontot az 1989-es rendszerváltás, illetve az önálló Horvátország létrejötte (1991) jelentették, mivel ezek a történelmi és társadalmi változások jelentősen hozzájárultak az új oktatási intézményrendszer kialakításához és a kulturális autonómiára irányuló törekvések sikerességéhez. Más hazai nemzetiséghez hasonlóan a hazai horvát népcsoportra is jellemző a felgyorsult asszimiláció, a nyelvcsere, a nyelvvesztés folyamata melynek mértékének megállapításához adatgyűjtések és adatelemzések szükségesek.

A horvát nemzetiségűek számának alakulását 1910 és 2011 között az 1. ábra foglalja össze. Az 1990. évi népszámlálás adatai alapján Magyarországon 13570 fő tekintette magát horvát nemzetiségűnek, 17577 fő nevezte meg anyanyelvének

a horvát nyelvet és több mint 17000 személy pedig anyanyelve mellett beszélt a horvátot. A 2001. évi népszámlálás válaszaiknak összesítése szerint hazánkban 15620 fő vallotta magát horvát nemzetiségűnek, illetve 14345 fő jelölte a horvátot anyanyelveként, illetve 17779 beszéli anyanyelvén kívül. Fontos megállapítani, hogy az 1990. évi adatokhoz képest 18,4%-kal csökkent a horvát anyanyelvet vállalók száma, de hogy 15,1%-kal nőtt a horvát nemzetiségűeké. A 2011. évi népszámlálási adatok 26774 horvát nemzetiségű (12471 férfi és 14303 nő) személyt mutatnak, becsült létszámuk azonban ennél jóval magasabb, körülbelül 50000–80000 közé tehető. Ugyanezen census adatai 13716 (51%) horvát anyanyelvű főt mutatnak,² ami 4,1%-os csökkenést mutat az anyanyelvhasználók számát tekintve, 16053 fő jelöli a horvátot a családban beszélt nyelvként. A két census között egyaránt csökkent a horvát anyanyelvet és a családban beszélt horvát nyelvet vállalók száma.

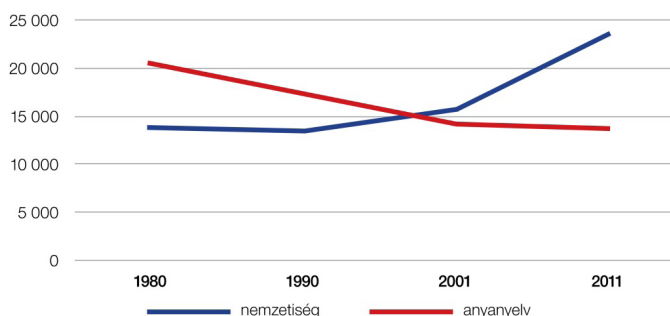
1. ábra: A horvát nemzetiségűek számának alakulása 1910–2011 között (KSH adatok)

Figyelembe véve az utóbbi közel három évtized társadalomszociológiai és kisebbségpolitikai változásait a hazai horvátokat tekintve a nemzetiségi kategóriánál jól látható a folyamatos létszámnövekedés, ugyanakkor az anyanyelvi beszélők számának folyamatos csökkenése is, melyet a 2. ábra szemléltet.

² Forrás: www.nepszamlalas.hu/hun.kotetek/kotetek.html

2. ábra: A kisebbségi identitásdeklaráció és az anyanyelv megvallásának összefüggése 1980–2011 között (KSH adatok)

Vitathatatlan, hogy a magyarországi horvát közösség egy részében már lezajlott a nyelvcseré (pl. az alsószentmártoni sokác–horvátok esetében), melynek egyik meghatározó oka a nyelvhasználati szinterek beszűkülése, illetve megszűnése, valamint a családon belüli nyelvátörökítés megszakítása. A nyelvmegtartás és a nyelvmegőrzés érdekében szükség van a nyelvi tervezésre, az erős társadalmi-közösségi támogatottságra, amely kapcsán figyelembe kell venni a fennálló nyelvi helyzetet, a nyelvhasználók számát, földrajzi elhelyezkedését, társadalmi összetételét, a beszélők iskolázottságát, foglalkozását, az exogám házasságok arányát, de a nyelvi állapot jellemzőit is.

3. A vizsgált települések

A magyarországi horvátok nyelvi tájképkutatásának lehetőségeit két falu, Alsószentmárton és Felsőszentmárton példáján keresztül mutatjuk be, melyek a nemzetiségi lét két végpontjaként értelmezhetők. Alsószentmártonban ma már nem élnek horvátok, máig sem tisztázott okok miatt az 1970-es évek végére az utolsó sokác család is elhagyta a falut, Felsőszentmártonban ugyanakkor napjainkban is erős nemzetiségi öntudattal rendelkező, aktív horvát beszélőközösséget találunk.

A két település közül az egyik egy emlékközösséghez (Alsószentmárton), míg a másik egy ma is aktív beszélőközösséghez tartozik, vagyis azok a nemzetiségi létforma megnyilvánulásának két végpontjaként értelmezhetők, hiszen Alsószentmártonban ma egyetlen fő sem vallja magát horvátnak, míg Felsőszentmártonban a lakosság többsége az. Az alsószentmártoni sokác–horvát beszélőközösség 20. századi története példa arra hogyan megy végbe egy teljes falu beszélőközösségének felbomlása, a falu sokác–horvát lakosainak kiköltözése,

az idősebb beszélők kihalásával egy horvát dialektus eltűnése. Ezzel szemben a felsőszentmártoni példa egy sajátos nyelvszigetet jelöl, ahol az anyanyelvű horvátok aránya hazai viszonylatban tekintve is kimagasló.

3.1. Alsószentmárton

Alsószentmárton Baranya megye déli részén, a siklósi járásban, a magyar–horvát határ mellett, Siklós városától 7 kilométerre található település. A helységnévnek a történelem folyamán számos variánsa volt (Drávaszentmárton, Szentmárton, Alsószentmárton), melyek közül a Szentmárton, a falu templomának védőszentjére utal, a megkülönböztetett szerepű Dráva- előtag a Dráva közelségével, az újabban adott Alsó- pedig egyfelől a megye alulsó, déli részével kapcsolatos, másfelől pedig korrelációban van a Dráva folyása mentén feljebb fekvő Felső-szentmárton előtagjával. A falu horvát elnevezésében, *Semartin* a „sven” ószláv jövevényszó egészül ki a védőszent nevével és egy a kiejtésben végbemenő hangtörvénnyel.

A 20. század viharos történelmi eseményei a falu lakóinak sorsát sem kímélték. Az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében a települést elszakították azoktól a horvátországi falvaktól: Baranyavár/Brnjevar, Torjanc/Torjance, Petárda/Petarda–Baranjsko Petrovo Selo, Lőcs/Luč, Benge/Benga, melyekkel évszázadok óta intenzív nyelvi és kulturális kapcsolatokat ápol. A közösség elszigetelődésén túl további történelmi, gazdasági és szociológiai tényezők is hozzájárulhattak az 1930-as évekre tehető első nagy kitelepülési hullám megindulásához. A Rákosi-éra alatti kulák listák, a kitelepítési kényszer, az állandó megfigyelés (Havas 1999), melynek oka a titói Jugoszlávia közelsége, a vagyonek kobzás megaláztatása, a kényszerű kollektivizáció eredménye, a szigorú nyelvtörvények, az anyanyelvű oktatást nem biztosító iskolarendszer által generált kudarcok, a hagyományos nagycsaládi létforma megszűnése következtében 1940-es évekre a sokác lakosság 2/3-a hagyja el végleg a települést. A népszámlálási adatok szerint 1949–1960 között az elvándorlás a lakosság 15,5%-át, összesen 183 főt érint, ez a folyamat ugyan valamennyi falubeli nemzetiségre jellemző, ennek ellenére az 1960-as évek végére a cigány lakosság kerül többségi helyzetbe (Virág 2008). A nemzetiségi struktúra további változása az 1960-as évektől követhető nyomon, ugyanis ekkortól válik intenzívebbé azon cigány családok betelepülése a faluba, akik ez idáig annak délkeleti részén az ún. Duzlukban éltek. Mindezen felsorolt okok és egyéb szociológiai tényezők miatt a falu elnéptelenedése az 1970-es évektől kezdve rohamosan felgyorsul, és az utolsó sokác család 1977-ben hagyta

el a települést. Az elvándoroltak a környező falvakban és városokban, jórészt Siklóson telepedtek le. Új életterük hatásaként hamarosan asszimilálódtak.

1. táblázat: Az alsószentmártoni horvát nemzetiségű lakosok számának alakulása 1960–2011 között (KSH adatok)

ÉVSZÁM	HORVÁT NEMZETISÉGŰ LAKOSOK SZÁMA
1960	144
1980	6
1990	1
2001	4
2011	0

3.2. Felsőszentmárton

A másik vizsgált település, Felsőszentmárton, a napjainkban is aktív beszélőközösség, a Dráva folyó mentén (*Podravina*) fekvő falu Szigetvártól 20 kilométerre található. Felsőszentmárton neve először 1235-ben fordul elő Waska-Szentmarthun alakban. A Dráva menti horvát nyelvi sziget gazdag örökséggel bíró *sto/što*-nyelvjárás *e-ző* változatát a török időben betelepülő horvát népcsoport leszármazottai beszélik. Annak ellenére, hogy a Tájékoztató Iroda (*Informbiro*) ideje alatt határmenti területként fokozott megfigyelés alá vonták (Barics 2006: 102), a falu összlakosságának (951 fő) 75%-a mai is horvát nemzetiségűnek vallja magát. A település horvát elnevezése kettős alakban is használatos *Martinci*/*Martince* variánsként.

2. táblázat: A felsőszentmártoni horvát nemzetiségű lakosok számának alakulása 1960–2011 között (KSH adatok)

ÉVSZÁM	HORVÁT NEMZETISÉGŰ LAKOSOK SZÁMA
1960	968
1980	1262
1990	999
2001	770
2011	714

4. A két magyarországi település horvát nyelvi tájképéről

A bevezetőben említett digitális archívum létrehozásának elsődleges célja a magyarországi horvát temetkezési helyek nyilvántartásba vétele volt, az adatok rögzítése terepmunka formájában zajlott, amely során megtörtént a települések bejárása, a közterek és a szakrális terek vizsgálata, valamint a fotódokumentáció elkészítése. A munka jelenleg is folyik, folyamatosan bővül a megyék feldolgozottságának aránya, ugyanakkor a gyűjtött anyag rendszerezése és nyelvi vizsgálata mindeztől nem történt meg, bár megfelelő kiindulási alapot adhat a magyarországi horvátok nyelvi tájkép vizsgálatához.

A hivatalos feliratok megjelenését a többségi ország törvényei szabályozzák. *A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* II. fejezete a Nemzetiségek alapvető jogai 6.§ (1) pontja értelmében:

„c) a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák feliratait vagy ezek működésére vonatkozó közlemények – a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett, azzal azonos tartalommal és formában – a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek,

d) a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratait a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek.”

Az utcanevek, közterületek nevei olyan mindennapi hivatalos feliratok, melyekkel a lakosok naponta találkoznak vizuálisan, ezért fontos, hogy az elnevezések mind többségi mind kisebbségi nyelven megjelenjenek.

A Magyarországi Horvátok Tudományos Kutatóintézetének adatbázis elemzése során a két említett községben készült fotók száma 716, melyekből felsőszentmártoni 572, alsószentmártoni 144. A Felsőszentmártonban készített képek jól mutatják az intézményesített keretre, valamint a szellemi örökség megragadására irányuló folyamatos törekvéseket. Az itt talált szöveges feliratokat közül 525 a helyi temetőben készült sírfelirat, illetve 36 az egyéb feliratok száma. Ez utóbbi felsőszentmártoni feliratok egy-, két-, vagy háromnyelvűek, melyek között megkülönböztethetünk egynyelvű magyar, egynyelvű horvát, kétnyelvű magyar–horvát, illetve háromnyelvű magyar–angol–horvát feliratokat. A feliratok nyelvi megoszlását a 3. táblázat mutatja be. A 3. táblázatból láthatjuk, hogy a sírfeliratokat leszámítva legnagyobb arányban, 21 esetben a kétnyelvű, horvát–magyar feliratok jelennek meg a település nyelvi tájképén. Az egynyelvű táblák között lényegesen több horvát feliratot (közel ugyanannyit, mint kétnyelvűt) találunk, mint magyart. Az angol nyelvű feliratok megjelenése az uniós pályázati projektek

hozadéka, a határon átívelő együttműködési szerződések nyelvhasználati feltételeinek következménye.

3. táblázat: Felsőszentmártoni táblák nyelvi megoszlása

	egynyelvű		kétnyelvű		háromnyelvű
	horvát	magyar	horvát–magyar	magyar–angol	magyar–angol–horvát
utcanév			3		
közüintézmény		1	9		
emléktábla	2	1	2		
turisztikai tábla	2		3		1
tájékoztató tábla	1		2	1	
vendéglátóhely		1	2		
szolgáltatás		2			
nemzeti szimbólum	1	4			
szobor	3				
sírfelirat	9	507			
összesen	19	516/9*	21	1	1

* = Az első összeg a sírfeliratokat is magában foglalja, az utána jelzett összegben a sírfeliratok nem szerepelnek.

A kétnyelvű magyar–horvát feliratok a horvát nyelvű helységnévtábla kivételével egyforma betűtípussal jelöltek, azonos méretűek, és minden esetben a magyar nyelvű áll domináns, első helyen. A horvát nyelvűek között több olyan feliratot is találunk, melyek nem a horvát köznyelvi normának megfelelően, hanem a magas presztízsértékű helyi tájnyelven íródtak. A településre érkezve a köztereken elhelyezett feliratok közül elsőként a helységnévtábla többnyelvűsége tűnik fel, melyen az államnyelven kívül a horvát nyelvű változat is szerepel, ugyan kisebb mérettel és eltérő színnel jelölve. A község határaiban látható üdvözlőtábla is magyar–horvát nyelvű:

Üdvözljük Felsőszentmártonban!

Dobro došli u Martince!

Üdvözljük községünkben!

Dobro došli!

Visszavárjuk!

Očekujemo Vas ponovo!

A település 13 utcájából (1. és 2. kép), 3 olyan kétnyelvű utcanévtábla, amelyeken a horvát megfelelő pontosabb adatokat közöl, pl. a Zrínyi utca esetében a horvát variánsban szerepel a N. (Nikola–Miklós) keresztnévre való utalás is.

1–2. kép: Magyar–horvát utcanévtáblák (Felsőszentmárton)³

Az állami feliratok szerepe a hivatalos helyek kijelölése, itt is következetesen kétnyelvű megnevezéseket találhatunk:

Felsőszentmárton Drávakeresztúr

Okružno bilježništvo Martince-

Körjegyzőség

Križevce

Polgármesteri Hivatal

Načelnikov ured Poglavarstvo.

Az önkormányzati névtáblán a magyar nemzeti zászló színei jelennek meg, horvát vizuális szimbólumokkal nem találkozunk.

A tájékoztató feliratoknál egy esetben a magyar nyelv helyén a nemzetközileg elfogadott angol nyelvű alak szerepel: *pošta–telephon*.

A köztereken elhelyezett feliratokon belül külön csoportot alkotnak az emléktáblák, melyekből a faluban több is található, pl.: az I. és a II. világháborúban elesettek névsora (3. kép), a horvát nyelvű püspöki emléktábla (4. kép).

A 4. képen található püspöki emléktábla szövege – *Poklon biskupa Mihalya Mayera hravatskim vjernicima zbog njihove tisuteljece* – több értelemzavaró nyelvi alakot is tartalmaz, amely a szöveg előzetes lektorálásával könnyen megelőzhető lett volna.

³ A tanulmányban felhasznált fényképeket Kollár Ákos készítette.

3. kép: A II. világháborúban elesettek magyar nyelvű emléktáblája (Felsőszentmárton)

4. kép: Mayer Mihály püspök horvát nyelvű emléktáblája (Felsőszentmárton)

5–6. kép: Magyar–horvát nyelvű közintézmény feliratok (Felsőszentmárton)

7–8. kép: Horvát feliratú köztéri szobrok (Felsőszentmárton)

Az intézményi nyelvi tájkép az óvoda, iskola, egészségügyi és kulturális intézmények kétnyelvű felirataiban mutatkozik meg, melyeket következetesen azonos mérettel és betűtípussal jelölnek pl.:

Egészségház Felsőszentmárton

Dom Zdravlja Martince

Fogorvosi rendelő

Zubarska ambulanta (5. kép)

Óvoda

Vrtić (6. kép)

Sportcsarnok

Sportska dvorana.

Annak ellenére, hogy a település általános iskolájának történeti adataiból az derül ki, hogy az 2004-től kétnyelvű oktatási intézményként működik, mégis annak csak a weboldalán található egyetlen olyan link csupán, amely horvát nyelven közöl adatokat a falu méltán híres szülötteiről, Đuso Šimara Pužarovról és Josip Gujaš Džuretinről.

A köztéri szobrok jelölése kivétel nélkül horvát nyelvű pl.: *Matija Gubec, Josip Gujaš Džuretin, Đuso Šimara Pužarov*. Ez utóbbiak között egyaránt megtalálhatók a hazai jeles horvátokat bemutató (pl. író, költő), illetve az anyaország történelmének kiemelkedő alakjait ábrázolók is (7. és 8. kép). Helyi szolgáltatásokat hirdető kereskedelmi feliratokra a következő példákat találjuk:

- a. egynyelvű magyar feliratok: *Marica cukrászda, Drávaszög vendéglő, Tápbolt, Fiókgyógyszertár;*
- b. kétnyelvű feliratok:

Nimród vendéglő

Gostiona,

Önkiszolgáló élelmiszerbolt

Trgovina mešovitom robom.

Ebbe a kategóriába egynyelvű horvát feliratot nem találunk a faluban. A vendéglőt jelölő felirat ugyanazon a falfelületen, de két külön táblán álló, a magyar nyelvűn szerepel annak elnevezése is, míg a horvát nyelvűn csupán a típusát közli, aminek a pontos horvát változata *gostionica* lenne. Az üzlethelyiséget jelölő felirat érdekessége, hogy nem a horvát sztenderdnek megfelelő ejtismódot rögzíti, hanem a helyi tájnyelvre jellemző *e-zőt*, illetve, hogy tartalmilag sem fedti teljesen az üzlettípus megnevezését, mivel nem élelmiszerboltot, hanem vegyesboltot jelöl.

A közelmúltban lezajlott idegenforgalmi fejlesztéseknek köszönhetően egyre elterjedtebbé válik a kétnyelvű információs táblák kihelyezésének gyakorlata is, ezek általában európai uniós projektek megvalósulásának eredményei, több is található belőlük, pl.: *Három folyó kerékpáros túraútvonal/Nacionalni park Dunav-Drava, Gdje rijeke spajaju* (9. kép).

9. kép: Magyar–horvát nyelvű idegenforgalmi tábla (Felsőszentmárton)

Elmondható róluk, hogy valamennyi használt nyelven azonos hosszúságú ismeretterjesztő szöveget tartalmaznak, melyeket nyelvenként eltérő színnel jelöltek.

A nyelvtájkép-kutatás folyamán etikai problémát vet fel a szakrális helyek, a temetők és a sírkertek vizsgálata, azonban értékes adatok találhatók az adott közösség nyelvhasználatára vonatkozóan. A felsőszentmártoni temetőben meglepő módon minimális a horvát nyelvű feliratok jelenléte, annak ellenére, hogy a feltűntetett család és utónevek identitásjelölő funkciójukkal egyértelműen tanúskodnak az elhunyt személyek horvát származásáról. Az elhagyott alsőszentmártoni sokác temetőben következetes a horvát nyelv használata, a sírokra vésett család és személynevek, a születési és halálozási dátumok, valamint a búcsúüzenetek egy nyelven, horvátul íródtak. A felsőszentmártoni 516 vizsgált sírfelirat közül, csupán 11 horvát nyelvű, illetve egy magyar–horvát kétnyelvű található. A helyi közösségre jellemző horvát családneveken túl – *Kustra, Petrinovics, Greges, Barics* stb. – a síremléken található, sokszor teljes alakot ábrázoló fényképeken a női elhunytak hagyományos horvát viselete is egyértelműen felismerhető. A 12 sírfeliratból kettő a hazai horvát közösség kiemelkedő alakjainak emlékét őrzi, a

kifejezés: *Tihi dom* (Csendes hajlék); egy 1967-es síremléken pedig a következő sírvers: *Ovdje počiva, sanak sniva, moja majka rođena, zlatna, slatka medena* (Itt nyugszik, álmodik, az én arany, édes, mézes szülőanyám).

A horvát nyelvű sírfeliratok közül három a 2000-es, kettő a 1990-es évekből való, a többi az 1960-as évek végéig datálható. E csekély számú horvát nyelvű sírfeliraton több esetben is fellelhető a nyelvi szabályrendszerrel való eltérés, amely a következőkben nyilvánul meg:

- téves szóhasználat: a *dobra* (jó) szó helyett a *dabra* (nincs jelentése) használata;
- a rövidítések indokolatlan használata, kis és nagy kezdőbetűk következetlen használata: „*T*” *Počiva/ Tu počiva*;
- a magyar grafémák használata: Đ helyett Gy;
- pontatlan ékezethasználata: *tu pacsivá*/helyesen *tu počiva*;
- egybe és különírásból származó értelemzavaró elírások: *uszpomen/u spomen*.

11. kép: Horvát sírfelirat a sokác-horvát temetőben (Alsószentmárton)

Alsószentmárton nyelvi tájképe hűen tükrözi a lezajlott változásokat, ma már csak elvétve található horvát nyelvű felirat, azok is csak a szakrális helyeken. A falu temetője bővelkedik a mementóként értelmezhető sírfeliratokban. A falu

közterületein nem láthatók sem horvát nyelvű, sem kétnyelvű feliratok, így semmiféle párhuzam nem vonható a felsőszentmártoni példákkal. Kivételként említhető meg a világháborús emlékművön található, magyar nyelvű, mára már alig olvasható névsort (10. kép). A falun kívül eső temetőben viszont az 1960-as évekig kizárólag horvát egynyelvű szövegeket találunk, melyek névtani kutatásokon túl írásmódjuk miatt nyelvészológiai vonatkozással is bírnak (11., 12., 13. kép).

12. kép: Horvát sírfelirat a sokác–horvát temetőben (Alsőszentmárton)

13. kép: Horvát sírfelirat a sokác–horvát temetőben (Alsószentmárton)

A feliratok mellett, nyelvi tájképelemként értelmezhető számos olyan vizuális szimbólum, melyek a kisebbségi identitás vizuális megjelenési formái lehetnek, mint az ornamentika, jelképek, szimbólumok, attribútumok különböző ábrázolási formái. Ennek egy példája a helyi templom haranghúzó köteleként használt sokác textília, mely a sokácok egykori jelenlétére utal (14. kép).

14. kép: A templom haranghúzó köteleként használt sokác textília (Alsószentmárton)

5. Összegzés

E dolgozat célja a Magyarországi Horvátok Tudományos Kutatóintézete által létrehozott digitális archívum bemutatása két település képanyagán rögzített feliratok, emléktáblák, szobrok és műemlékek rendszerező bemutatása volt. Az elvégzett elemzés nem tekintendő teljesnek és befejezettnek sem. Felsőszentmárton esetében a továbbiakban kiegészülhet a helyszínen készített interjúkkal,

melyből adatokat kaphatunk az utcai nyelvhasználatra, a köszönések formáira és a temetkezési szokásokhoz kötődő nyelvválasztásra. Átfogó statisztikai elemzésekkel elvégzésével kiderülhet, hogy mely nyelvek, milyen arányban, milyen színtereken vannak jelen, ahogy az is, hogy hogyan alakul a nyelvválasztás és mely tényezők befolyásolják azt. A település jellegéből adódóan hasznos lehet a nyelvitájkép-kutatás kontextusán belül az iskolai nyelvi tájkép teljes feltárása is.

A jövőbeni vizsgálatokat a nemzetiségi nyelvstratégia részét képező projektek keretén belül tartjuk lehetségesnek, melyekbe az anyaországból érkező kutatók is bekapcsolódhatnak. A téma alulkutatott jellege miatt javasolt más hazai nemzetségekre, főként a német és a román közösségre vonatkozó kutatások módszertanának figyelembe vétele, munkacsoportok szervezése, a jelenleg hiányzó, megfelelően képzett szakemberek pótlása, továbbá az elvégzendő kutatások intézményi támogatottságának jelentős növelése. A nyelvitájkép-kutatása a nyelvmenedzselés egy formája is lehet, melyre jó példa a határon túli magyar nyelvitájkép-vizsgálatok elméleti keretének, gyakorlati megvalósításának és módszereinek átvétele, valamint a hazai nemzetiségekkel közösen tervezett vizsgálatok elvégzése. A nyelvitájkép-elemek kiterjesztése hozzájárulhat a kisebbségben élők identitásának megőrzéséhez, pozitív irányba változtathatja a már kialakult nyelvi attitűdöt is.

Egyetértve Bartha et al. (2013: 27) megállapításával, miszerint: „[a] magyarországi kisebbségekkel kapcsolatban például vizsgálatok egész sorát kell elvégezni annak érdekében, hogy megismerhessük ezeknek a közösségeknek a saját magukról, nyelvükről és kultúrájuk továbbörökítésének esélyeiről alkotott elképzeléseit”. Ennek megvalósulásához azonban szükséges a hazai horvát közösség érzékenyítése is, az ún. alulról jövő nyelvpolitika lehetőségének tudatosítása, hiszen a deklarált nyelvi jogok palettája széles, és alkalmas a nyelvben lévő dinamikus változások megragadására, így a nyelvitájkép-kutatására is, amely akár a nyelvi tervezés lehetséges szegmenseként is megvalósítható, és amely eltérő megközelítéseket tesz lehetővé.

Fontos további vizsgálatokat végeznünk az aktív nyelvközösségről, amely léte különféle színtereken nyilvánul meg, pl. oktatás, intézményesített környezet, de egy erős emlékközösségről is, amelyhez a kulturális emlékezet helyeit, emlékműveket, emléktáblákat, emlékkiállításokat köthetünk, illetve mindez kiegészülhet a sajátos megközelítést igénylő szakrális helyek nyelvi vonatkozásának kutatásával.

Irodalom

- Barić, Ernest 2006. Rode, a jezik?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike. Pečuh, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj/Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete.
- Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23: 13–28.
- Borbély Anna 2019. A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában. In: Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Barátság* 25. szeptember 15. melléklet. 3–8. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020-05-05)
- Havas, Gábor 1999. A kistelepülések és a romák. Glatz Ferenc. (szerk.). *A cigányok Magyarországon*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 163–203.
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? – Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28: 73–90.
- Hult, Francis 2009. Language ecology and linguistic landscape analysis. In: Elana Shohamy – Durk Gorter (szerk.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge. 88–104.
- Jackendoff, Ray 1983. *Semantics and cognition*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Sarosácz György 1973. Magyarország délszláv nemzetiségei. *Népi kultúra – Népi társadalom VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 369–390.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place. Language in the material world*. London, Routledge.
- Shohamy, Elana 2006. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*, London Routledge.
- Shohamy, Elana – Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy – Durk Gorter (szerk.) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York, Routledge. 313–331.
- Sokcsévits Dénes 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus Könyvek.
- Spolsky, Bernard 2009. *Language management*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Virág Tünde 2008. Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban *Szociológiai Szemle* 1: 60–77.

Internetes források

- <http://mhti.hu/> (2019-09-19)
- <http://martincisuli.eoldal.hu> (2019-09-09)
- <https://www.google.hu/maps/> (2019-09-17)
- http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg (2019-09-15)

A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában¹

Borbély Anna

A méhkeréki iskola diákjainak és tanárainak köszönettel

1. A feliratoktól a multimodalitásig

A tájkép századok óta a költészet, a festészet, a zene és nemkülönben a nemzeti identitás megihletője, idővel tudományos vizsgálatok témája. A tájképkutatások eredményeit 1976-tól, egyebek mellett a *Landscape Research* című nemzetközi tudományos folyóirat ismerteti. A nyelvi tájkép szociolingvisztikai szakirodalomban való megjelenését Landry–Bourhis 1997-ben megjelent tanulmányától számítjuk és 2015-ben elindult a téma nemzetközi folyóirata is *Linguistic Landscape: An international journal* címmel. A kutatások témáját a táj/térség szociolingvisztikai sajátosságai egyértelműen meghatározzák (pl. többnyelvűség, nemzetiségi közösségek, globalizáció, szuperdiverzitás stb.). Napjaink kutatásai szélesebben és összetettebb módon, vagyis a verbális jeleken túlmenően további vizuális, téri és egyéb jelek összefüggéseiben és együttesében keresik az elemzések lényegét (vö. Bartha et al. 2013; Holecz et al. 2016). Ezzel együtt a terminus meghatározásai is bővültek. Shohamy–Gorter (szerk. 2009: 1) tömör megfogalmazásában a nyelvi tájkép a környezetben megjelenő nyelv, a közterületeken kihelyezett szavak és képek együttese. Gorter–Cenoz (2015: 71) felfogása, hogy a nyelvi tájkép

¹ A *Méhkerék nyelvi tájképe* című kutatás keretében a Magyarországi Románok Kutatóintézete támogatásával 2017. november 9–10-én terepmunkát végeztem a település közterületein, az ortodox templomban, a temetőben és az iskolában. A kutatás megvalósításában nyújtott segítségéért köszönetemet fejezem ki az iskola igazgatójának, Ruzsa Annának. *Mulțumesc, și pe această cale, ajutorul acordat elevilor, domnișoarei director și profesoarelor din Micherechi!* A tanulmány a NyelvÉsély – Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése (2016–2021) (SZ-007/2016) című pályázat, téma-vezető Bartha Csilla, időszakában és támogatásával készült. A tanulmány előző változatához fűzött változtatási javaslatait és megjegyzéseit Szabó Tamás Péternek ezúton is hálásan köszönöm.

többszörnyelvű és multimodális repertoár és kommunikációs eszközként használható. Ben-Rafael et al. (2006: 7) a nyelvi tájképet – mint a nyilvános tér szimbolikus konstrukcióját – három faktorról értelmezik, melyek kontextusfüggő megkülönböztető hatással vannak, ezek: a racionális megfontolások, melyek a közönségre és a kliensekre irányulnak; az én bemutatása, azoknak a szereplőknek a kifejezőmódja, akik a nyelvi tájkép elemeit létrehozzák; végül a hatalmi viszonyok, melyek a társadalmi-politikai érdekek kifejeződésére utalnak. A nyelvi tájképet Ben-Rafael et al. a helyszínek, a szereplők, valamint a *gestalt* alapfogalmakkal elemzi. A helyszínek: az utcák, a kereszteződések, a terek, a parkok és az épületek, vagyis ahol a társadalmi közélet zajlik, a szimbolikus társadalmi vonások hordozói, melyek aktuálisan a társadalmat, a közösséget és a régiót jelképezik. A szereplők: a köztisztviselők, a társaságok, a vállalatok és az egyének a helyszíneket a nyelvi tájkép elemeivel szemléltetik/illusztrálják. A *gestalt* a teljes, az egész, mely összefogja a fizikai tárgyak összességét, az üzleteket, postai hivatalokat, bódékat stb., az ezekhez társított színeket, a figyelemfelkeltés fokát, az elhelyezések sajátosságait és mindezek mellett a leírt szavakat, amelyek mindezek vonásait teljessé teszik (Ben-Rafael et al. 2006: 8; Borbély 2018).

Ismertek kvantitatív, kvalitatív és a kettőt kombináló nyelvtájkép-elemzések. A kvantitatív kutatásokat napjainkban háttérbe szorítják a kvalitatív, illetve kombinált kutatások. Ennek egyik oka, hogy a nyelvi tájkép konstruálásának és komplexitásának értelmezésére jelentősebb a kutatói kihívás és a társadalmi igény. A másik ok az lehet, hogy a kutatók a nyelvi tájkép mennyiségi egységét nem tudták egzakt módon és minden tájképre alkalmazhatóan meghatározni. Több eltérő megoldás alkalmazása ugyanis komolyan módosíthatja a statisztikai eredményeket (Edelman 2009; idézi Laihonon 2012). A statisztikába jelentősen beleszólnak például a nagy számban előforduló sírfeliratok² és utcanevek.

A nyelvtájkép-kutatók számos ismert kutatási keretet használnak fel kvalitatív/kombinált elemzéseik során. Például Rowland (2016) kutatásában a motívumelemzést Burke (1962) alapján alkalmazta, Dressler (2015) a nexuselemzést pedig Scollon–Scollon (2004) nyomán. Kress–van Leeuwen (2001: 46; idézi Jaworski–Thurlow szerk. Bevezetése 2010) megfogalmazása szerint a multimodalitás korszakában a nyelven kívüli szemiotikai módozatokat úgy kell értékelnünk, mint amelyek teljesen képesek kiszolgálni a reprezentációt és a kommunikációt. Emiatt a nyelv (beszéd vagy írás) gyakran alárendelt, mellékes szerepet képes

² A kétegyházi és a méhkeréki román sírfeliratokról készültek kutatások (lásd Borbély 1989, 2018b).

betölteni más szemiotikai módozatokkal, például a vizualitással szemben. Malinowski (2014) kutatásában a szinesztézia, valamint a multimodalitás is szerephez jut, továbbá Chen (2016) a nyelvi tájkép multimodális modelljének kialakításához Kress–van Leeuwen vizuális grammatikáját, valamint Halliday folyamattípus elméletét és beszédfunkció elméletét használta fel. A 21. század első két évtizedében a nyelvitájkép-kutatások újabbnál újabb tematikai, elméleti és módszertani távlatokat mutatnak. Ilyen az iskolai nyelvi tájkép/iskolai tájkép (ang. *schoolscape*, Brown 2005), – mely e tanulmány központi témája is –, a szemiotikai nyelvi tájkép (Jaworski–Thurlow szerk. 2010) és megszületett egy összefoglaló terminus is: x^3 -scapes (Thurlow–Gonçalves 2019). A testi nyelvi tájképpel, a nyelvi bőrképpel (ang. *corporeal linguistic landscape*, *skinscape*, Stroud–Peck 2015) a nyelvi tájkép kezdeti kutatási terei is bővültek az emberrel mint térrel, aki a testével (pl. kezével), a testén lévő (pl. tetoválás⁴) és/vagy öltözetén lévő (pl. póló⁵) verbális és vizuális jelekkel reprezentál és kommunikál. Az emberi testre mint „új” nyelvi tájképterre a mozgás a jellemző, és ez a nyelvi tájkép kezdeti helyhez kötöttségét, „mozdulatlanságát” is feloldotta (Peck et al. szerk. 2019: 94). További dichotómiára ad lehetőséget a kutatásokban a fizikai és a digitális nyelvi tájkép, amely a „figitális” (ang. *phigital*) nyelvi tájkép összetételt eredményezte (Lyons 2018). Szabó (2017: 83) szerint „(a) nyelvi tájkép kortárs kutatói a szemiózisnak azt a komplexitását kívánják megérteni, amelyet mindennapi verbális,

³ Jaworski (2018) a x betűnek a multimodális, társadalmi szemiotikai feldolgozását a fizikai és virtuális nemzetközi szemiotikai nyelvi tájképben végezte.

⁴ Beépüléssel/résztvevő megfigyeléssel adatgyűjtési technikát igényel például a tetoválások összegyűjtése. Egy egész napos ismeretség és kirándulás végén kérdeztem szlovákiai magyar túravezetőnket szöveges tetoválásáról. Válaszából kiderült, hogy a Fehér pokol című film végén elhangzott szöveg komolyan megérintette, önmagához végérvényesen illőnek érezte: „[m]ég egyszer harcba szálllok./Megvívom az utolsó nagy csatát./Ma élek, és meghalok.” Az egy nap már nem volt elegendő annak kiderítésére, hogy a férfi személyiségéhez miért is illik az idézet.

⁵ Illusztrációképpen bemutatok egy tematikus romániai fesztiválon rögzített pusztatollakait (magyarországi) román szereplők pólóját. A póló hátán látható, a vizuális dizájn felett a (kétnyelvű) nyelvi dizájn magyar nyelvű része: „PURDI MIHÁLY ROMÁN KULTURÁLIS EGYESÜLET PUSZTAOTTLAKA/HUNGARIA, a vizuális dizájn alatt pedig a román nyelvű része (sic!): ASOCIATIA CULTURALA ROMANA MIHAI PURDI OTLACA PUSTA/UNGARIA”. A vizuális dizájn (balról jobbra) színes fotókat tartalmaz: pusztatollakait ortodox templom, utcakép-1, a falu címere és utcakép-2. A térbeli dizájn: Borgói-hágó (rom. *Pasul Tihața*, Románia), Fokhagyma-fesztivál, 2014, nézőtér.

vizuális, téri, testi stb. jelekkel alkotunk meg”. Összességében Malinowski (2018) kijelenti, hogy a nyelvitájkép-kutatásokban az ismeretelméleti és a módszertani dilemmák megoldását visszatartja a kutatás tárgya, amely egyszerre látható és rejtett,⁶ materiális és virtuális, állandó és tűnékeny, objektíven és szubjektíven valóságos. Mindehhez hozzá kell rendelni a nyelvi tájképnek az időhöz, a társadalmi, a közösségi tényezőkhez (pl. ideológiákhoz) köthető változásait is (vö. pl. Biró 2016, Csernicskó 2016; Laihonon–Tódor 2017).

2. Vizsgálatok a magyarországi románok nyelvi tájképéről

A magyarországi románok nyelvi tájképéről három településen készült eddig kutatás, időrendben: Kétegyházán, Budapesten és Méhkeréken. A méhkeréki kutatási eredmények ismertetése előtt az előző két nyelvi tájképről készült vizsgálat eredményeit foglalom össze, melyek bemutatása két konferencián történt: az MTA Nyelvtudományi Intézetében megrendezett *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* konferencián (2013. május 23.), illetve a 20. *Élőnyelvi Konferencián a Többnyelvű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép* című tudományos műhely keretében (2018. szeptember 1.).

2.1. Román–magyar kétnyelvű közösség nyelvi tájképe: Kétegyháza

A Társadalmi, kulturális és nyelvi tájkép Kétegyházáról a XXI. század elején című előadásban bemutattam, hogy a nyelvi, a társadalmi és a kulturális tájkép együttes jelentései miként vannak jelen és miként értelmezhetők Magyarországon, nemzetiségi környezetben, egy időben és egy helyen. A kutatás a 2010-ben, Kétegyházán készült 1707 digitális fényképre, (fekete-fehér és színes) képeslapokra, valamint kétegyházi románokkal készült interjúk adataira épült. A nyelvi tájkép elemeinek tekintem a nyilvános (külső és belső) terek nyelvi (betűk, szó, szavak, szöveg) megjelenéseit, a reprezentációs és kommunikációs értékű, nyelvi dizájnt (szavakat) nem feltétlenül tartalmazó egyéb jeleket, tárgyakat és objektumokat is.

⁶ Ilyen lehet egy különböző – alulról vagy felülről jövő – indítékkal/szándékból ki sem helyezett, eltávolított, kitörölt felirat, graffiti stb.

1. kép: Magyar–román intézménynév-tábla – 2010-ben (Kétegyháza, Szent Imre u. 89.)⁷

2. kép: Román egynyelvű emléktábla a tájház falán – 2010-ben (Kétegyháza, Kossuth u. 68.)

⁷ A tanulmányban megjelenő képeket a szerző készítette.

A kutatás első célja volt kideríteni, a nyelvi tájképpel összhangban a többnyelvűség konstellációját, a nyelvi erőforrásokat, a csoportok jelenlétét, illetve a többségi–nemzetiségi hatalmi viszonyok értelmezését. A nyelvitájkép-elemek kommunikációs és szimbolikus dimenzióját is megvizsgáltam. A hely, a Békés megyei Kétegyháza nyelvi tájképének többnyelvűsége (9 nyelv) számos töről fakad. Egy-egy nyelv a településhez és környékéhez köthető csoportok jelenlétét jelöli (román, magyar, német és zsidó), az európai kulturális örökséget szimbolizálja (latin), illetve a globalizáció terméke (angol, kínai és olasz). A fekete–fehér képeslapon megjelenő cirill betűs településnév pedig egy lezárult történelmi korszak „relikviája”. Kommunikációs célból használtak a beszélt nyelvek: a többségi, a nemzetiségi és a nemzetközi nyelvek. Szimbolikus értékkel bír a (már/még) nem beszélt nyelvek jelenléte, ilyenek a holokauszt áldozatok közösségének emlékét megőrző, a kereskedelmi és a műveltségi célokból kihelyezett feliratok. A nyelvi tájképben a nyelvek elhelyezése a hatalmi viszonyt mutatja a domináns többségi és az alárendelt nemzetiségi csoportok között. Kétegyházan a köztéri kétnyelvű feliratokon a nyelvek elhelyezése, sorrendje, a betűk mérete többnyire hierarchikus, a magyar dominál a románnal szemben (kultúrház, kétnyelvű iskola és óvoda intézménynevek, lásd 1. kép). Ritkán találunk olyan feliratot, ahol a nyelvek pozicionálása mellérendelt és a betűk mérete azonos (polgármesteri hivatal). A magyar egynyelvűség általános az utcaneveknél, a postán és a vasúti településnév-táblán, valamint román egynyelvű, úgynevezett autonóm feliratok is fellelhetők, ezek emléktáblák az ortodox templom, a kultúrház és a tájház falán (lásd 2. kép).

A kutatás második célja volt elemezni a történelmi, társadalmi és közösségi változások hatását a nyelvi tájkép jelentésalkotásának folyamatára. A többségi és a nemzetiségi csoportok együttélésének minőségét mutatja a tájban megjelenő és a csoportokhoz köthető objektumok felülről lefele történő bemutatása. A képeslapon megjelenő épületek/intézmények lényegesek egy csoport beazonosításakor (iskola, templom, esetleg egy szegényes tájház). A külső (csoporton kívüli) és a belső (csoporton belüli) imázs szempontjából alapvető továbbá, hogy a csoport helytörténeti múzeuma milyen épületben van elhelyezve. A múlt században megnyitott Román Nemzetiségi Tájház (Kossuth u. 68.) egy román szegényparaszti egyablakos ház, ami nem reprezentálja a román társadalmi csoportok teljes spektrumát, hiszen nincsenek képviselve a további társadalmi csoportok 2–4 ablakos házai. Századunkban, alulról jövő kezdeményezésre⁸

⁸ Jobbára Zombai Károlyné tanárnő aktív tevékenysége eredményeként.

megnyílt a Gyűjtemények Háza, melynek egy amerikás kétegyházi román személy tornyos háza (Dózsa u. 16.) ad otthont. A két helytörténeti közgyűjtemény együttesen a kétegyházi románság társadalmi rétegzettségét immár nem csupán a szegényesség imázsát hirdetve mutatja be. A csoportokról, a társadalmi rétegzettségről, a gazdasági státuszról árulkodnak a temetők is. A román nemzetiségi identitás változásáról tanúskodnak a temetői sírfeliratok. Az ortodox temetőben a román nyelvű sírfeliratokat fokozatosan magyar nyelvűek váltják fel. A történelmi változások eredményeként a település központi terén lévő szovjet emlékmű világháborús, helytörténeti emlékművé lett átalakítva – ami a nyelvi tájkép műlékonyságát, változását és alakíthatóságát jól illusztráló példa. Ma az emlékművön a román (Árgyelán), magyar (Domonkos) és zsidó (Czigler) közösségre utaló nevek mellett található a roma (Faragó) és a szlovák (Sipiczki) csoporthoz köthető nevek is. Míg az előbbi csoportokra, illetve nyelvükre való utalás jelen van a településen (településnév-, intézménynév-táblák, emléktáblák, holokauszt emlékmű stb.), e két utóbbi (roma és szlovák) nemzetiségi csoportra és nyelvre való utalás „hiányzik” (vö. Karlander 2018⁹). Az emlékművön kívül a különböző nemzetiségi csoporthoz tartozó neveket egyéb nyelvi és vizuális dizájn kíséretében a település ortodox, baptista, katolikus és zsidó temetőiben a sírfeliratok őrzik.

Nyelvi tájképpel összefüggő diskurzusok a kétegyházi longitudinális kétnyelvűségi kutatás (vö. pl. Borbély 2014c: 145–238) harmadik, 2010-es terepmunkája során, a felnőttekkel (N = 54) készült román nyelvű interjúban is fellelhetők. Az egyik megkérdezett kétegyházi román a közterületen lévő ortodox kereszthez való csoportfüggő viszonyról szól: „szerinte, a mi keresztünk, nem az övéké, az ortodox kereszt csak az ortodoxoké”.¹⁰ A gyümölcsfák törzsének lemeszeléséről és a román csoportidentitás összekapcsolásáról szól a másik két válaszadó interjúbeli megállapítása. A két gyakorlat összekötése úgy értelmezhető, hogy Romániában általánosan elterjedt a fák törzsének lemeszelése. Az interjúban a fatörzsek lemeszelésének a gyakorlata hol össze van kapcsolva a román csoportidentitással, hol ennek hiánya/törlése érvényesül: „meszelem a gyümölcsfát, mert román vagyok”, illetve „nem azért meszelem a gyümölcsfát, mert román vagyok”.

⁹ A szerző Jaworski–Thurlow-ra (2010) hivatkozva megállapítja, hogy valaminek a hiánya – az üresség, a csend és a kihagyás – olykor szemiotikai töltetű.

¹⁰ A tanulmányban megjelenő nem magyar idézetek saját fordításaim.

A kétegyházi nyelvitájkép-kutatás további célja volt megvizsgálni az egyéni, generációs, nemzetiségi, vallási stb. identitás építőelemeinek felvállalását kevésbé korlátozó belső terek nyelvi tájképét (intézményekben és otthonokban). Az ortodox templom feliratai és a román iskolában a tablók román nyelvűek. A magánházak, otthonok külső és belső tájképe leginkább egyéni (monogram a homlokzaton), de hasonló vonások is felfedezhetők (családtagok portréi, ortodox naptár és ikonok). Kimutatható volt, hogy a falfestés stílusa generációfüggő: a több szint felhasználó falminta¹¹ 2010-ben már csak egy-két házban volt megtalálható. Az időseknél a hengeres falfestés a leggyakoribb, míg a fiataloknál az egyszínű falak dominálnak. A kutatás fotói és eredményei román nyelven itt találhatóak: Borbély (2014a, 2014b).

2.2. Román nyelvi tájkép Budapesten: Gozsdu-udvar

A második román nyelvitájkép-kutatás a budapesti Gozsdu-udvarról készült. A *Többnyelvű és multimodális repertoár – a budapesti románok nyelvi tájképéről* című előadás egy fővárosi, eredetileg román, napjainkra többnyelvű és több kultúrájú nyilvános tér nyelvi tájképét egy idősíkban elemezte. Elméleti és módszertani kerete igazodott a vizsgált nyelvi tájkép jelenségének összetettségéhez. Az elemzés csoporttagságbeli látószögből készült és az adatok több évtizede zajló antropológiai, valamint szociolingvisztikai kutatásokból származnak, illetve a vizsgált helyszínen 2018-ben készített digitális fényképek mellett egyéb forrásokból lettek összegyűjtve. A román nyelvi tájkép értelmezésekor hangsúlyt kapott a szereplők/felállítók szándéka és identitása (vö. Ben-Rafael et al. 2006: 7); a történelmi és társadalmi, időben és térben tapasztalt változások nyomon követése; a nyelvi, a vizuális és a térbeli dizájn jelentéshordozó modalitások elemzése (vö. Chen 2016). Elméleti következtetése, hogy a nyelvi tájkép értelmezése, más nyelvi erőforrások adatainak értelmezéséhez hasonlóan a befogadók/fogyasztók rendelkezésére álló ismeretekkel és attitűdökkel szorosan összefüggnek. Az elemzésből kiderült, hogy a Gozsdu-udvar mint szemiotikai „asszamlázs” (Pennycook 2017: 269), ahol feliratok, emléktáblák, intézmények, objektumok,

¹¹ Egy adatközlő szerint, a kétegyháziak az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején Budapesten vásárolták a falmintasablonokat. Egy sablon 100 x 80 cm méretű vastag kartonlapból készült, melyben a minta szélessége kb. 2–8 mm volt. Egy sablonnal egy színt lehetett a falra festeni. A budapesti polgárok 7–8, a kétegyháziak 4–6 színből álló falmintával díszítették otthonaik falait.

emberek stb. állnak össze, kimutathatóan magában rejtli/őrzi a társadalom időben egymásra rakódott rétegeit, „diverzitás-fedvényeit” (Németh 2016: 208). A társadalmi idő rétegeinek felfejtésével a Gozsdu név jelentésbővülései tárultak fel, melyek a névadó személyisége, szellemi és tárgyi örökségének szimbólumaivá váltak. A név, elsősorban a román kultúrában a mecénást, a mecenatúrát szimbolizálja (lásd 3. kép). Politikai diskurzusban a népek közötti barátság megerősítését jelenti, hiszen Gozsdu, saját szavaival szólva *jó román és magyar hazafi* is volt. Budapest főváros kultúrájában e név a névadó vagyonából építettett udvarban kialakított, kezdetben műhelyek, üzletek, ma zömmel a szórakozóhelyek által áruvá vált, azaz „kommodifikálódott” (pl. Huebner 2016: 5) (vö. Borbély 2020).

3. kép: Román–magyar emléktábla – 2018-ban (Budapest VI. ker., Holló u. 8.)

3. Az iskolai nyelvitájkép-kutatás

A kutatás tárgya az iskola, a társadalom egyik alapintézménye. Működéséhez, megismeréséhez és fejlesztéséhez éppen ezért számos diszciplína (pedagógia, pszichológia, szociológia, antropológia stb.) járul hozzá. A szociolingvisztikai kutatások számos korábbi téma mellett többek között arra irányulnak, hogy kiderüljön: hogyan működik az iskolai nyelvi tájkép mint *oktatási erőforrás*, illetve hogy az iskola miként segíti a tanulók felkészülését az iskola utáni társadalmi

életre. Jelen kutatás egy magyarországi, *többségében román nemzetiségi lakosú* település *kétnyelvű iskolájáról* szól. Emellett meghatározó tényező, hogy a közösségben a román nyelven működő *ortodox vallás a román nyelv fenntartását* pozitívan befolyásolja (Borbély 2003). Ezeket a tényezőket szem előtt tartva az iskolai tájképet feldolgozó tanulmányok közül négy korábbi kutatást emelek ki, melyek egyrészt szintén kisebbségi közösségekről szólnak, másrészt az egyház és iskola kapcsolatáról tudósítanak. Tódor (2014) székelyföldi magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképéről szóló vizsgálatát, melyben az iskolai nyelvi tájképben rejlő nevelési üzenetek elemzésére is sor került, Bíró (2016) ugyanerről a közösségről írt tanulmányát a nyelvi ideológiák hatásáról, Dressler (2015) elemzését, melyet egy kanadai kétnyelvű iskolában és Szabó (2017) kutatását, melyet egy finnországi egyházi iskolában végzett. Megemlítem továbbá, hogy a jelen kötetben egy magyarországi német nemzetiségi általános iskola nyelvi tájképéről is készült egy tanulmány. Pachné Heltai (2020) azt mutatja be, hogy a nyelvi ideológiák miként fedezhetők fel az adott iskolai nyelvi tájképben és milyen szerepük lehet a tanulás-tanítás folyamataiban.

A kutatás célja a vizsgált iskolában a nyelvi tájképet az iskolai műveltség és a román nyelv használata szempontjából bemutatni. A feldolgozáskor fontos a szemiotikai *asszemblázs* fogalma, azaz, kideríteni, hogy az emberek, a szemiotikai erőforrások és az objektumok különböző pályákon hogyan találkoznak egy bizonyos pillanatban és helyen, így segítve megismerni a nyelvi erőforrások jelentése mellett a dolgok fontosságát, a hely egészének a következményeit és jelentőségét (Pennycook 2017: 269). További szempont a *multimodális kommunikáció* vagy multimodális dizájn elemzése, amely a nyelvi, a vizuális és a térbeli dizájn együtteséből tevődik össze. Chen elmélete szerint a nyelvi, a vizuális és a térbeli dizájn jelentést hordozó modalitások, és ezek alkotják a teljes nyelvi tájképet, ami egyben egy multimodális kommunikáció vagy multimodális dizájn (2016: 91–92). Feladat továbbá a *jelfolyamat – transzformáció – transzdukcio elemzése* is, vagyis annak kiderítése, hogy a szemiotikai anyag hogyan tevődik át a kommunikációs módozatokba (Malinowski 2014).

Az elemzés központi feladata kideríteni, hogy a gyermekek oktatása és nevelése céljából a tanulók milyen minőségű szereplői az iskolai nyelvi tájképnek (*alulról felfele mutató aspektus*), valamint azt, hogy a tanárok miként vesznek részt az iskolai nyelvi tájkép formálásában (*felülről lefelé mutató aspektus*). A kutatás szociolingvisztikai keretben készült, tehát az iskola és a gyermekek, a nemzetiségi csoport, illetve a társadalom viszonyának megjelenési formáit keresi. A kutatásnak nem feladata tehát az iskolai tananyag és a nyelvi tájkép szinkronizálásának vizsgálata, illetve az „iskolai térben látható, olvasható” anyagok

tematikus besorolása és csoportosítása (vö. Tódor 2014: 45–48) sem. Összegezve, a kutatás arra irányul, hogy a diákok személyiségének fejlesztése, a román nyelv jelenléte, a társadalomra való felkészítés miként érhető tetten az iskolai nyelvi tájképben.

A terepmunka tér, idő és szereplők konstellációja: az iskola épületét körbeölelő utcák, az épület kívülről és belülről, a bejárat, a folyosók, a tantermek, a hittanterem, a zeneterem, a tanári szoba, illetve 2017 novembere, délután, a tanítási órák után, a napközi és a szakkörök időszaka, valamint az iskolában aktuálisan jelen lévő személyek. A nyelvitájkép-adatok gyűjtését az iskola igazgatójának az engedélyével végeztem. Az iskolában aktuálisan jelen lévő személyektől (és nem a személyekről) gyűjtöttem adatokat. A velük, készült spontán stílusú beszélgetések (diskurzusok) ténybeli és attitűdbeli iskolai nyelvitájkép-adatokat szolgáltatottak. Az anonim, mikrofon nélküli irányított beszélgetéssel célom volt válaszokat kapni a *Mi az, amit az iskolai nyelvi tájképről szeretne mondani?*, *Mi az, amit kiemel, ami fontos, ami tetszik?* kérdésekre. A kutatás antropológiai módszerrel készült. Elsőként bejártam az iskolát, az általam évek óta ismert Ruzsa Anna igazgatóval, aki tudomása szerint az ország legfiatalabb iskolaigazgatója. A tantermekben beszélgettem az iskola további szereplőivel, az éppen ott tartózkodó diákokkal és tanárokkal. A kutatás alapjául, a diskurzusadatok mellett, az iskolában és a környékén készített 511 digitális fénykép szolgált. Fényképeket sem tanárokról, sem diákokról nem készítettem.

A kutatás színhelye, a Békés megyei *Méhkerék* az egyetlen olyan hazai település, melyet kizárólag románok alapítottak és laktak. 2011-ben a KSH népszámlálási adatai szerint 2093 lakosából 1637 személynek (78%-nak) román a nemzetisége és/vagy az anyanyelve és/vagy a családi, baráti közösségben használt nyelve (vö. www.ksh.hu). Lokális gazdasági szempontból Méhkeréken egy kiváló önszervező közösség él. Az 1970-es évektől dinamikusan fejlődő település generációi primörtermesztéssel foglalkoznak (Borbély 2014c, 3. fejezet). A globalizáció hatása a települést is elérte, melyet jól mutat egy család három generációjának példája. Míg a család első két generációja a helyi iskolában tanár volt, addig ugyanezen család harmadik generációjának tagja, az unoka egy skandináv országban él és dolgozik. A Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskola a település egyetlen általános iskolája, így a méhkeréki gyermekek mindegyike román és magyar oktatásban is részesül.

4. Eredmények

Az eredményeket elsőként a diákok, a tanárok és az igazgató aspektusaiból mutatom be, ezeket követik a román nyelvre vonatkozó, illetve az egyéb kutatói megfigyelések.

4.1. Diákok és iskolai nyelvi tájkép

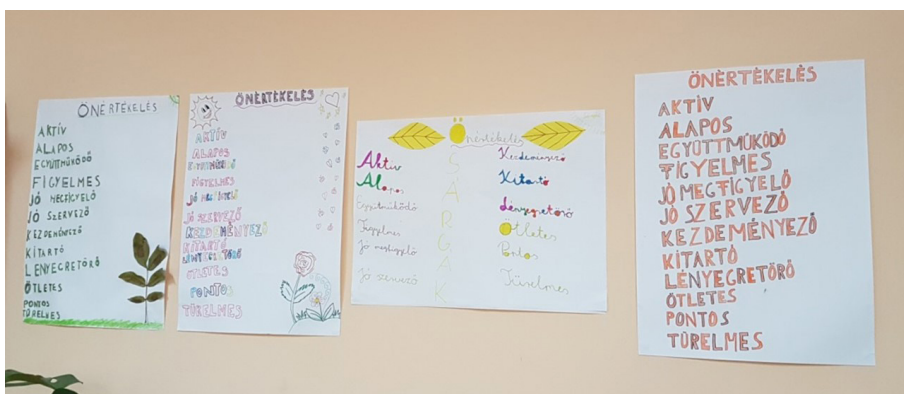
A méhkeréki iskolai nyelvitájkép-elemzés eredményei közül elsőként kiemelendő, hogy ennek az iskolának valóban a diákok a főszereplői, hiszen két szerepben is megjelennek: jelalkotóként és jelhasználóként. Jelalkotó szerepükben kiemelem annak fontosságát, hogy a jelalkotás folyamatában kreativitásukat, humorukat és optimizmusukat is kifejezik. Kreativitásuk bemutatására példaként azokat a rajzokat elemzem, amelyeken saját magukat, énképüket rajzban „fogalmazzák meg”. Nyilvánvalóan az énkép-rajzok témát a rajztanár határozta meg. A rajzok az egyik felsős osztályterem falát töltötték meg. Az én (egyéni identitás) bemutatásának az eszközei a monogramok betűi és az egyéb szimbólumok, vizuális jelek (hangjegyek, szívecskék, virágok, színek, csillagok stb.) voltak. Azt a folyamatot (transzdukció) vizsgáljuk ebben az esetben, amikor a szemiotikai anyag, a jelek, a betűk és a szimbólumok áttevődnek a kommunikációs módozatba, a rajzba. Pontosabban azt derítjük ki, hogy egy-egy tizenéves tanuló egy-egy rajzlapon saját személyiségét és aznapi hangulatát milyen kreativitással, kifejezően, értelmezhetően rajzolja meg. Az egyik rajzon a monogram betűi egyénien lettek kiszínezve. A családnév betűje három színű, kék, sárga és piros, a román trikolor színeivel van díszítve. A jelalkotó diák családnéve kezdőbetűjének színeit a román csoporthoz kötötte, tehát a felmenőket és a nemzetiségi csoportot összekapcsolta. Az utónév két betűje más-más színű lett, a színeket saját egyéniségéhez, napi hangulatához kapcsolta, hiszen az egyik lila, a másik barackvirágszínű. Egy másik diák monogramja betűit számtalan szívecskével töltötte ki, a harmadik rajzon a monogram két betűje mintázatmentes és egy-egy színnel kiemelt. Míg az egyik jelalkotó diák személyisége fontos érzelmi vonását tárja elénk, a másik sokkal visszafogottabb ebben. Hasonlóképpen, a háttér, a monogramokat körülölelő jelek és szimbólumok kiválasztása is jól értelmezhetően illusztrálja az én bemutatásának sokféleségét. Az egyik rajzon a szívecskék minden elképzelhető formája megjelenik: vörös, kettétörött, nyállal átszúrt, félig fekete és félig piros stb. A zenéhez és a zenei stílushoz való viszonyulás a zenei kulcsokkal van reprezentálva: kinél csupán a violinkulccsal, kinél a basszuskulccsal is, kinél több,

kinél kevesebb számban. A visszafogottabb, mintázatmentes monogram alkotója zöld virágos réten és a kék eget is becsempészve helyezi el „önmagát” (monogramját) (lásd 4. kép).

4. kép: Az én (egyéni identitás) bemutatása egy rajzlapon

5. kép: Önértékelés pozitív jelzőkkel

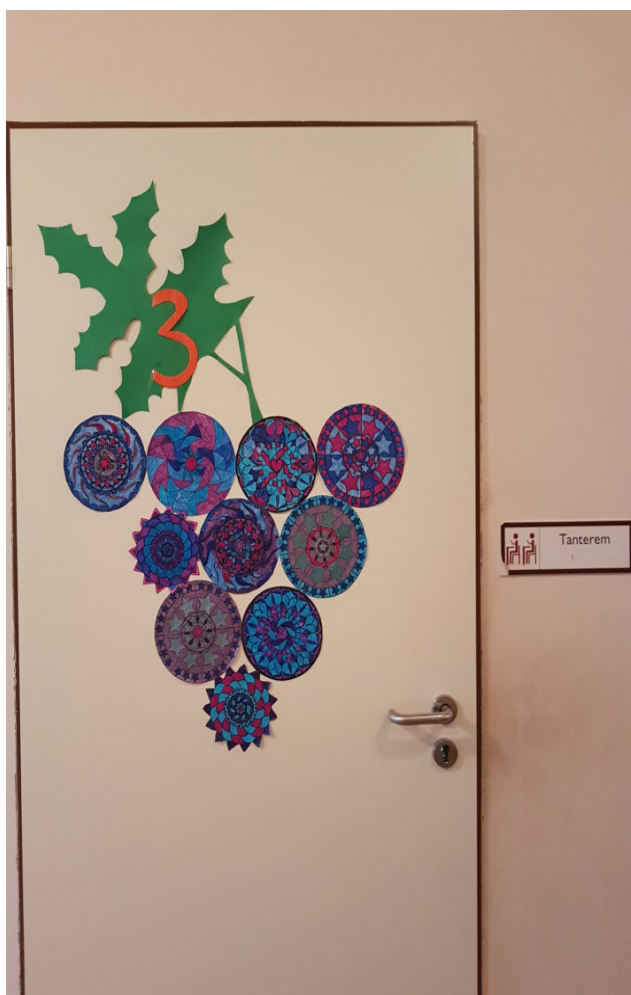
Egy másik osztályban az önértékelést és mások jellemének értékelését csoportokban gyakorolják, amit a diákokkal történt spontán beszélgetésekből ismertem meg. A *Nektek melyik iskolai nyelvítájkép-elem fontos/tetszik?* kérdésekre válaszolva a felsős napközisek lelkes csoportja egységesen a tanterem hátsó falához vezetett, ahol pozitív jellemvonások voltak öt kartonlapra, különböző vizuális dizájnnal felírva. Négy magyar nyelvű kartonon „Önértékelés” címmel 12 (lásd 5. kép), egy román nyelvű kartonon „Apreciere de sine” címmel 13 jellemvonás volt olvasható. A magyar nyelvű kartonokon a szavak ábécérendben voltak, a román nyelvű kartonon az ábécé rendezőelvét nem fedeztem fel. A diákok lázasan mesélték, hogy a négy karton négy csoportot jelöl. A hetente ismétlődő gyakorlat szerint öt pozitív jellemvonást kell saját magukra és csoportjukra, illetve osztálytársaikra, tehát a többi csoportra vonatkozóan kiválasztani.

6. kép: A „csontvázmodell”

A diákok kreativitása és humora az iskola csontvázának kifutói modellként való megjelenítésében és pozicionálásában is felfedezhető. Az emberi csontváz, az iskolák obligát biológiai szemléltetőeszköze, az egyik tanteremben, közvetlenül a bejáratánál úgy van elhelyezve, hogy feje az osztályba bejövő felé van fordítva, mint egy ajtónálló, a bejövőt üdvözlí, de egyben ijeszti is. A csontváz látványát hivatott oldani egy ádventi koszorúalap a fején és egy karácsonyfa girland a vállán. Mindezt a tanárok is helyén kezelik, hiszen november lévén, a „csontvázmodell” kellékei, feltételezésem szerint, még az előző év karácsonyi díszítőelemeiből származnak (lásd 6. kép).

7. kép: Őszi vizuális dizájn a 3. osztály tantermének ajtaján

A vizuális dizájn feletti nyelvi dizájn román nyelvű volt: *Toamna* (az ősz). Kérdésemre, hogy mit csinálnak, a tanár felelősségteljesen válaszolt: „azért tesszük ezt, hogy a diákok jobban ráhangolódjanak a természetre és az aktuális évszakra”. A tantermek ajtaján őszi falevelekkel és egyéb ősze jellemző vizuális jelekkel vannak az osztályok sorszámai jelezve (lásd 7. kép). Majd kérdés nélkül folytatta: „az iskola egészére az ősz hangulatát visszük be, a bejáratától kezdve a folyosókon és a tantermeken át az ablakokig bezárólag” (lásd 8. kép).

Két szakkörre oszlottak a napközisek. Egy részük román színdarabot próbált, kezükben a tanár által fénymásolt és kiosztott szereposztás szövegével közlekedtek, és felkészülten (papírkorona dísszel stb.) a próba kezdésére vártak. A zeneteremben találtam a zenetanárt, aki a következő növendékét várta. A zeneteremben az iskolai nyelvi tájkép oktató és nevelő szándéka tapasztalható; egyrészt a hangszer részeit vizuális és nyelvi dizájnnal láthatjuk három nyelven (németül, angolul és magyarul), másrészt egy vizuális dizájn a zenét mint az egész világban egyformán érthető nyelvet mutatja be (a földkerekség előtt vezénylő gyermek karmester előtt a földrészek lakói énekelnek). Ez utóbbi egy közösen „komponált” tanár–diák jelalkotás, mivel a tanár készítette és fénymásolással sokszorozította a rajzot, amit diákja színezett ki.

Az igazgató az iskolai nyelvi tájképben az iskola specialitásaként¹² mutatta meg a püspökség gondozásában kialakított ortodox hittantermet (rom. *Cabinet de religie*). A terem egésze a verbális, vizuális és térbeli dizájn módozataival a diákok egyházi nevelését célozza és mutatja be. Hazánkban a román ortodox egyház román nyelven működik, így a hittanteremben a nyelvi dizájn kizárólag román nyelvű: az áldás, az idézetek, az életvezetési tanácsok, a táblán a tananyag, a kolostorok elnevezése. Fontos a térbeli dizájn is. A többi tanterem padsorainak frontális elrendezésével ellentétben, a hittanteremben látható fotó szerint hittanórán a padok „körben”, valójában téglalapban, körülülhetően vannak elrendezve. A jelalkotás transzdukciós folyamata a hittanterem falán az ikonok és a kereszt elhelyezésével a következőképpen értelmezhető. Az ortodox templomokban az ikonosztáz/ikonosztázion, az ikonfal épületstatikai szerepet nem tölt be és a szentélyt választja el a hajótól. Az ikonosztázon, méretétől függően több sor ikon van elhelyezve. Bár minden ortodox templom egyedi ikonfallal rendelkezik, egyedi műalkotás, az ikonok elrendezése bizonyos szabályokat követ:

- a Golgota-kereszt, Krisztus keresztre feszítésének ikonja (felső sor, középen);

¹² Biró (2016: 119) is kiemeli az iskolai nyelvi tájképben a különbözőség és hasonlóság aspektusait.

- a Jézus életének jeleneteit ábrázoló ikonok;
- a Proféták és más szentek ikonjai;
- a Királyi ajtót (szemből nézve) jobbról övező Tanító Jézus ikon;
- a Királyi ajtót (szemből nézve) balról övező Szűz Mária a Gyermekek Jézussal ikon;
- a Királyi ajtó fölött az Utolsó Vacsora ikon stb. (vö. Nagy 1994; Csobai–Martin 1999). A hittanterem egyik fala ikonfallá lépett elő (lásd 9. kép). A hittanterem falán az ikonok elrendezése a templomi ikonosztáz elrendezésének a szabályait követi. A Golgota kereszt feletti népi motívumokkal díszített textília is szerephez jut, az ikonfalat oltalmazza és lezárja.

9. kép: Az ikonosztáz transzdukciója az ortodox hittanterem falán

A bibliai, illetve az egyházi személyektől származó idézetek, életvezető bölcs gondolatok egységesen az ortodox vallású országok (Bulgária, Görögország, Montenegró, Oroszország, Románia és Ukrajna) kolostorainak fényképével vannak párosítva. Továbbá az ajtó belső oldala olyan rajzlapokkal van beborítva, amelyek kézzel írt bibliai idézeteket (nyelvi dizájn) és vallási témájú gyermekrajzokat (vizuális dizájn) egyaránt tartalmaznak. Mindegyik rajzlapon két (jelal-kotó) diák neve áll. Tehát a jelalkotások kooperációban készültek, logikusnak tűnik, hogy az egyik diák a nyelvi, a másik pedig a vizuális dizájn létrehozója lehet.

10. kép: Kommunikációs dizájn a hittanteremben: gyakorlat és színtér

Az egyház közösségalkotó szerepe is jól kirajzolódik azokon a fényképeken, amelyek egy kartonra vannak rögzítve, és amelyeken a vallási gyakorlatok vannak megörökítve. A diákok, a hittanár, a püspök, a tanárok és a szülők jelennek meg a fényképeken, romániai és magyarországi helyszíneken és egyházi/vallásos gyakorlatok végzése közben a kolostorban, a templomban, ikonfestés, zarándoklat, körmenet, kirándulás közben, illetve a karácsonyi színdarab és más színjátzás alkalmával. A hittanterem nyelvi tájképéhez is hozzátartozik a gyermeki világ humoros vonása. Az imára vonatkozó nyelvi dizájn (rom. *Matei 21, 22*) alatti vizuális dizájn (színes nyomdai rajz) négy imádkozó gyermeket ábrázol. A becsukott szemű, összekulcsolt kezű gyermekek egyike kikukucskál az imából, egyik szemét kinyitja (lásd 10. kép). A hittanterem az iskola legstrukturáltabb nyelvi tájképét mutatja, ami az egységes tematikának is betudható.

4.3. Román nyelv és iskolai nyelvi tájkép

A terepmunka idején elkészített digitális fényképek elemzésekor a román nyelvnek az iskolai tájképben elfoglalt helyét és szerepét vizsgálom. A román nyelv

iskolai előfordulása és vitalitása összességében a román nyelv településen belüli előfordulását és vitalitását képezi le. Az újabb, kritikai szociolingvisztikai kutatási keret szerint a transzlingvális beszédmódban a beszélő birtokában lévő nyelvi források természetesen alkotnak egy egységes beszédmódot. „Az eddig széles körben használatos kétnyelvűségi fogalmak, mint például additív és szubtraktív kétnyelvűség (Lambert 1974), első nyelv, második nyelv, diglosszia stb. helyett újak születnek: dinamikus kétnyelvűség, transzglosszia, dinamikus mobil források stb. (García 2013; García-Li Wei 2014). E felfogás szerint a transzlingvizmus nem azonos például a kódváltással vagy az első és második nyelv közötti transzferrel. A transzlingvális diskurzusnak a gyakorlatban leginkább alkalmazott színtere az oktatás, melynek „taxonomikus kifejelesztése folyamatban van” (vö. Canagarajah 2011: 415; idézi García 2013)” (Borbély 2014: 70). Magyarországi kutatás, sőt nyelvpedagógiai program is született e témában kétnyelvű roma gyerekek iskolai sikerességének a növelése céljából *Transzlingvális osztálytermi kommunikáció és hatékony tanulásszervezés Tiszavasváriban* címmel (lásd pl. Heltai–Jani–Demetriou 2019). Egy ellenpélda a transzlingvális kommunikációra egy kanadai német–angol kétnyelvű iskolában található, ahol a *kijárat* mindkét nyelven és egymás mellett szerepel (Dressler 2015, 2. ábra).

A transzlingvális beszédmód tetten érhető a tantermekben felfüggesztett és a diákok tolltartójában lévő órarendeken: a román nyelvű tantárgyak románul (*citire, compunere, gramatică*), a magyar nyelvűek magyarul (*matek, olvasás, rajz*) vannak feltüntetve. A méhkeréki iskolában a román nyelv önállóan jelenik meg például a külső falon az intézménynév-tábláján (lásd 11. kép, ellentétben a kétegyházi iskolával, vö. 1. kép); belépve az épületbe a *Bine ați venit!* üdvözlés tárul elénk; az osztálytermekben a román nyelv fontosságát és a román identitás erősítését szolgáló idézetek olvashatók (lásd 12. kép), a román grammatika szabályai, a román irodalmi és történelmi személyiségek portréi függnek a falakon; a templomi román nyelvhasználatot mutatja a hittanterem egésze. Magyar (egy) nyelvűek a magyar grammatikai táblák, a magyar irodalmi és történelmi személyiségek portréinak a feliratai. Mindeközben a két nyelv és kultúra együttes iskolai jelenlétét hivatott jelezni a bejárati ajtóra (térbeli dizájn) függesztett vizuális dizájn (kollázs), amely a bal oldali ajtóablakban egy „román fával” (barna fatörzsön kék, sárga és piros levelekkel) és a jobb oldali ajtóablakban egy „magyar fával” (barna fatörzsön piros, fehér és zöld levelekkel) van szimbolizálva. Nem szimmetrikus kétnyelvűek, hanem transzlingváló stílusúak az iskola épületén kívül az utcán az útírányt jelző információs táblák, például az is, amelyik az iskola felé mutatja az irányt (lásd 13. kép).

11. kép: Az iskola intézménynév-táblája (Méhkerék, Kossuth u. 82.)

12. kép: „A nyelv egy nép legnagyobb költeménye” (Lucian Blaga) idézet és évszakok kommunikációs dizájn

13. kép: Útirányt jelző információs tábla

4.4. Idő, tér és társadalom

Az iskolát átszövő általános toposz az idő (vö. Szabó 2017), amelynek különböző megjelenési formái vannak: működő elemes falióra, papíróra, órarend, évszakok, őszi vers, rajzok, vizuális dizájn falevelekkel, termésekkel, naptár a november hónapnál kinyitva, tablók az elballagott diákokkal, történelmi évszázadok idővonala stb. (lásd 7., 8. és 12. kép). Megemlítem még, hogy az iskolai nyelvi tájképben felfedezhető volt egy társadalmi sztereotípiát megerősítő kommunikációs dizájn is. A 3. osztályban egy vonat (kartonon színes nyomdai rajz) mozdonyának ablakaiban és a vagon első ablakában az osztály fiú tanulóinak fényképe, a vagon további ablakaiban az osztálybeli lányok fényképei voltak elhelyezve. Szubjektív értelmezésemben ez a vizuális dizájn a mozdonyvezetők és általában a vezetők szimbolikus, nemek szerinti megoszlásának illusztrálására is alkalmas. A vizuális

dizájn (vonat) és a nyelvi dizájn (1. osztály, a sorszám alatt függőlegesen: 2., 3.)¹³ az idő múlásának tényét is közvetíti.

Fontosnak tartom az épület pozícióját, rendezettségét, a régi és az új, háromszintes épületet is kiemelni. A diákok kognitív fejlődésére a perspektíva is hatással van, üzenettel szolgál. Ezt az új, emeletes épület panorámája teljességgel biztosítja. A régi épület ablakai az iskolai életre koncentráltan az iskola udvarára néznek (lásd 14. kép). Az emeletes épületből a településre látni rá, a könyvtárra, a templomra (15. kép), az épület másik oldaláról a kertekben szép rendben sorakozó, a közösség szorgalmát mutató, fóliasátrak soraira (lásd 16. kép). A méhkeréki emeletes iskolaépület ablaka tehát nem csupán az iskola zárt világára, hanem a külvilágra és a jövőbe is mutat.

14. kép: Az iskola régi és új épülete

¹³ Az alkotás láthatóan akkor készült, amikor a diákok elsősök voltak (1. osztály), s az évek elteltével jelentek meg az újabb sorszámok.

15. kép: Kulturális tájkép az iskola új épületének ablakából: könyvtár és ortodox templom

16. kép: Társadalmi tájkép az iskola új épületének ablakából: rendezett kertek és fóliasátrak

5. Összegzés

A vizsgált iskola egy olyan szemiotikai asszamlázs (Pennycook 2017), amely összetett módon, minden részletével reprezentál, kommunikál és szimbolizál, ahol a diákok jelhasználók és jelalkotók, és ahol a jelteremtés (transzdukció, Malinowski 2014) jelensége is tetten érhető. A kívülálló kutató által ismertetett iskolai nyelvi tájkép objektíven és szubjektíven is valóságos (Malinowski 2018). A kutatásban érzékelt, befogadott és értelmezett szemiotikai asszamlázs fontos elemei voltak *az iskola*:

- *településbeli központi elhelyezkedése*: jelentős intézmények szomszédsága (kulturház, polgármesteri hivatal, posta, óvoda, könyvtár, templom stb.);
- *környezete*: virágos és rendezett, a kertekben látható fóliák sora, az utca transzlingvális formában megírt információs felirata stb.;
- *(rég és új) épülete*: udvarra néző ablakok, illetve településre rálátó ablakok;
- *bejárata*: román egynyelvű intézménytábla és üdvözlő felirat;
- *tantermei, hittanterme, zeneterme, folyosói*: tárgyak, feliratok és nyelveik, (fény)képek, rajzok, (román és magyar) zászlók és egyéb jelek;
- *szereplői*: a diákok, az igazgató, a tanárok mint a verbális, vizuális, térbeli, testi és egyéb jelek (kreatív és humoros) alkotói, közvetítői és felhasználói;
- *nyelvei/nyelvhasználat*: a közösség nyelvhasználatát tükrözi (a román nyelv dominál, lásd bejárat); témafüggő nyelvi elrendezés (román nyelvtan, irodalom, színjátszó kör és ortodox hittanterem); a két nyelvűség nem szimmetrikus, de a vizuális kommunikációban előtérbe kerül (két nemzeti színű fa, két trikolor) és transzlingváló stílusú (órarend).

A vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy a méhkeréki iskolában a nyelvi tájkép eszközével is kimutatható: a diákokat az iskolai műveltség megszerzése mellett a személyiségük kognitív és emocionális fejlődésére és a társaikra való odafigyelésre, szociálisan is nevelik, a román nyelv természetes használatára tanítják, az egyházi/vallási gyakorlatokra buzdítják, az időre és múlására való állandó odafigyelésre sarkallják, tehát az életre készítik fel őket. E vizsgálat is alátámasztja, hogy „(a) vizuális nyelvhasználat a nyelvi és kulturális szocializáció része, így a nyelvi tájkép olvasása lényegében képolvasás és szövegolvasást jelent, mely egyben az iskolai tér diskurzusának értelmezése is” (Tódor 2014: 41).

A társadalmi szemiotikai feldolgozás elméleti következtetése, figyelemmel az eddigi kutatásokra is, hogy az iskolai tájkép tartalmával, formájával, illetve

általános és speciális vonásaival multimodális (nyelvi, vizuális, térbeli) kommunikáció révén lényeges oktatási-nevelési erőforrás, függetlenül attól, hogy a diákok vagy a tanárok alkotják külön-külön, esetleg együtt. Jelentőségét széleskörűen, társadalmilag is ismertté kell tenni.

Irodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 22/3: 13–28.
- Ben-Rafael, Eliezer – Elana Shohamy – Muhammad Hasan Amara – Nira Trumper-Hecht 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3/1: 7–30.
- Biró, Enikő 2016. Learning schoolsapes in a minority setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 8/2: 109–121. doi.org/10.1515/ausp-2016-0021 (2020-01-20)
- Borbély, Ana 1989. Inscriptiile funerare românești din cimitirele ortodoxe din Chitighaz [Román sírfeliratok a kétegyházi ortodox temetőkből]. *Timpuri, Revistă de cultură. Giula [Gyula], Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria*. 13–18.
- Borbély Anna 2003. Egyház és nyelvmegőrzés. In: Kozma István – Papp Richard (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásszerkezetében című konferencia előadásaiból*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 176–204.
- Borbély, Ana 2014a. Peisaj lingvistic, cultural și social din Chitighaz (2010). *Simpozion. Comunicările celui de al XXIII-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria, Giula, 23–24 noiembrie 2013. Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*. 157–172.
- Borbély, Ana 2014b. Reprezentare vizuală și actuală din Chitighaz. *Lumina, Giula [Gyula], Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria*. 42–49.
- Borbély Anna 2014c. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Borbély Anna 2018a. Többszövegű és multimodális repertoár – a budapesti románok nyelvi tájképéről. 20. Élőnyelvi Konferencia. Budapest MTA NYTI – KRE, 2019. augusztus 30 – szeptember 1. – konferencia-előadás.
- Borbély, Ana 2018b. Studiarea prenumelor pe baza unui registru de inscripții funerare din Micherechi. *Simpozion. Comunicările celui de al XXVII-lea Simpozion al Cercetătorilor Românilor din Ungaria, Giula, 11–12 noiembrie 2017. Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*, 173–191.
- Brown, Kara D. 2005. Estonian schoolsapes and the marginalization of regional identity in education. *European Education* 3: 78–89.
- Canagarajah, A. Suresh 2011. Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. *The Modern Language Journal* 95: 401–417.
- Chen, Song 2016. Linguistic landscape and space: a multimodal analysis of linguistic landscape in robot open space. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. (Online) 5/6. (2020-01-20)

- Csernicskó István 2016. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* 3: 91–105.
- Csobai, Elena – Martin, Emilia 1999. *Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria – A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei*. Gyula.
- Dressler, Roswita 2015. Signgeist: promoting bilingualism through the linguistic landscape of school signage. *International Journal of Multilingualism* 12/1: 128–145.
- García, Ofelia 2013. Students and Teachers Translanguaging: Más allá de la heteroglosia. Plenary Presentation. ISB9–International Symposium on Bilingualism. Singapore, June 10–13, 2013.
- García, Ofelia – Wei, Li 2014. Translanguaging: language, bilingualism and education. Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan.
- Gorter, Durk – Jasone Cenoz 2015. Translanguaging and linguistic landscapes. *Linguistic Landscape* 1/1–2: 54–74.
- Heltai János Imre – Jani-Demetriou Bernadett 2019. A transzlingváló pedagógiai orientáció hatása az iskolai sikerességre Anyanyelv-pedagógia 12/1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=769> (2020-01-20)
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? – Nyelvhasználok a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28: 73–90.
- Huebner, Thom 2016. Linguistic landscape: history, trajectory and pedagogy. *MANUSYA: Journal of Humanities, Special Issue* 22.
- Jaworski, Adam 2018. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. Bern, Switzerland.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Silence is golden: The ‘anti-communicational’ linguascaping of super-elite mobility. In: Jaworski – Thurlow (szerk.) *Semiotic landscapes*. London–New York, Continuum International Publishing Group. 187–218.
- Jaworski, Adam – Crispin Thurlow (szerk.) 2010. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London–New York, Continuum International Publishing Group.
- Karlander, David 2018. The extermination of signs. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. Bern, Switzerland.
- Kress, Gunther – Theo van Leeuwen 2001. *Multimodal discourse The modes and media of contemporary communication*. London, Arnold Publishers.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. <http://forumszemle.eu/2012/09/06/nyelvi-tajkep-egy-csallokozi-es-egy-matyusfoldi-faluban/> (2020-01-20)
- Laihonen, Petteri – Erika Tódor 2017. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in ‘rehungarization’. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/3: 362–379.
- Landry, Rodrigue – Richard Y. Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Lyons, Kate 2018. Let’s get phygital: Exploring the ‘filtered’ landscapes of Instagram. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. Bern, Switzerland.
- Malinowski, David 2014. Drawing bodies and spaces in telecollaboration: a view of research potential in synaesthesia and multimodality, from the outside. *Pedagogies: An International Journal* 9/1: 63–85. DOI: 10.1080/1554480X.2014.877559 (2020-01-20)
- Malinowski, David M. 2018. Advancing place-based methodologies in linguistic landscape research: A deep mapping experiment. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. Bern, Switzerland.

- Nagy Márta 1994. Ortodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen.
- Németh Ádám 2016. Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? *Regio* 24/2: 203–218.
- Pachné Heltai Borbála 2020. Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvi tájkép Magyarországon nemzetiségi közösségekben. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* (Budapest, 2019. április 3.) konferencia válogatott előadásai. Budapest, Nyelvtudományi Intézet.
- Peck, Amiena – Christopher Stroud – Quentin Williams (szerk.) 2019. *Making sense of people and place in linguistic landscapes*. London – New York, Bloomsbury Publishing Plc.
- Pennycook, Alistar 2017. Translanguaging and semiotic assemblages, *International Journal of Multilingualism* 14/3: 269–282.
- Rowland, Luke 2016. English in the Japanese linguistic landscape: a motive analysis. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 37/1: 40–55
- Shohamy, Elana – Durk Gorter (szerk.) 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York – London, Routledge.
- Stroud, Christopher – Amiena Peck 2015. *Skinscapes*. *Linguistic Landscape* 1/1–2: 133–151.
- Szabó Tamás Péter 2017. Keresztény iskolai nyelvi tájkép. *Regio* 25/3: 82–112.
- Thurlow, Crispin – Kellie Gonçalves 2019. X-SCAPES: New horizons in linguistic landscapes. *Linguistic Landscape* 5/2: 111–114. DOI: <https://doi.org/10.1075/ll.00011.thu>
- Tódor Erika Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tel/08todornyelvhasznalat40_51.pdf (2020–01–20)

Internetes források

- <https://content.sciendo.com/view/journals/ausp/8/2/article-p109.xml?lang=en> (2020–01–20)
- www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg (2020–01–20)
- www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/2014/11-simpozion/117-simpozion-2014 (2020–01–20)
- www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/2014/12-lumina/118-lumina-2014 (2020–01–20)
- www.x-scapes-programme-with-abstracts.pdf (2020–01–20)

A nyelvi tájkép új elemei: magyarországi német tanösvények

Erb Maria

1. Bevezető gondolatok

A tanösvények az ismeretközvetítés egyre népszerűbb formái közé tartoznak Magyarországon is, számuk jelenleg háromszázra tehető. Ezek a tematikus sétautak, túravonalak – a természetjáráshoz kapcsolódóan – hagyományosan egy földrajzi tájegység állat- és/vagy növényvilágát, geológiai, természetföldrajzi jellegzetességeit mutatják be a különböző állomásokon: jellemzően információs táblákon, de újabban interaktív és multimediális kiegészítők, valamint gyakran kísérőfüzet segítségével is. A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (MNOÖ) 2015-ben a tanösvény ezen „klasszikus” formái, módszertani elemeinek megtartásával, témáját, célkitűzéseit, tartalmát illetően azonban merőben új kezdeményezést indított el: *A magyarországi német tanösvények (Ungarndeutsche Lehrpfade)* című projektet. Az alapötlet Thüringiából származik, abból a német tartományból, amellyel az MNOÖ és különösen annak Oktatási Bizottsága régóta szoros szakmai kapcsolatokat ápol. A bizottság tagjai a 2010-es évek elején ismerkedtek meg a Thüringiai Pedagógia Intézet¹ által életre hívott *Neue Lernkultur in Kommunen*, röviden *nelekom* elnevezésű programmal. Ennek célja, mint arra neve is utal, új tanulási kultúra meghonosítása a településeken, kulcsszavai: *gyerekek, kultúra és közösség*. A koncepció középpontjában az együttműködés, valamint a hálózatépítés áll: gyermek és ifjúsági csoportok a település felnőtt korosztályaival, különböző egyesületek tagjaival, intézmények munkatársainak részvételével közösen dolgoznak fel egy témát, hoznak léte és működtetnek egy projektet, ezzel is elősegítve a helyi kötődés és a regionális identitás erősítését. Eddig immár 32 településen működik sikeresen a program, sokszínűségét mutatja, hogy gyógynövénykert, a megújuló energiák fontosságát tárgyaló projekt épp úgy szerepel az eredmények között, mint a fiatal korosztály rendszeres bevonása a helyi rádióadó műsorkészítésébe.

¹ Thüringer Institut für Lehrerfortbildung, Lehrplanentwicklung und Medien (ThILLM).

2. Helyi magyarországi német tanösvények

Elsőként a tanösvények koncepciójáról esik szó, majd a megvalósulásukig vezető út bemutatása következik. A projekt folytatásának leírása után néhány jelesebb tanösvény ismertetésére kerül sor (vö. Erb 2018).

2.1. Koncepció: célok, tartalmak

A magyarországi német tanösvények koncepciójának kidolgozására 2015-ben került sor, ebben az MNOÖ Oktatási Bizottsága tagjai épp úgy részt vettek, mint kommunikációs szakemberek és külső szakértők. A tanösvény, mint speciális ismeretközvetítő forma mellett szólt annak népszerűsége, elterjedtsége, valamint az a tény, hogy a nyilvános térben mindenki számára hozzáférhetőek, és akár vezetés nélkül önállóan is bejárhatóak. A fentebb röviden ismertetett tübingiai programból „adoptáltuk” a településen belüli projektalapú kooperáció elősegítését, a lokális és regionális identitás erősítését, valamint a fiatal korosztály középpontba helyezését.

A munkacsoport által megfogalmazott célok a következők: a magyarországi német kultúra és identitás erősítése új, modern és fenntartható módszerekkel, az egyes településeken működő magyarországi német egyesületek, szervezetek, intézmények közötti együttműködés serkentése, valamint a magyarországi német települések közötti hálózatépítés előmozdítása. A koncepció talán legfontosabb részét a tartalomra vonatkozó előírások alkotják. A hazai német közösségek történelmében, kultúrájában, hagyományaiban természetesen igen sok a közös elem, ezek közül számosan vannak olyanok is, melyek sztereotípiákká nőttek ki magukat (Ulmi gálya, sramlizene, svábbál stb.). A tanösvények koncepciója azonban hangsúlyozottan olyan speciális, unikális tartalmak megjelenítésére irányul, melyek egy adott település vagy legfeljebb egy szűkebb régió németiségére jellemzőek. Azaz a különlegeset keressük az általános helyett, hiszen igazán identitásmegtartó és -képző ereje a „miben vagyunk mi mások, mint a többiek” kérdésen való együtt-gondolkodásnak van. Ennek elősegítésére, illetve részben nyomatékosítására is minden tanösvénynek rendelkeznie kell egy úgynevezett „vezérmotívummal”, mottóval, amely vörös fonalként köti össze a különböző állomásokat. A tanösvények „tartalmi” letéteményesei a helyi közösségek, ami messzemenőig garantálja a belső nézőpont érvényesítését: „ne(m) mások mondják el, hogy mi milyenek vagyunk, hanem mi magunk”.

Amíg a tartalmakat illetően a hangsúly a különbözőségeken van, addig a tanösvények formai, technikai, tipográfiai paramétereit, információátadási szintjeit előírások szabályozzák, nem utolsósorban azért, hogy külső megjelenésükben is jelezzék: egyazon projekthez tartoznak. A tanösvények 6–8 számú stációból/állomásból állnak, ezek fő eleme a fa tartószerkezetű (100 x 200 cm), kis tetővel ellátott, UV-védett tábla (100 x 80 cm), melynek két oldalán ugyanaz a szöveg szerepel: az egyiken német, a másikon magyar nyelven. A szöveg szóközzel együtt lehetőleg ne haladja meg az 1000 leütést és megfogalmazásában törekedjen a könnyű érthetőségre, ugyanakkor kívánatos bizonyos tartalmak vizualizálása képek, rajzok, ábrák, térképek stb. segítségével. Ezeket nemcsak könnyebb befogadni, de a látogatót el is gondolkodtatják és interpretációra, aktív részvételre is készítetik. A táblák alapszínei a kék és az ezüst különböző árnyalatai, grafikus elemként a helyi német közösségre jellemző motívumok, díszítő elemek is megjelennek rajtuk.

Az egyes állomásokon azonban nem csak a táblák, hanem azok környezete is hordoz vonatkozó információkat, mégpedig kreatív, interaktív, játékos installációk formájában. Az információközvetítés harmadik kötelező módja a kísérfüzet, mely szintén kétnyelvű, német és magyar nyelven is rendelkezésre áll. Ebben az egyes állomások témájához kapcsolódó további adatok, esetleg feladatok találhatóak, fontos azonban hangsúlyozni, hogy a tábla, az installáció és a kísérfüzet kiegészítik egymást és végső soron egy tartalmi egységet képeznek. A hagyományos tanösvények általában lakott területen kívül, természeti területen találhatóak, és hosszuk elérheti a két kilométert is. Ezzel ellentétben a magyarországi német tanösvények állomásai a településen belül vezetik a látogatót, hiszen a település maga is installációnak tekinthető, és a bejárandó útvonal is rövidebb, nem haladja meg az egy kilométert.

2.2. A koncepciótól a megvalósításig

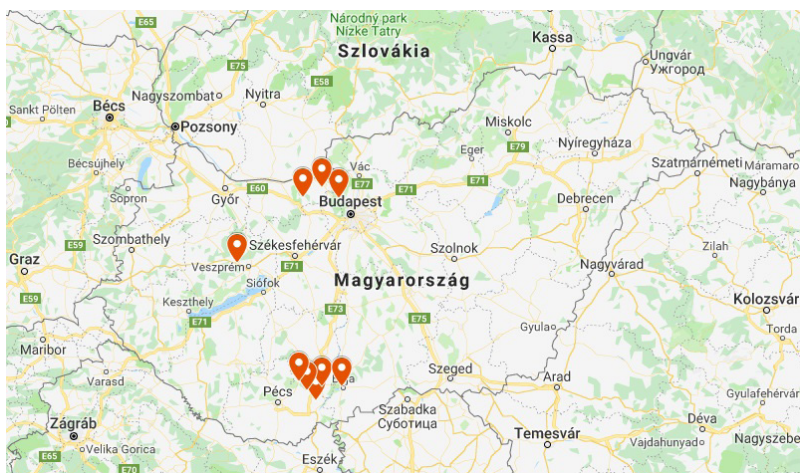
A koncepció meghatározó elemeinek kidolgozása után került sor annak valóságban történő kipróbálására. Az első két tanösvény – Pilisszentivánon/Sanktiwan bei Ofen és Sombereken/Schomberg – nem pályázat útján jött létre, mint az azt követőket, hanem felkérésre. Mindkét település német nemzetiségi önkormányzata felvállalta a projektet mint projektgazda, és így 2015-ben elkezdődhetett a munka. Ennek részét képezte az is, hogy a két település tanösvény-munkacsoportjának képviselői 2015 márciusában az MNOÖ Oktatási Bizottsága tagjaival együtt tapasztalatcserére ellátogattak Tübingiába, ahol alkalmunk volt megismerkedni a

nelekom projekttel. Hosszú hónapok adatgyűjtése, tartalmi és technikai kérdések sorának megvitatása és letisztulása után 2016-ban megtörtént a két próba-tanösvény ünnepélyes átadása: Sombereken május 31-én, Pilisszentivánon június 14-én. A fogadtatás, egyértelműen pozitív volt. Ezt nem csak az átadóünnepségeken megjelent, részben igen messziről is érkezett érdeklődő közönség nagy száma jelezte, de az első bejárás utáni reakciók is, több település képviselőiben itt fogalmazódott meg az igény saját tanösvényre. Az átadás óta eltelt idő is azt mutatja, hogy a kezdeményezés sikeres volt és programszerű folytatást érdemel. A két település visszajelzése szerint nagyon nagy az érdeklődés a tanösvények iránt, az egyes állomásoknál szinte mindig állnak érdeklődők, turistacsoportok, igen jelentős számban magyarországi német oktatási intézményekből ide érkező diákok projekt nap vagy tanulmányi kirándulás keretében.

2.3. A projekt folytatása

A sikeres kezdeményezés folytatást érdemel. Ennek jegyében került sor – a tapasztalatok leszűrése után kisebb módosításokkal – a *Magyarországi német tanösvények* pályázat kiírására 2017-ben és 2018-ban is, mégpedig a *Hálózat-építés magyarországi német településeken* program pont alatt, melyet a Német Szövetségi Köztársaság Belügyminisztériuma anyagilag is támogat. A pályázók – a helyi nemzetiségi önkormányzatok – által benyújtott anyagnak tartalmaznia kell a „vezérmotívumot” és annak indoklását, az egyes táblák témáját/címét és tartalmát, esetleg szövegét, ha még nem is a végleges formában, az állomások elhelyezkedését a településen és a tanösvény hosszát, az interaktív installációk leírását, valamint a kísérőfüzetet. Ehhez csatolandó még egy részletes költségvetés és a vonatkozó árajánlatok. A pályázónak 20% önrészt kell vállalnia, valamint azt, hogy a tanösvényt „működteti” és tíz évig karban tartja. A beérkező pályázatokat az MNOÖ Oktatási Bizottsága, valamint felkért külső szakértők bírálják el. 2017-ben hét pályázat érkezett be, ezekből három támogatására volt keret, így 2018-ban Tarjánban/Tarian, Fekeden/Feked és Mecseknádasdon/Nadasch adtak át újabb tanösvényt. 2018-ban ismét három új pályázatot támogattak, melyek 2019-ben készültek el Bándon/Band, Bátaszéken/Badesek és Csolnokon/Tscholnok. A tanösvények száma így nyolcra emelkedett.

1. térkép: A tanösvénnyel rendelkező települések (2018)

És hogyan is néz ki ez a gyakorlatban? A következőkben, a sok tény és adat után – részben azonban ezek alátámasztására is –, röviden szeretnék bemutatni néhány tanösvényt. Bővebb információk a www.lehrpfad.hu honlapon találhatóak, ahol nemcsak az egyes tanösvények állomásairól olvasható kíváncsiság-felkeltő leírás, de a kísérőfüzetek is letölthetők, mi több, minden tanösvényről egy 4–5 perces film is megtekinthető.

Alapvető tartalmi elvárás a tanösvényekkel kapcsolatban, hogy az egyedit, a speciálisat helyezték a középpontba és ez tükröződjön egy mottó kiválasztásában is. Ez a vezérfonal, amely végigkíséri a látogatót és egyben össze is köti az állomásokat, különböző természetű lehet. Tartalmi jellegűek a vezérfonalak Píliszentivánon az *erények*, Fekeden a *fa* és Mecseknádasdon a *nádasdi néplélek*. Sombereken a település német neve képezi a vezérmotívumot. Betűi egyenként jelennek meg a hét táblán, mégpedig fraktúrában, azaz „gótbetűs” írással. A megfelelő sorrendben haladva, a betűket összeolvasva a *Schomberg* nevet kapjuk meg. Tarjánban a mottó a falu szülöttének, a magyarországi német író, Mikonya József egyik nyelvjárásban írt verse lett: „Zwöülf Maonat is a Jaohr” azaz „Tizenkét hónap egy esztendő”. Ebből a versből szerepel mindegyik táblán a tartalmához kapcsolódó hónapról szóló négy sor. A vers magyarra fordítását, felkérésre Michelisz József magyarországi német költő, többszörösen avatott szakember készítette. A Fellner Jakab által tervezett copf stílusú templomnál álló táblára a templomra utaló és március hónapra vonatkozó sorok kerültek: „Im Miatz kumma ti Schwoima, suache iar’ Neist, Ti Puama houlln Pima fia in die Kirche zum

Feist”; „Márciusban fecskék jönnek, sarat gyűjtenek halomba, a legények barkát visznek szentelésre a templomba”.

A mottó kiválasztásánál azonban nem csak a helyi jelleg a kíváncsi, de az is, hogy alkalmas legyen különböző tartalmak *leágaztatására*, mint azt az előbbi példa is mutatja. A fekedí tanösvény középpontjában a *fa* áll. Ezt a kis baranyai zsákfalut egyrészt erdők veszik körül, másrészt hagyományos paraszti közösségek életmódjában a fa – úgy az élő, mint a kivágott – az egyik legmeghatározóbb elem. Jelen van az építészeti kultúrában, a szerszámokban, bútorokban, használati tárgyakban épp úgy, mint a táplálkozásban, vagy a hitéletben, gondoljunk csak az általában hársból faragott szentszobrokra, a templomi padokra, vagy a Biblia és az imakönyvek papírlapjaira. Az egyes táblákon ezen tartalmak fekedí jellegzetességei mellett azonban a *fa* és a kapcsolódó fogalmak átvitt, képi jelentései is szerepet kapnak, úgymint *gyökörek*, *családfa*, *évgyűrűk*, melyekre nagyon jól fel lehet fűzni a származást vagy a történelmi dimenziót. A 2019-ben átadott tanösvények között van a csolnoki, melynek vezérmotívuma, a *kocsmák* első olvasásra megütközést kelthet. A mottó azonban nagyon is alkalmas a település történetének, hagyományainak bemutatására. Ebben a Komárom-Esztergom megyében fekvő faluban ugyanis minden szociális rétegnek, foglalkozásnak megvolt a külön kocsmája. A legények a 15–16 éves kort elérvén egy átmeneti rítus keretében kötelezően *bevásárolták (Einkauf)* magukat a szociális státuszuknak megfelelő kocsmába, és ezáltal *felvételt nyertek*, azaz attól kezdve a kocsmák teljes jogú vendégei lehettek.

2.4. Kedvesináló gyakorlati példák

Mint arról fentebb már esett szó, az ismeretközvetítésnek minden állomás esetében három formája van: a tábla, az interaktív installációk a táblán vagy annak környezetében, valamint a kísérfüzet. Ezek csak formájukban térnek el, tartalmilag azonban ugyanarra a témára vonatkoznak, annak más-más szeletét kibontva, de ugyanakkor egységet alkotva. A tanösvény-készítésnek immár kialakult módszertana is van. A táblákra általában az alapvető, a legfontosabb információk kerülnek, hiszen ez az, ami mindenkinek hozzáférhető, amit mindenki olvas (többen kísérfüzet nélkül járják be a tanösvényt). A három forma közötti lehetséges „munkamegosztást” szeretném konkrét példákkal is bemutatni. A somberekai tanösvény második állomása a *Zeit – Idő* címet viseli, többszörös interpretációt és különböző jelentéssíkokat felkínálva (1–2. kép). A táblaszöveg egyetlen, de több adatot tartalmazó mondatban vezeti fel a témát: „Az 1782. szeptember 12-én a

Szent Szűznek ajánlott templom 39 méter magas tornyában mindig is több különféle méretű harang szólt.” Alatta, grafikus által készített illusztráció látható, amely a harangok számát, nagyságát és súlyát ábrázolja egy időegyenesen. És a téma? A településen belüli kommunikáció és híradás hagyományos formái, mely harangok, eseménytől függő kongatásával történt. Hiszen a harangok nemcsak a nap óráinak múlását jelezték, de többek között veszélyhelyzetre is figyelmeztettek, misére hívtak, halálhírt közvetítettek az információnak megfelelő hangzási renddel. A kísérőfüzetben lévő kiegészítő információk és feladatok a különböző eseményeket jelző harangozási rendhez adnak támpontokat, az installáció – három harangsor különböző méretű harangokkal – pedig ennek kipróbálására ad lehetőséget.

1-2. kép: *Zeit – Idő* állomás: tábla és installáció (Somberek)

A pilisszentiváni tanösvény koncepciója a helyi német közösség által képviselt és követendőnek tartott hét erény (*szorgalom, jóindulat, mértékletesség, türelem, erényesség, jótékonyság, alázatosság*) köré épült. Az *erényesség (Keuschheit)* az ötödik állomás témája, a helyi jellegzetességet ennek kapcsán pedig az úgynevezett *rózsaesküvők (Rosenhochzeit)* jelentik (3–4. kép). Az alapítványtevő Karátsonyi Guido gróf és felesége, Marczibányi Mária pilisvörösvári uradalmanak három falujában (Pilisvörösváron/Werischwar, Solymáron/Schaumar és Pilisszentivánon) 1882 és 1914 között minden évben, országosan is egyedülálló

módon kiházasított egy erényes, jóra való, szegény sorsú lányt, vállalva az esküvő költségeit és hozományt is adva a közös élethez. A táblán ehhez találunk alapinformációkat, majd piktogramok segítségével tekinthetjük át, hogy mely településen mikor volt rózsaesküvő. Az installáció a pilisszentiváni párokra vonatkozik: rudakra erősített fémlapokon olvashatók a nevek és a házasságkötés éve – stílszerűen természetesen rózsabokrokkal körülvéve. A kísérőfüzetben lévő feladatok a tábla, valamint az installáció tanulmányozásával és segítségével oldhatók meg (pl. hogy hívták a menyasszonyt adott évben, hány rózsapárral büszkélkedhet Pilisszentiván).

3–4. kép: *Keuschheit – Erényesség* állomás: tábla és installáció (Pilisszentiván)

A fekedí tanösvény első állomásának *Wurzeln – Gyökerek* címe többszörösen is átvitt jelentést hordoz: egyrészt választ ad a *honnán* kérdésre, a kibocsájtó közösségekre, származási területekre, a szöveges formában megfogalmazott adatok mellett a földrajzi tájékozódást a táblán térkép is segíti (5–6. kép). Az installáció ténylegesen egy nagy gyökér kb. másfél méteres fatörzsszel együtt, ennek tetején edzett üvegtáblára gravírozva az első fekedí pár házasságkötésének anyakönyvi bejegyzése olvasható (az eredeti latin nyelvű kézírás, a latin betűhív átírás, illetve ennek német és magyar fordítása). Ez jelképezi azt, hogy a telepeselek az új hazában *gyökeret vertek*. A kísérőfüzetben a nyelvi gyökerekről kapunk mindehhez kiegészítő információkat a következőképpen: egy fekedí (kelet-hesseni) nyelvjárási történet *szétszabdalt* darabjait kell helyes sorrendbe tenni, illetve ezek irodalmi német nyelvű megfelelőit beazonosítani.

5–6. kép: Wurzeln – Gyökerek állomás: tábla és installáció (Feked)

Stílszerűen félkörívben régi présházaktól ölelt kis téren áll a szőlőművelés és borkészítés helyi hagyományait bemutató állomás Tarjánban (7–8. kép). A táblán Mikonya József versének a szüret hónapjára, azaz októberre vonatkozó négy sora olvasható: „Im Oktouwe is t Weipeag leweindig un laut, ti Leut, tei sain heiter, wou ma hinschaut”, „Októberben itt a szüret, a szőlőhegyen ének száll, tréfa hangzik, olló csattog, a puttonyból szőlő kandikál”. A szöveg kitér a német telepesek magukkal hozott borkultúrájára, amit az új hazában is nagy odaadással tovább folytattak. A szöveget képek is kiegészítik. Ezek egyrészt a filoxéra-járvány után meghonosodott négy direkttermő szőlőfajtát (*Noah*, *Othello*, *Elvira* és *Isabella*) ábrázolják, másrészt két, 150 év különbséggel készült térkép segítségével a szőlőművelés alá vont irtásföldek jelentős területeit. Az installáció fémrúdra erősített lapátokból áll, ezeken egy-egy a szőlőben végzendő munka szerepel, melyeket helyes időrendi sorrendbe kell forgatni. A kísérőfüzetben öt, a szüretnél használatos szerszám, eszköz rajza, valamint ezek megnevezése helyi nyelvjárásban és a német standard nyelvváltozatban szerepel, ezeket kell megfeleltetni egymásnak.

7–8. kép: Weinbau – Szőlőművelés állomás: tábla és installáció (Tarján)

A mecseknádasdi tanösvény a helyi néplélek hét összetevőjét tárgyalja: *Segen – Áldás, Ehrfurcht – Alázat, Talent – Tehetség, Ausdauer – Kitartás, Einstellung – Hozzáállás, Reichtum – Érték, Dankbarkeit – Hála*. A Kitartás címet viselő állomás több leágazáson keresztül nem csak ennek az erénynek különböző megjelenési formáit tárgyalja, hanem ezen keresztül a faluközösség kialakulásáról, összetételéről és fennmaradásáról is fontos adatokkal szolgál (9–11. kép). A táblaszöveg névtani indíttatású. Kitér a településen máig fennmaradt és használatos háznevekre, valamint ezzel összefüggésben bizonyos családnevek rokonsági kötelék nélküli súlyozott előfordulására, ami a ragadványnevek kialakulásához vezetett. Az utolsó mondat „Mely tények játszhattak ezek kialakulásában szerepet és ezek mit árulnak el a faluközösségről?” együttgondolkodásra invitálja a látogatót, de támpontokat is adnak ehhez a mesterségnév, az ősök és az utónevek segítségével. Hogy melyek voltak ezek a frekvenciát családnevek, és milyen százalékos megoszlásban fordultak elő, azt leolvashatjuk az egyik installációról. A településen hagyományosan jelentős számban éltek mesteremberek, kézművesek. A táblán képek utalnak pl. a kádára, a fazekasra és a kőfaragóra. További adatokat a másik installáció szolgáltat. Fából készült oszlopdigramokról olvashatjuk le, hogy 1724-ben, 1845-ben és 1910-ben hányan űztek egy bizonyos mesterséget. A kísérőfüzet újabb vonatkozó tényadatokkal szolgál, de össze is fésüli a tábla és az installációk nyújtotta információkat.

Csolnokon a második világháború végéig hét kocsmá működött, hatnak szociális státusz, vagyoni helyzet, mesterség vagy képzettségi szint szerinti kötött törzsközönsége volt. Így a falu férfilakosságának meghatározó rétegét kitevő bányászoknak is, akik a Bohner-kocsmába jártak. A tanösvény harmadik állomása *Glück auf! – Jószerencsét!* címmel nekik állít emléket (12–13. kép).

9–10–11. kép: Ausdauer – Kitartás állomás: tábla és installációk (Mecseknádasd)

A táblaszöveg kitér a barnaszén 1781-ben megkezdődött kitermelésére, az összesen tizennégy akna megnyitására, valamint a bányáskultúra és -hagyományok jelentőségére. A szöveget két kép egészíti ki. Az egyik a Bohner-kocsma látható az 1930-as években, a másikon a *Népesnek* nevezett bányavasút az 1960-as években. Az installáció alapját egy félkörívben rakott téglafal alkotja, középen bányászmonogramos téglákkal. Ezen hét átlátszó henger áll, melyek különböző magasságig vannak barnaszénrel töltve. Mindegyik egy-egy aknát jelképez, a szén pedig a belőlük kitermelt szén össz mennyiségét, amit az információs táblán lévő mérőszámok alapján ki lehet számolni (10 cm = 1000000 t). A félkörív közepén található annak az 1781-ben a település bírójának, Josef Krempf és Anton

Rückschuss, Ruhr vidéki bányász között létrejött szerződésnek a másolata, amely elindította a barnaszén kitermelést. A kísérőfüzetben olvasható az eredeti dokumentum latin betűhív átirata, a barnaszén felfedezésének népi legendája, de információkat kapunk a faluban lévő bányász-emlékhelyekről és az Augusztá telepen található bányásmúzeumról is.

12–13. kép: *Glück auf! – Jószerencsét!* állomás: tábla és installáció (Csolnok)

3. Az országos magyarországi német tanösvény – Ungarndeutscher Landeslehrpfad

A tanösvényprojekt eredeti célkitűzéseit tekintve a helyi közösségekre összpontosít. „Évés közben jön meg az étvágy” – tartja a mondás. 2018 augusztusában az MNOÖ Oktatási Bizottsága felkérésére munkacsoport alakult az országos magyarországi német tanösvény kidolgozására. A dimenzió-bővülés háttérében a hazai németek emlékezetkultúrájában az 1990-es évek második felétől megfigyelhető folyamatok és változások állnak, így érdemes ezek összefüggéseiben először a vállalkozás létrejöttét ismertetni.

A 18. századi német telepések útjuk nagy részét a Dunán, az *Ulmer Schachtel*, *Ulmi gálya*, *Ulmi dereglye* elnevezésű vízi járművel tették meg. Ezek igen egyszerű, fenyődeszkából ácsolt 22–30 m hosszú, 3–7,5 m széles és 1,5 m magas hajók voltak, középen egy szintén fából ácsolt egyterű kis kunyhóval, ahová éjszakára és rossz időben be lehetett húzódni.² Irányításuk az orr- és a tatrészen

² A hajók egyszerűségére és egyszer-használatosságára utal a német megnevezésben a *Schachtel* 'skatulya; doboz' szó is, mellyel a hagyomány szerint egy stuttgarti képviselő gúnyolta és szolta le a szerinte csak sebtében összetákolts, rövidéletű vízi alkalmatosságokat.

elhelyezett két-két rúddal történt. Összetéveszthetetlenül egyedivé az oldalukon kissé ferdén felfestett fekete-fehér sávok tették őket.³ A személy- és áruszállító gályák rendszeresen közlekedtek Ulmtól, Regensburg, Passau, Linz, Bécs, Pest-Buda érintésével egészen Belgrádig. Mivel alacsony merülésűek voltak, egészen a partig lehetett őket kormányozni. Élettartamuk általában egyetlen útra szólt, mivel csak az árral, a Dunán lefelé tudtak haladni, a folyásiránnyal szemben vontatni kellett volna őket. Célállomásukat elérve ezért szétbontották őket és a fát építőanyagként, tűzifaként hasznosították.

Az ulmi gálya a három generációt, megközelítőleg nyolcvan évet átfogó ún. kommunikatív, illetve tapasztalati emlékezetben⁴ minden bizonnyal fontos szerepet játszott, az idő múlásával ugyanakkor jelentősen megkopott e speciális vízi jármű emléke. Az 1990-es évektől kezdődően azonban fokozatosan nemcsak a hazai németiség betelepítésének újra felfedezett szimbólumává és a vonatkozó emlékművek leggyakoribb motívumává, de ezzel párhuzamosan egyre inkább, az eredeti történelmi kontextustól függetlenül – a rozmaring mellett – az egész közösség emblematisztikus reprezentációjává is vált (vö. Fata–Loderer 2013). Ennek a folyamatnak döntő állomásához érkeztünk el 2019-ben. Ebben az évben adták át Baján az Ungarndesches Bildungszentrum (UBZ), a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja (MNÁMK) területén a jórészt magyar, német és osztrák magánszemélyek, de különböző magyarországi német egyesületek, önkormányzatok és Baja városa támogatásával is megépített eredeti méretű *Ulmer Schachtel*-t (14–16. kép).⁵ A hajótest hossza 21 m, evezőkkel együtt 28 m, szélessége 4,5 m. A közepén álló kunyhó 10 m hosszú, 4 m széles és 2,30 m magas. A gálya időutazást tesz lehetővé, megtapasztaltatja az utazás körülményeit, nem utolsó sorban a hely szűkösségét, a kunyhó pedig oktató, rendezvény és kiállító helyiségként hasznosul. A hajószentelés 2019 júliusában, a Dunai svábok Baján megrendezett negyedik világtalálkozója keretében történt. A gálya nevet is ekkor kapott: *Hoffnung* 'remény'. Mivel a gálya egyrészt a kitelepítettek és az itthon maradtak adományaiból, másrészt nem lebecsülendő összegből készült

³ Ezek eredetét egyesek Ulm város régi címerében látják, melyben szintén megtalálhatóak, mások viszont pragmatikus funkciót tulajdonítanak nekik. Nevezetesen a világos színű, ezért nehezen észrevehető hajótest láthatóvá tételét és a balesetek elkerülését szolgálta (vö. Petershagen 2009).

⁴ A kommunikatív és a kulturális emlékezet meghatározásokra Assmann, A. (2010: 13) és Assmann, J. (2013: 50–51) definícióit használom.

⁵ A gálya vörösfenyőből készült, megálmodója és a projekt vezetője Manz Alfréd a MNÁK tanára. Az építészeti terveket Sándorfi Róbert készítette.

el, az MNOÖ úgy döntött 2018-ban, hogy a benne rejlő szimbolikus potenciálra építve és azt tartalommal kiegészítve itt készüljön el a *Magyarországi németek országos tanösvénye*.

14–15–16. kép: Az eredeti méretű *Ulmer Schachtel* (Baja)

A tanösvény, melynek átadása 2020 őszén lesz, nyolc állomáson mutatja be a magyarországi németeket múltban és jelenben egyaránt. Mottója *Vergangenheit hat Zukunft* – „A múltnak jövője van”, a tartalmi csomópontokat pedig a különböző közösségi formák (pl. család, faluközösség, vallási közösség) alkotják. Az első állomás a betelepülést, valamint az új hazában a helyi közösségek kialakulását tárgyalja. A tábla központi képi-vizuális eleme a budakeszi betelepítési emlékmű. Minden állomáshoz interaktív installációk is tartoznak. Ennél a stációnál az *Ulmer Schachtel* kiegészül a köréje elhelyezett 16 botlatókövel (17–18. kép). Ezek mindegyikén egy-egy, a vonatkozó dokumentációkból adatolt telepes neve, származási települése, a bevándorlás éve, valamint a magyarországi célállomás szerepel. A 16 telepes kiválasztása a sok tízezer közül két szempont szerint történt. Egyrészt fedjék le a meghatározó származási területeket, másrészt pedig a hazai németek által lakott nagyobb régiókat (19–20. kép).

17–18. kép: Botlatókövek térkövekkel és az Ulmi gályával (Baja)

19–20. kép: Botlatókövek a telepések adataival (Baja)

Míg a helyi tanösvényeknél a speciális tartalmak megjelenítése a kíváncsi, és tegyük hozzá, a nehéz is, addig itt éppen fordítva, a közös, általános elemek megtalálása jelentett nem kis kihívást. Azaz: mi az, ami összeköt minket, magyarországi németeket a sokszínűség ellenére. Mindezt úgy megfogalmazva és vizualizálva, hogy az elkerülhetetlen egyszerűsítés ellenére minden régió, felekezet és generáció megtalálja magát benne. Az első hét állomást a munkacsoport dolgozta ki és állította össze, az utolsó, nyolcadik stáció tábláját, valamint installációját a fiatalság, a jövő generációja. 2019 áprilisában pályázatot hirdettünk magyarországi német fiataloknak „Hogyan képzelem el népcsoportunk jövőjét?” címmel. Formai megkötés szinte nem volt, pályázni lehetett prózával, verssel, fotókkal, rajzokkal, kisplasztikával, installációkkal és filmekkel. A beérkezett művekből zsűri választotta ki azokat, amelyeket beemelünk a tanösvénybe. Természetesen

itt is készült kétnyelvű kísérőfüzet, amely továbbvezető információkat tartalmaz, országos tanösvényről lévén szó, viszonylag nagy, B/4-es méretben. Emellett külön feladatlapok is készülnek korosztályos bontásban, hiszen a tanösvény minden bizonnyal beépül az oktatási intézményeink pedagógiai programjába.

4. Kitekintés: konklúziók és ajánlás

Egy tanösvény idő- és munkaigényes vállalkozás. Az adatok összegyűjtése, helytörténeti publikációk, szakdolgozatok, levéltári anyagok, archív fotók, tárgyak felkutatása, a vonatkozó szakirodalmak tanulmányozása – mind-mind hozzátartoznak a kiindulási alaphoz. Kiemelkedően fontos az idős adatközlők megkérdezése, hiszen számuk egyre fogy, tudásuk, tapasztalataik viszont pótolhatatlanok. Ezen források, dokumentumok, interjúk elhelyezése egy település értéktárában, illetve hozzáférhetővé tételük szintén kívánatos és fontos hozadéka a projektnek. Ezekből kiindulva, és ezeket értékelve, megsűrve kell szelektálni, hogy sok-sok megbeszélést, konzultációt követve az egyes tartalmak formát öltsenek, valamint megtalálják méltó helyüket a tanösvényben. Ez természetesen elsősorban a helyi közösség feladata, és itt térnek ismét vissza a hálózatépítésre. A különböző civil szervezetek – táncsoportok, kórusok, faluszépítő egyesületek, nemzetiségi klubok – száma örvendetesen magas, épp úgy, mint a nemzetiségi oktatási és nevelési intézményeké. Egy tanösvény – a nemzetiségi önkormányzat koordinálásával – mindazok összefogását, tudását igényli, akik a német kultúra és a hagyományok ápolásában és őrzésében bármely területén tevékenykednek. Ugyanakkor az MNOÖ Oktatási Bizottsága – és ez is az új pályázati kiírás részét képezi –, minden elfogadott tanösvényprojekt mellé biztosít külső szakértőt, aki átfogóbb szakmai tapasztalataival segíti a munkát.

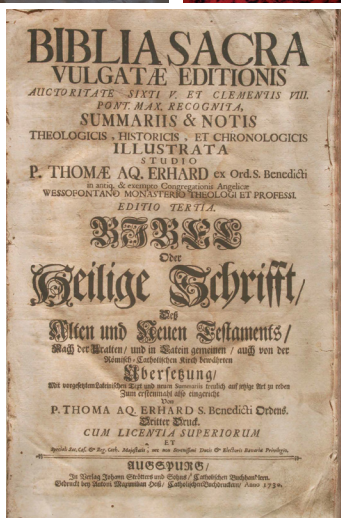
A tanösvényeknek nemcsak a múlt feldolgozásában, a jellegzetes hagyományok, kulturális elemek tudatosításában és ezeken keresztül a helyi identitás erősítésében lehet komoly szerepük, de lehetőséget biztosítanak a településeknek arra is, hogy megmutassák magukat. Ugyanakkor a *sokszínűség az egységben* elv mentén hozzájárulnak bizonyos, akár a többségi nemzetben, más nemzetiségekben, de nem utolsó sorban a németsegen belül is elterjedt sztereotípiák lebontásához. És végül ne feledjük: a nyilvános térnek hatalmas legitimációs ereje van. Vannak azonban már most látható további hozadéka is a projektnek úgy helyi, mind pedig az egész hazai német közösség vonatkozásában. A tanösvény nem csak egy munkafolyamat vége és eredménye, de további értékmegőrző projekteket és kezdeményezéseket is generál. Fekeden így került sor pályázati pénzből és

közzadakozásból például a tanösvény egyik tábláján szereplő több mint 300 éves Biblia restaurálására és vitrinben való elhelyezésére a templomban (21–23. kép).

A hazai német települések három nagyobb régióban találhatók, így a földrajzi távolság okán a személyes kapcsolattartás és egymás megismerése nagyon sokáig csak korlátok között működött. Az 1990-es évektől lassú pozitív változás tapasztalható, és bizvást állíthatjuk, hogy a tanösvényeknek komoly szerepük van ebben. Települési önkormányzatok, egyesületek, szervezetek célzottan szerveznek kirándulásokat saját régiójukon kívül eső tanösvénnyel rendelkező falvakba is.

21–22–23. kép: A restaurált, 1732-ben Augsburgban megjelent Biblia (Feked)

A tanösvények immár az ELTE különböző német nemzetiségi szakos képzéseinek tananyagába is bekerültek, nem csak elméleti szinten, hanem a gyakorlatban is, ami azt jelenti, hogy hallgatói csoportokkal járunk végig egy-egy tanösvényt. Sőt, 2016 óta a XIII. kerületi német nemzetiségi önkormányzattal kooperálva és annak támogatásával a Pannónia utcai iskola hatodik osztályosaival közösen járunk végig egy tanösvényt, ami a tanár szakos hallgatóknak kiváló pedagógiai gyakorlatot is jelent. A tanösvények egyébként szerepelnek a magyarországi németek középtávú oktatási és képzési stratégiájában, mégpedig az *aktív iskola* fejezetben. Sok nemzetiségi oktatási intézmény tart – mint arra már fentebb utaltunk – ezeken a településeken kihelyezett projektnapot, de számos tanártovábbképzés programjába is beépült a tanösvény-látogatás. 2019-ben a budapesti Goethe Intézet által szervezett nemzetközi tanártovábbképzés, valamint az ELTE Germanisztikai Intézete és a Német Akadémiai Csereszolgálat (DAAD) által szervezett nemzetközi nyári egyetem résztvevői, például egy módszertani bevezető után, a csolnoki tanösvényt járták végig. A tanösvények egyre fokozottabban turisztikai célpontokká is teszik az adott településeket. Nem csak hazai, hanem számos, német nyelvterületről érkező csoport programjában szerepel egy ilyen látogatás.

A pozitív visszajelzések, valamint a tanösvényt tervező települések számossága okán a projekt folytatódik, a MNOÖ 2020-ban ismét pályázatot hirdet három helyi tanösvényre.

Befejezésül egy személyes élményt említek meg. A fekedi tanösvény átadása után megközelítőleg két héttel, este hét óra felé járt már az idő, megláttam egy majd nyolcvanéves helyben lakó nénit, aki befáslizott lábbal, botra támaszkodva, hajlott háttal gondosan tanulmányozta az egyik táblát és az installációt. Nekem úgy tűnt, hogy mikor lassan elballagott a táblától, kihúzta magát, egyenes derékkal, feltartott fejjel indult hazafelé. A tanösvény minden bizonnyal tartást is ad!

Irodalom

Assmann, Aleida 2010. Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München, C. H. Beck.

Assmann, Jan 2013. Das kulturelle Gedächtnis. Scheift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München, C. H. Beck.

Erb Maria 2018. Magyarországi német tanösvények. Barátság 25/4: 9372–9376.

- Fata, Márta – Loderer, Klaus J. 2013. Gedenkkreuz und Ulmer Schachtel. Monumentalisierung der Auswanderung und Ansiedlung der Donauschwaben. In: Fata, Márta (Hg.) Migration im Gedächtnis. Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben [=Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 16]. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. 187–220.
- Petershagen, Wolf-Henning 2009. Kleine Geschichte der Ulmer Schachteln. Ulm, Klemm und Oelschläger.

Băjasi nostri aîsj kusztă... – a mi beásaink itt éltek... – a beás nyelv megjelenése különböző nyelvi tájképekben¹

Gergye Eszter

1. Bevezetés: téma, terminusok és statisztikák

A nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) szakirodalomban leggyakrabban idézett meghatározása Landry–Bourhis (1997: 25) kutatók nevéhez fűződik, mely szerint egy település, régió, helység nyelvi térképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái alkotják (vö. Tódor 2014: 40). Brown értelmezésében az iskolai nyelvi tájkép (*schoolscape*) magában foglalja mind a fizikai, mind a társadalmi környezetet, melyben a tanulás, tanítás zajlik (2005: 79). Az iskolai nyelvi tájkép a nyelvi tájképet veszi szűkebb értelemben, ugyanis az iskolai környezet nyelvi tájképét vizsgálja, azt, hogy mi jelenik meg a faliújságon, milyen nyelven van kiírva a napi menü, vagy a termék elnevezése etc. Egyes kutatók az iskolai nyelvi tájképre rejtett tantervként (is) tekintenek (vö. Johnson 1980). Brown (2012) szerint is az iskolai nyelvi tájkép az adott intézmény rejtett tantervének megismeréséhez nagyban hozzájárul.

Jelen írás olyan magyarországi települések nyelvi tájképéről, illetve egyes települések formális és informális tanulási tereinek iskolai nyelvi tájképéről mutat be példákat, amelyekben a beás, valamint a romani nyelv megjelenik. A nyelvi tájkép információs és szimbolikus funkciót is betölthet (Landry–Bourish 1997: 27). Megvizsgáljuk, hogy a fiatal írásbeliséggel bíró, több szempontból marginális helyzetű beás és romani nyelvek nyelvi tájképben való megjelenése informális vagy inkább szimbolikus funkcióval bírnak-e. A nyelvi tájképet elemezve számos nyelvhasználati szokásról, az ott megjelenő, vagy éppen nem megjelenő nyelvek viszonyairól, és az azokat beszélő csoportok kapcsolatairól, státuszáról árulkodhatnak. A Magyarországon beszélt beás és romani nyelv fennmaradásának és presztízsének kulcsfontosságú kérdése, hogy megjelennek-e a többségi

¹ A tanulmány a 2019. április 3-án elhangzott előadás, valamint Gergye (2019) alapján készült. A tanulmány előző változatához fűzött javaslatait és tanácsait névtelen lektoromnak hálásan köszönöm.

társadalom által is fenntartott formális terekben, így például a különböző tanulási, tanítási terekben, valamint adott település nyelvi tájképében. A kutatás arra keresi a válaszokat, hogy a nyelvi tájképben és az iskolai nyelvi tájképben megjelenő beás és romani nyelvi elemek milyen mértékben és minőségben jelennek meg.

Magyarországon a 2011. évi CLXXIX. törvény – a nemzetiségek jogairól 13 hivatalosan elismert nemzetiséget és azoknak 14 hivatalosan elismert nemzetiségi nyelvét határozza meg. A 14 nemzetiségi nyelv eggyel több, mint a nemzetiségek száma. A törvény a nemzetiségi kategóriában a *roma* elnevezést használja, a beás és romani nyelveket pedig, mint két különálló nemzetiségi nyelvet nevezi meg. „E törvény értelmében nemzetiségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma/cigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma)” (vö. <https://net.jogtar.hu>). Ahogyan a nemzetiségekről szóló törvény is egy kategória alá veszi a romani és beás nyelveket, úgy a népszámlálási kérdőívekben is ez történik (lásd bővebben Kontra 2003: 25–26, 2019: 102–106). „Cigány (romani, beás)” elnevezés szerepel mind a nyelv, mind a nemzetiségi kategóriáknál. A kérdőíves adatokat éppen ezért nem lehet egyértelműen értelmezni. Például a kérdőívet kitöltők közül az, aki azt jelölte, hogy az „anyanyelve” cigány, az is lehet, hogy egy romanit beszélő, magát romának, de nem cigánynak valló ember volt. Továbbá arra vonatkozóan sem kapunk valós adatokat, hogy hányan beszélnek a beás, és hányan a romani nyelvet. Fontosnak tartottam megemlíteni tehát, hogy a hivatalos dokumentumok szintjén sincs kellőképpen tisztázva, hogy Magyarországon legalább (vö. Erdős 1958) két csoport és nyelv van: a romák, akik a romani nyelvet beszélnek és a cigányok, akik a beás nyelvet.

A kutatás nem vállalkozik a magyarországi romák és cigányok pontos létszámának vagy arányainak megbecsülésére. Erdős Kamill 1958-ban kialakított 3 csoportot és Kemény István (irányításával készült) 1971-es kutatásából kiindulva megbecsülték a létszámuk arányát is; *romungro*: magyarul beszélők (~71%); *oláh*: romani és magyar nyelven beszélők (~21%) és *beás*: beás és magyar nyelven beszélők (~8%) (Erdős 1958; Kemény–Janky–Lengyel 2004). Az adatok szerint, az országban a beás nyelvet beszélők száma/aránya a legkisebb. A beás és romani nyelvek beszélőinek száma a nyelvcsere folyamatával egyre csökken.

Magyarországon a beás és a romani a hivatalosan elismert 13 nemzetiség 14 hivatalosan elismert nyelvei között szerepelnek, mégis beszélőik sok szempontból hátrányos helyzetben vannak (vö. Orsós 2012). Összehasonlítva helyzetüket a többi magyarországi nemzetiségi nyelv helyzetével, sok szempontból különböznek, ilyenek például a sztenderdizációs és a presztízbeli különbségek is. A magyarországi romani és beás nyelvek kutatásának további nehézséget jelentő

tényezői, hogy elsősorban orális kultúráról van szó és a nyelvek írásbelisége fiatal. Londonban 1971-ben az I. Roma Világkongresszuson a sztenderdizációs törekvések első lépéseként a lovári dialektust fogadták el. A beás nyelv írásbelisége ennél fiatalabb. 1992-ben a pécsi Gandhi Gimnázium, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola (a továbbiakban Gandhi Gimnázium) megalapításához kapcsolódóan Orsós Anna készítette el a beás nyelvtanát, leírását (Orsós 1997a, 1997b, 1999, 2002a, 2002b). A nyelv írásbeliségének a megteremtéséhez az alapokat a népdalok és népmesék, az addig orális kultúraként élő folklór lejegyzése adta (vö. Kovalcsik 1993, 1994; Kovalcsik–Orsós 1994). Napjainkra a beás írásbeliség elfogadottá és népszerűvé vált a beás nyelvet beszélők körében (is).

A romani és beás nyelveket is oktató egyetemi szintű képzés a Pécsi Tudományegyetemen működő Romológia és Nevelésszociológia Tanszék (a továbbiakban Romológia Tanszék) 2018-ban ünnepelte 20. évfordulóját, valamint az elsőként intézményes keretek között romani és beás nyelveket tanító Gandhi Gimnázium 2019-ben ünnepelte 25. évfordulóját.

2. A kutatás: problémák, kérdések és elméleti keret

A magyar nyelvű nyelvi tájképpel kapcsolatos tanulmányok elsősorban a külhoni magyarok településein végzett kutatások eredményeit mutatják be, ahol a magyar nyelv mint kisebbségi, nemzetiségi nyelv jelenik. Az egyes nyelvi tájképpel foglalkozó kutatásokban említés szintjén megjelenik a roma nemzetiség (lásd Csernicskó–Laihonen 2016: 19, 22). A magyarországi roma közösségre vonatkozó utalás történik a magyarországi románok kétegyházi közösségéről szóló nyelvitájkép-kutatásban is (Borbély 2019: 4). Azonban a nyelvitájkép-kutatások fókuszában a beás és a romani nem állnak. A negyed évszázados múlttal bíró intézményes keretek között zajló romani és beás nyelvi oktatással kapcsolatos nyelvi tájképnek és az iskolai nyelvi tájképnek a kutatása időszerűvé vált. Még jelentős mennyiségű terepmunkára, feltárássra, kutatásra váró romani és beás (iskolai) nyelvi tájkép van a jelentősebb roma lélekszámmal rendelkező településeken.

A magyarországi cigány és roma nemzetiségűek anyanyelvhez való viszonyukról keveset tudunk. BA Romológia szakos szakdolgozatom kapcsán diákok körében végzett kutatásom eredményei is azt mutatják, hogy az anyanyelv meghatározása korántsem egyértelmű az esetükben sem (vö. Gergye 2014). Skutnabb–Kangas (1997, idézi Bartha 1999: 152) a nyelvi emberi jogok és a kisebbségi gyermekek oktatásának összefüggésében osztályozza az „anyanyelv-re” vonatkozó, a mindennapokban, a hivatalosan (például népszámlálásokban,

az oktatásban), illetőleg a tudományos körökben is megjelenő definíciókat (1. táblázat).

1. táblázat: Az „anyanyelv” definíciói (Sku[n]tnabb-Kangas 1997: 13)

Kritérium	Definíció
1. származás	az elsőként megtanult nyelv
2. azonosulás	
a. belső	az a nyelv, mellyel a beszélő azonosul
b. külső	az a nyelv, mellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják
3. a nyelvtudás foka	a legjobban ismert nyelv
4. funkció	a legtöbbet használt nyelv

Az 1. táblázat alapján értelmezhető, hogy a diák miért gondolhatja úgy, hogy a romák vagy beások által beszélt nyelv (valamelyik változata) az anyanyelve, vagy azt, hogy nem az anyanyelve. Bár nemzetiségi nyelvként elfogadott a beás és a romani, a hétköznapi élet formális, hivatalos színterein (pl. a hivatalokban, az egészségügyben, boltokban) nem használatos, ahogyan a többi 12 nemzetiségi nyelv sem. A romani és beás nyelvek a többi nemzetiségi nyelvhez képest hátrányosabb helyzetben vannak azáltal is, hogy az oktatás nyelvként nem jelennek meg. Az iskolai kereteken belül a beás és a romani nem tantárgyként, oktatási nyelvként, hanem, csupán, mint az oktatás tárgya van jelen.

„A nyelvcsere úgy határozható meg, mint egy nyelv, szokásos, használatáról egy másikra való áttérés” (Bartha 1999: 124). A cigány és roma közösségek két-nyelvűek, a többségi társadalommal való együttélésben a magyar a közvetítő nyelv, saját nyelvük használata az informális terekre szorul vissza. Magyarországon a nyelvcsere a romungrók esetében már lezárult, míg a beás,² illetve a romani (egyeseknél lovári) beszélők közösségében folyamatban van. A nyelvcsere teljes lefolyása, általában, három generáció alatt történik. A magyarországi cigányság nyelvcsereje előrehaladott (Orsós 2007: 58). A legtöbb cigány családban a beás nyelvet már csak a nagyszülők, esetleg még a szülők beszélik, a gyermekek már nem. Orsós (2007: 267) szerint a nyelvcserét eredményező társadalmi és nyelvi változások sokfélesége miatt, szinte lehetetlen felismerni, megállapítani, hol van az a pont, amikortól visszafordíthatatlanná válik a nyelvcsere és többnyire már

² Borbély (2014: 85) véleménye szerint a beás közösség az erdélyi, körösvidéki és bánáti területek bizonyos részein élve már átesett egy nyelvcseren, vagyis saját nyelvük szokásos használatáról áttértek a környező közösség, a románok nyelvének használatára.

csak a végpontja, a folyamat lezárulása érzékelhető. A nyelvcserre kapcsán fontos megjegyezni azt is, hogy a nyelv csak egy, bár kétségtelenül fontos faktora az identitásnak, de a nyelvcserre és a nyelvi asszimiláció, nem feltétlenül és automatikusan jár identitásváltással is (vö. Szalai 2007: 39).

A nemzetiségi nyelvek visszatanulását, az identitás erősítését segítő egyik elsődleges tényező lehet az adott nemzetiségi nyelv státuszának emelése. Ahogyan már említettem, a beás és a romani nyelv, nem oktatási nyelve egy oktatási intézménynek sem, erre a két nyelv jelenlegi állapotukban talán nem is teljesen alkalmas. Azonban a nyelvek különböző formális, vagy legalábbis nem privát terekben történő reprezentációja már önmagában presztízzsel bírhat. Amennyiben a cigány és roma diák a többségi társadalom közterein találkozik közössége saját nyelvével, szülei, nagyszülei anyanyelvével, illetve a közösség szimbólumaival, mindezek pozitív hatással lesznek a közösségi nyelv megőrzésére és fenntartására. Számos kutatás és a különböző iskolai felmérések számoltak be a magyarországi roma és cigány gyermekek iskolai nehézségeiről, küzdelmeiről és sikertelenségeiről (vö. pl. Ambrus 1994/2001; Forray–Hegedűs 2001; Gúti 2001). Miközben kutatások igazolják, hogy a kétnyelvű, illetve az egynyelvű, de „többynyelvű életvilágból” (lebensweltliche Mehrsprachigkeit, Gogolin 1994/2008, 2004) érkező diákok nyelvi szocializációs háttérére építő pedagógiai módszerekkel támogatható ezen diákok iskolai sikeressége (lásd Bialystok 2005; Heltai 2015). Ebből következően feltételezhető az is, ha a beás és a romani nyelvek nagyobb teret és presztízst nyernének az oktatásban, úgy a diákok iskolai sikeressége is biztosítva lenne. A többségi társadalom viszonyulása a romani és a beás nyelvek irányába is érzékenyítésre szorul.

A jelen kutatás egy nagyobb kutatás része, melynek központi célja kideríteni, hogy a romani és beás nyelvi elemek a nyelvi tájképben történő megjelenése pozitív hatással van-e a roma és cigány gyermekek iskolai sikerességére. További célja megvizsgálni, hogy a többségi társadalomból érkezők vonatkozásában formálódik-e pozitívabb attitűd a cigány és a roma közösségek irányába a vizuális térben megjelenő beás és romani nyelvek megjelenésével. A kutatás kérdései a következők:

- (1) Hol jelennek meg a beás, a romani nyelvi elemek és a cigány, a roma szimbólumok?
- (2) Mi jellemzi az adott települést a roma, a cigány lakosság száma, a roma önkormányzat és a helyi nemzetiségi összetétele szempontjából?
- (3) Milyen formában jelennek meg a nyelvi elemek és a képi szimbólumok?
- (4) Ki(k)nek a kezdeményezésére jelennek meg adott nyelvi elemek és szimbólumok?
- (5) Milyen céllal jelenítik meg az adott nyelvi elemeket és szimbólumokat?

- (6) Adott tanulási terek használói, formálói (tanulók, tanárok, szülők, egyéb aktorok) milyen hatást tulajdonítanak a nyelvi elemek és szimbólumok megjelenésének?

A jelen kutatás a vizuálisan megjelenő iskolai nyelvi tájképet és annak formálódását, kialakulását a tanulási terek komplexitásában vizsgálja.

A kutatás elméleti kerete Adler (1975) bikulturális szocializáció fogalmára épül. Adler szerint az ember életében két szocializációs tér van: a családi és az intézményes (óvoda, iskola stb.). A szocializációs terek közötti kulturális átfedések, hasonlóságok jelentik az iskolai, majd társadalmi sikeresség alapjait. Mivel a kulturális elemek között a normák, szabályok, értékek stb. mellett Adler a kultúra objektivizált tárgyait is felsorolja, így az egyes nyelvek vizuális megjelenései is fontos elemei lehetnek a két szocializációs tér minél nagyobb szintű átfedésében. Réger (1995) szintén e két szocializációs tér kapcsán írta le a gyermekek nyelvi szocializációjában rejlő akadályokat, és a megoldási lehetőségekre is rávilágított. A többségi társadalombeli gyermekek otthoni világa nagyobb valószínűséggel van összhangban az iskola világával. Míg a roma és a cigány gyermekek esetében sokszor az otthon és az iskola által megtestesített szabályok, elvárások, környezet, szóhasználat egészen más lehet. Iskolakezdekor egy az egyébként intézményes szocializációs térrel több hasonlóságot mutató családból érkező gyermeknek is tanulnia kell az iskola nyelvét. Azonban ezek a gyermekek gyorsabban érnek el sikereket, mint azok a társaik, akiknek jóval kevesebb hasonlóságot mutat addigi otthoni szocializációjuk az új, iskolai környezettel. Jelen kutatás alapfeltevése, hogy az egyes gyermekek esetében e két szocializációs tér összhangba hozása, vagy legalább egymáshoz „közelítése” az iskolának (és a családoknak is) nem csupán feladata és felelőssége, hanem egyben érdeke is. Az otthonról hozott értékek megjelenítése az iskolában, vagyis az iskolai nyelvi tájképben (könyvek, jelek, nyelvi és kulturális szimbólumok stb.) egy kétirányú elfogadást jelenthet a roma, a cigány diákok esetében. Az iskolai nyelvi tájkép összefoglalóan tehát: „[o]lyan társadalmi folyamat, gyakorlat, mely nem csak a vizuálisan megjelenő elemek értelmezését jelenti. A tanárok, diákok, szülők, adminisztrátorok és egyéb iskolai aktorok is részesei ennek” (Laihonen–Szabó 2017: 1).

3. Eddigi kutatási eredmények: beás, romani, illetve más nyelvek az iskolai nyelvi tájképben

A továbbiakban, a kutatási eredmények bemutatásakor egy egyetemi tanszék, egy gimnázium, egy általános iskola és egy tanoda nyelvi tájképét mutatom be.

3.1. Romológia Tanszék

A Romológia Tanszéken a hallgatók mind a romani, mind a beás nyelvet egy-egy szemeszteren át tanulják, majd az első tanévet követően választanak, hogy melyik nyelv tanulását folytatják. A nyelvek mint tantárgyak vannak jelen a képzésben és nem mint közvetítő nyelvek. A tanszék nyelvi tájképében mindkét nyelv megjelenik. A nyelvoktató teremben a beás és a romani nyelvek tanulásához alkalmazható nyelvtani táblázatok és szógyűjtemények (szemléltető eszközök) vannak, ezek a terem vizuális terének direkt alkotó elemeit egészítik ki. A tanszék további részein, a nyelvoktató teremhez képest is, nagy számban találhatók romani és beás feliratok. Így tehát nem csupán a nyelvoktató teremben „találkozunk” beás és romani feliratokkal.

Az 1. képen látható háromnyelvű szöveg a Romológia Tanszék konyhájában, vagyis abban a térben van elhelyezve, ami elsősorban a tanszék közvetlen közösségének tere (a tanszék oktatói és adminisztratív munkatársai, valamint egyes kivételes esetben hallgatói is; többségük, általában, egy másik közösségi teret használ). A három nyelven írt szöveg egymással párhuzamosan van elhelyezve. Tipográfiaiilag, a betűk színe és nagysága szerint is, a három szöveg tökéletesen egyforma stílust követ. A használati utasítás három szövege egy-egy vizuális képpel (habos kávé üvegcsésében) kezdődik, és mindhárom szövegnél megismétlődik. Ezzel jelezve van, hogy a használati utasítás három eltérő nyelven van megfogalmazva, vagyis a nyelvek közötti átjárás nem lehetséges, zárva van. A baloldali kezdéssel az angol nyelv van a domináns helyen. Négynyelvű, magyar, angol, beás és romani nyelvű feliratok a tanszék ajtóinak a folyosó felőli oldalára vannak elhelyezve (vö. 2. kép). Vagyis a konyhában lévő felirathoz képest, ezeket a feliratokat már szélesebb közönség is láthatja. A nyelvek sorrendjét ebben az esetben a magyar kezdi, a többi nyelv sorrendje megegyezik az 1. képen látható használati utasítás nyelveinek sorrendjével. A verbális kommunikáción kívül, a négynyelvű szöveg, egy sor ismétlődő vizuális képpel/rajzzal záródik. Négy nő dolgozik egy-egy íróasztalnál, amelyen számítógép van elhelyezve. Kérdés marad, hogy miért csupán nők ülnek a számítógépek előtt. Az viszont, hogy miért éppen négy vizuális kép/rajz ismétlődik, nem lehet kérdés, a négy nyelvet jelképezi (vö. 1. kép). Ezek a feliratok oktatási, nevelési és szimbolikus (presztízsemelés) funkcióval rendelkeznek.

1. kép: Kávéfőző használati utasítása angol–beás–romani nyelven (Pécs, PTE BTK)

 <p>THE USE OF THE COFFE MACHINE</p> <p>If you stand in front of the machine you can activate it with the toggle switch that is on the right at the back. <u>The green button indicates the functioning.</u></p> <p>If the button lights red then the following problems may occur:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ there is no water in the tank ○ there is no coffee in the container ○ the coffee grounds tank, which is on the left, is full ○ the cup holder tray is full with coffee or needs to be adjusted <p>You should restart the machine after solving the problem</p> <p>If the coffee machine is ready for use then turn the rotating button right clockwise according to how strong and how much coffee you would like! Choose from the buttons as you like. By pushing the appropriate button you can start brewing coffee.</p> <p>Please place your coffee and milk donations into the lower cupboard next to the fridge!</p> <p>PLEASE ALWAYS WASH UP AFTER YOURSELF!</p>	 <p>KUM SZÁ-C SZÁ FÁJŠ KÁVİJE</p> <p>Kind innentyé dá másiná száj, pá gyirápá pártıyijé vij áflá on bomb, p-álá trébé szá-l ászá, sı <u>dáká biny aj fákut vergyé sz-o fásjé</u></p> <p>Dáká rosu aj, átunsj jestyé sjévá báj:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ nu-j ápá in blyidu-l d-innapoj ○ nu-j kávjé in blyidu-l dá szusz ○ zsjosz pá sztingá pártıyijé dá másiná vinyé áfárá zaccu, dar alá-j plyn ○ dar tálcá, hungyé kristáru puj, nu-j pá lok, p-aje trébé sz-o gyirézsaj ocará <p>Dáká aj áflát báju, sı aj fákut sjé trébé, māj odátá ászá bombu-l vergyé sı intıyızj-o, dáp-aje jərə dástıyızj-o másiná māj odátá.</p> <p>Dáká gátá-j másiná szá fásj ku je kávjé, átunsj intarsé bombu-l szusz, kum umblá sjázu, ása poc ályezsjé, sjé fel kávjé aj dá gınd szá bej; eszpresso, káré-j miká sı táre, o māj lungá kávjé, káré nu-j ása táre. Ályezsjé-c pá zsınd!</p> <p>Dáká aj áduz kávjé sı láptyé, bágá zsjosz in szikrény lingá hitou!</p> <p>UVIG SZPÁLÁ-C KRISTÁRU, KİND C-ÁJ BUT KÁVİJE!</p>	 <p>LA KAVEVAKE MASHINAKO HASNIPE</p> <p>Kana la mashinasa vorta jakhenca tordyon, atunchi palai pe mashina pe chachi rig sı jekh kochak, kodolasa zhanes andre te kopchisares e mashina! <u>E zeieno kochak sikavel o andre kopchipe.</u></p> <p>E kochak loles te abdyol, atunchi kadala problemura shaj sı:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ naj paji ando tartajo ○ naj kaveva ando tartajo ○ pe la mashinaki stungo rig sı jekh tartajo savo pherdıylas la kavevake zacosa ○ le poharesko inkripeski talca pherdıylas kavevasa, vaj pe lasharipe zhukarel <p>Pala lashardi butı e mashina pale andre trubuj te kopchisares.</p> <p>E mashina gata te sı te hasnıla, atunchi pe chachi rig bolde e boldimaski kochak pala kodo, hoj che zuralı/kalı thaj che but kaveva kamesas te pest!</p> <p>Andal kochaka zhtıpesa alosar avı pe nyın voja, hoj sosk! kaveva kames! La laha kochakake pızdıpesa shaj zhal la kavevako kılreıpe.</p> <p>E kaveva thaj o thud so anes, pasha o frıdzıhıderı ando telıno shıfonyı shaj shınde.</p> <p>MANGAVTU, HOJ SAGDA TE THOVES PALATU LE VASURA!</p>
---	---	---

2. kép: A Romológia Tanszék egyik aytájának felirata (Pécs, PTE BTK)

KÉRLEK, MIELŐTT BELÉPSZ, KOPOGJ!

PLEASE KNOCK BEFORE YOU ENTER!

MÁJ İNTI BUKUNYESTYÉ, Sİ DAKÁ-C ZİSJÉ, KÁ-J SZLOBOD, ÁTUNSJ POC TUNÁ İNTR-O SZOBÁ!

MANGAVTU, ANGLA KODO, HOJ ANDRE USHTYAVES, MAR O VUDAR!

3.2. Gandhi Gimnázium

Magyarországon a Gandhi Gimnázium megalapításakor kezdődött el a beás és a romani nyelv középfokú oktatása. Mint nemzetiségi gimnázium működik, tanítják a magyaron kívül, a beás és a romani nyelvet. Az épületben számos nyelvi elemet, feliratot, szöveget és kulturális szimbólumot találunk. Az iskola nem csak diákjai számára közvetíti a nemzetiséghez köthető nyelvi (beás, valamint romani nyelvű) feliratokat, szövegeket és kulturális szimbólumokat (roma–cigány zászló az iskola épületén, a névadó stilizált alakja, lásd 3. kép), hanem mindazok számára, akik a Gandhi Gimnáziumban megjelennek (pl. szülők, rokonok, vendégek, más iskolából ide látogató diákok).

3. kép: A Gandhi Gimnázium épületén a roma–cigány, az EU és a magyar zászló, Gandhi stilizált alakja és a magyar nyelvű felirat (Pécs, Dobó István u. 93.)

3.3. Kétújfalu, Konrád Ignác Általános Iskola

Kétújfalu Szigetvártól 13 km-re található. A helyi cigányok, akik a lakosság 7,5%-át teszik ki (vö. KSH 2011), jellemzően beásnak vallják magukat. Orsós Anna 2018-ban irányított egy kutatást, amely az egykor Kétújfalu határában található Akácliget nevű cigány telep és az ott élők történetét vizsgálta (vö. Orsós szerk. 2018). A kutatásból kiderült, hogy (az egykor a telepen, ma a településen) élő beás cigányok közül a beás nyelvet már csak kevesen használják (Gergye 2018: 73). A német nemzetiségi iskolaként működő általános iskolában, a 2018/19-es tanévet megelőzően, a beás nyelvet is oktatták. A beás nyelv oktatása tanár hiányában szünetel. Az iskola szinte összes helyiségében a feliratok magyar, német és beás nyelven is szerepelnek. A feliratok egységesek. Fehér téglalap alapon három színnel, betűmérettel és betűtípussal írt szövegek vannak. Piros betűs a magyar felirat, kék betűs a beás és zöld betűs a német szöveg (vö. 4. kép). A diákok nap, mint nap találkozhatnak további háromnyelvű feliratokkal a bejáratnál, a belépőt üdvözlő táblán, a könyvtárban, az étkezőben, a tanári szobában, az igazgatói irodában stb. Az iskola azon törekvése, hogy a nyelvi tájképben megjeleníti a beás nyelvet szimbolikus, valamint oktatási és nevelési szándékot takar. Az iskolában tanul és megforduló diákok (és nem csupán a beások), ennek eredményeként a beás nyelvet megismerik és – feltételezhetően – felértékelik.

4. kép: Magyar–beás–német felirat az osztálytermek mosdója felett (Kétújfalu, Konrád Ignác Általános Iskola)

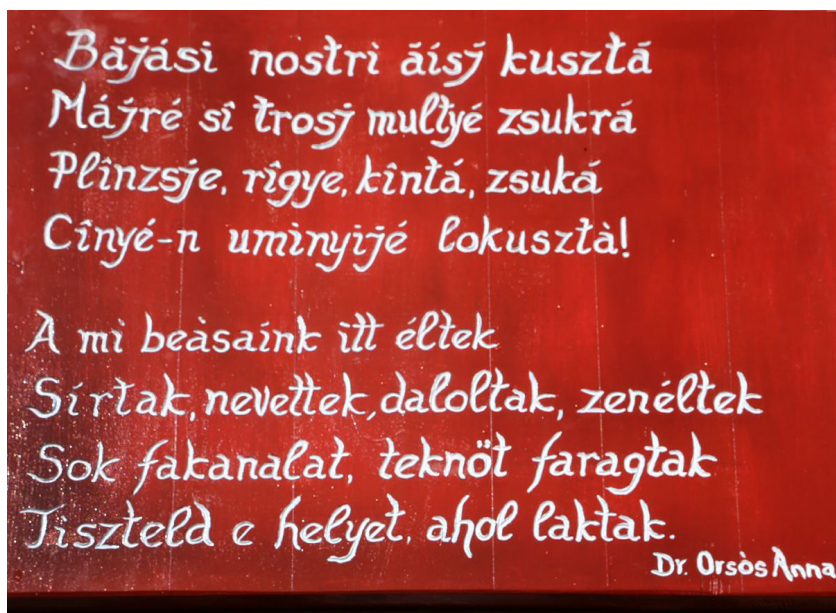
3.4. Komló, Fekete Láng Tanoda

A Fekete Láng Tanoda (a továbbiakban Tanoda) 2013 óta működik Komlón. A Tanoda célja a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük a roma gyermekek felzárkózási esélyeinek növelése, az oktatási esélykülönbségek és az iskolai lemorzsolódás csökkentése. A Tanoda 25 fő gyermek részére biztosítja tevékenységeit és szolgáltatásait (vö. <https://komlocno>). A Tanodában megjelenő különböző nyelvű feliratoknak a szimbolikus funkció betöltése mellett a nyelvtanulást segítő funkciója is fontos. A feliratok, szemléltető eszközökként működnek és a tantárgyak szerint vannak rendszerezve. A különböző nyelvi információk (pl. egy-egy szó) a nyelvek szerint és következetesen ugyanazzal a színnel vannak elkülönítve. A német nyelv színe mindig a sárga, az olasz nyelv színe a zöld, a kék az angol nyelv színe és a piros a beás nyelv színkódja (lásd 5. kép). Ez utóbbi, a beás nyelvhez kapcsolt piros szín, megegyezik, a fent bemutatott, kétujfalui iskolában a beás feliratokhoz használt színnel. A Tanoda vizuális terében csupán a beás jelenik meg (a romani nem), mivel az ott tanuló diákok ezt a nyelvet beszélik.

5. kép: Az ajtó szó német–olasz–angol–beás nyelvűen (Komló, Fekete Láng Tanoda)

6. kép: Beás–magyar kétnyelvű verses emléktábla
a Libalegelőn lévő egykori cigánytelepnek állít emléket (Véménd)

3.5. Véménd beás nyelvi tájképéről

Baranya megyében a Mohácsi járásban található Véménd. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a településen, a nemzetiségek közül, 30,5%-ban németek és 18,1%-ban cigányok élnek. A településen történt különböző ki- és betelepítések (vö. Szalai 2009) eredménye a ma is kulturális diverzitást tükröző lakossági összetétel. A faluban 2009-ben nyílt meg a Roma Ifjúsági ház, melynek oktatási és nevelési funkciója ismert. Az ifjúsági ház előtt egy kopjafa áll, melyen beás–magyar kétnyelvű szöveg olvasható. A kopjafa felállítását követően, a település határában, az egykori Libalegelőnek nevezett cigánytelepen egy újabb beás–magyar nyelvű emlékmű került felavatásra. A tábla szövege Dr. Orsós Anna munkája (lásd 6. kép). A vers tartalmát elemezve elénk tárul a beás kultúra számos eleme. Az első sorban fontos szerephez jut a „mi” névmás, mely a csoportot hivatott behatárolni, az „ők”-höz viszonyítva. A második sorban, így domináns helyen szerepel a közösség lelkivilágának ábrázolása: szomorúság, vidámság; valamint a lelkivilágot gyógyító zeneiség: dalolás és zenélés. A harmadik sor a közösség fő foglalkozását jelöli: fafaragás; valamint társadalmi életének bemutatásának van szentelve: szorgalom („sok”). A záró sor eleje az olvasóhoz szól, informál

és nevel („Tiszteld a helyet”). A negyedik sor második része az első sorral van párbeszédben, keretezi és pontosítja az emléktábla rendeltetését, vagyis azt, hogy miért lett kihelyezve: „itt éltek” (1. sor) és „ahol laktak” (4. sor).

4. Összegzés

A tanulmányban bemutatott kutatás egy átfogóbb vizsgálat része. Az volt a célom, hogy bemutassam azokat az iskolai/oktatási/nevelési nyelvi tájképbeli elemeket, amelyek a hivatalos tanulási terek eltérő szintjeiben (általános iskola, gimnázium, egyetem) és a hivatalos oktatási tereken kívüli oktatási tereken (tanoda, ifjúsági ház) vannak jelen. A vizsgált terekben a beás nyelv mellett a romani nyelv is látható, valamint további nyelvek is megjelennek. Azon tereken, ahol a beás és a romani nyelv közül csak az egyikkel lehet találkozni, annak oka az adott teret használók nyelvhasználatára vezethető vissza. További célom volt annak kiemelése, hogy a beás és romani nyelvi tájképbeli megjelenése milyen funkciókat tölthet be és milyen eredménnyel járhat. Véleményem szerint társadalmi szintű érdek a beások és a romák iskolai sikerességének megtámogatása, melynek egyik fontos tényezője lehet, ha az iskolai nyelvi tájképbe a nemzetiségi nyelvek és kulturális jegyek szervesen beépülnek. A kutatás további iránya más tanulási, tanítási terek felkutatása és vizsgálata, valamint a településeken folytatott kérdőíves és interjú adatok gyűjtése.

Irodalom

- Adler, Peter. S. 1975. Beyond cultural identity: Reflections on cultural and multicultural man. In: Samovar, Larry – Porter, Richard (szerk.) *Intercultural communication: A reader*. 2nd ed., Belmont, CA: Wadsworth. 24–41.
- Ambrus Péter 1994/2001. Cigányság és iskola. In: Andor Mihály (szerk.) *Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8.* Pécs, Iskolakultúra. 7–12.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Borbély Anna 2019. A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában. In: Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Barátság 25. szeptember 15. melléklet.* 3–8. http://nemzetisegek.hu/reptorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020-05-05).

- Brown, Kara 2005. Estonian schoolscapes and the marginalization of regional identity. *Education. European Education* 37/3: 78–89.
- Brown, Kara 2012. The Linguistic landscape of educational spaces: Language revitalization and schools in southeastern Estonia. In: Durk Gorter – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel (szerk.) *Minority languages in the linguistic landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 281–298.
- Bialystok, Ellen 2005. Bilingualism, language proficiency, and learning to read in two writing systems. In: *Journal of Educational Psychology. American Psychological Association* 97/4: 580–590.
- Csernicskó, István – Petteri Laihonon 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua. Journal of cross-cultural and interlanguage communication* 35/1: 1–30.
- Erdős Kamill 1958. A magyarországi cigányság. *Néprajzi Közlemények* 3: 152–173.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András 2001. Cigány tanulók az általános iskolákban (egy empirikus vizsgálat tapasztalatai). In: Andor Mihály (szerk.) *Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek* 8. Pécs, Iskolakultúra. 74–84.
- Gergey Eszter 2014. Cigány nyelvek ismerete, megítélése és presztízse a Pécsi Szieberth Róbert Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény diákjai körében. Pécs, PTE-BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, BA szakdolgozat.
- Gergey Eszter 2018. A Kétújfaluban végzett komplex vizsgálat kérdőíves adatairól. In: Orsós Anna (szerk.) *Fókuszban az Akácliget*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlisslocki Henrik Szakkollégium. 67–97.
- Gergey Eszter 2019. Nyelvi tájképben megjelenő beás és romani nyelvi elemek szimbolikus funkciója. In: Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Barátság 25. szeptember 15. melléklet. 11–14. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020–05–05).
- Gogolin, Ingrid 1994/2008. *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*. New York–Münster, Waxmann. 337–366.
- Gogolin, Ingrid 2004. Lebensweltliche Mehrsprachigkeit. In: Karl Richard Bausch – Frank G. Königs – Hans-Jürgen Krumm (szerk.) *Mehrsprachigkeit im Fokus*. Tübingen, Gunther Narr. 55–61.
- Gúti Erika 2001. Romák az oktatásban. In: Andor Mihály (szerk.) *Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek* 8. Pécs, Iskolakultúra. 54–64.
- Heltai János Imre 2015. Sztenderdizációs dilemmák a romani és a beás nyelvi tervezésben. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Horizontok és dialógusok: IV. Romológus konferencia: Tanulmánykötet. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Romológia Tanszék*. 9–27.
- Johnson, Norris Brock 1980. The material culture of public school classroom: The symbolic integration of local schools and national culture. *Anthropology and Education Quarterly* 11/3:173–190. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1525/aeq.1980.11.3.05> (2020–06–01)
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gábor 2004. *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra Miklós 2003. Cigányaink, nyelveik és jogaik. *Kritika* 32/1: 24–26.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kovalcsik Katalin 1993. A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Barna Gábor (szerk.) *Cigány néprajzi tanulmányok I*. Salgótarján, Mikszáth Kiadó. 231–238.

- Kovalcsik, Katalin 1994. Florilyé dă primăvăřă. Tavasz virágok. I–II. Beás cigány iskolai énekeskönyv. Pécs, Gandhi Középiskola – Fii Cu Noi (hangkasszettel).
- Kovalcsik, Katalin – Orsós, Anna 1994. Fátă ku păru dă ar. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmesegyűjtemény. Pécs, Gandhi Középiskola.
- Laihonen, Petteri – Szabó, Tamás Péter 2017. Studying the visual and material dimensions of education and learning. *Linguistics and Education* 44: 1–3.
- Landry, Rodrigue – Richard Y. Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Orsós Anna 1997a. Beás–magyar kézisztár. Vorbé dă băjás. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 1994/1997b. Beás nyelvkönyv. Pă lyimbă băjásilor. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 1999. Magyar–beás kézisztár. Vorbé dă ungur. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 2002a. Beás nyelvkönyv. 3. javított kiadás. Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadói Bt.
- Orsós Anna 2002b. Beás–magyar ígesztár. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Orsós Anna 2007. A beás nyelv Magyarországon. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpád-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó. 52–70.
- Orsós Anna 2012. A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről. Pécs, Virágmandula Kft., PTE BTK Oktatókutatató Központ.
- Orsós Anna (szerk.) 2018. Fókuszban az Akácliget. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wliskołki Henrik Szakkollégium.
- Réger, Zita 1995. The language of gypsies in Hungary: an overview of research Hungarian socio-linguistics. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 79–91.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány, Kisebbségi Adattár VIII.
- Szalai Andrea 2007. Egységesség? Változatosság? In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpád-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó. 20–51.
- Szalai Gábor 2009. A csehszlovák–magyar lakosságcsere hatásai a lokális társadalmakra – Esettanulmány Véméndről. *Közép-Európai Közlemények* 2/2–3: 118–125.
- Tódor Erika Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tel/08todornyelvhasznalat40_51.pdf (2020–01–20)

Internetes források

- <https://hu.wikipedia.org/wiki/Véménd> (2020–05–19)
- <https://komlocno.webnode.hu/news/tanoda-toborzo/> (2020–05–18)
- www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg (2020–05–18)
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100179.TV> (2018–04–02)
- http://misc.bibl.u-szeged.hu/45474/1/iskolakultura_konyvek_008.pdf (2020–06–01)
- <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/29474> (2020–06–01)

Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken

Lásztity Péró – Káplán Szofia

1. A kutatás célja és módszere

A 2018 és 2019 fordulóján elvégzett empirikus kutatás célja az volt, hogy II szerbek által lakott magyarországi településen megvizsgáljuk, hogyan tükröződnek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók a közterek hivatalos elnevezésében és közfeliratozásában. A közterek hivatalos elnevezésein alapvetően a település utcáinak, tereinek, városrészeinek *vizuálisan, utcanévtáblákon* és a helyi önkormányzat nyilvántartásában megjelenő elnevezéseit értjük, amit egyes esetekben kiegészítettünk a település területéhez tartozó, *szintén vizuálisan, térképeken megjelenő* dűlőnevekkel, mikrotoponimákkal.

Az utcanevekre és utcanévtáblákra, valamint a dűlőnevekre, mikrotoponimákra vonatkozó információkat többféle forrásból gyűjtöttük: (a) terepen végzett fotódokumentáció útján; (b) a magyarországi települések internetes utcanév adatbázisának tanulmányozásával (vö. internetes források); (c) az interneten elérhető térképek, navigációs rendszerek adatbázisának tanulmányozásával; (d) a szakirodalom tanulmányozásával; (e) kérdőíves felmérés útján a település és a helyi szerb közösség vezetői körében (polgármester vagy más választott önkormányzati tisztviselő, valamint jegyző, illetve a helyi nemzetiségi önkormányzat vezetője, tagja, a közösség valamely véleményvezére).

Az elnevezéseket a helyi nyelvi tájkép részeként, annak nemzetiségi (nyelvi) vonatkozásaként vizsgáltuk. A nyelvi tájkép fogalmának értelmezéséhez Laiho-nen (2012) tanulmányát vettük alapul. Elsősorban az érdekelt bennünket, hogy a közterek elnevezésében mennyire jelenik meg a helyi és általános szerb kulturális és történelmi örökség. Szerb vonatkozásúnak azt az elnevezést tekintettük, amely: (1) valamely helyi jelentőségű, illetve kötődésű vagy szélesebb körben is jelentős, szimbolikus szerb személyt vagy szerb vonatkozású eseményt, illetve alkotást jelöl; (2) valamely szimbolikusan a szerbséghez köthető tárgyat, földrajzi helyet, élőlényt, fogalmat jelöl; (3) helyi, tradicionális szerb nyelvű mikrotoponimát jelöl. Úgy véljük, hogy az ilyen elnevezések még abban az esetben is

szerb nyelvi elemet jelentenek a helyi nyelvi tájképben és így kapcsot képeznek a település szerb hagyományaival, örökségével, ha magyar nyelvi alakban jelennek meg. Ugyanakkor az ilyen elnevezések tapasztalatunk szerint könnyebben vonják maguk után a szerb nyelvű és cirill írásmódú megjelenítést is, ami önmagában is utal a település szerb vonatkozású örökségére vagy jelenére. A szerb nyelvű megjelenítést a nyelvi tájképen belül nemzetiségi szempontból természetesen sokkal hangsúlyosabbnak tartjuk, mint pusztán a szerb vonatkozású elnevezés magyar nyelvű (írásmódú) megjelenítését.

A gyűjtött adatokat az alábbiak szerint elemeztük:

- a. A szerbség demográfiai, közeleti, kulturális, szervezeti, intézményi jelenlétének és szerepének vizsgálata a településen a múltban és a jelenben a szakirodalom alapján, ugyanis ennek tükrében kívántuk elemezni a köztéri elnevezéseket.
- b. Az internetes adatbázisból kinyerhető köztéri elnevezések nemzetiségi szempontú kategorizálása és statisztikai vizsgálata.
- c. Az elnevezések vizuális megjelenésének és súlyának vizsgálata, amit leginkább a helyszíni fotódokumentálás alapján tudtunk kiértékelni. A gyűjtött anyag jelentős része alkalmas arra, hogy nem csak mennyiségi szempontból (szerb vonatkozású elnevezések száma és számaránya) tegye lehetővé az elemzést, hanem a kérdés minőségi oldalát is megvilágítsa (pl. betűméret, elhelyezkedés-pozíció, nyelvi norma, láthatóság, a szerb vonatkozású névvel ellátott köztér vagy szerb nyelvű tábla elhelyezkedése a településen belül).
- d. Az utcanevek és térképeken fellelhető földrajzi elnevezések változásának vizsgálata a szakirodalom és az internetes térképek alapján.
- e. A település és a helyi szerb közösség vezetőinek attitűdelemzése a kérdőíves felmérésre adott válaszok alapján, abból a célból, hogy megismerjük, hogyan viszonyulnak a közterületek elnevezésére befolyással bíró személyek a nemzetiségi elnevezésekhez és a nemzetiségi feliratozáshoz; milyen kapcsolatot látnak az elnevezések és a település nemzetiségi tradíciói, valamint a nemzetiségi közösség identitásának megőrzése között. (A kérdőívek egy általános nyelvi tájképi felméréshez készültek, és az azokra adott válaszoknak azt a részét hasznosítottuk itt, amelyek a közterek elnevezésére vonatkoztak, tehát nem speciálisan a közterek elnevezésére koncentráló, azt részletező kérdőíveket használtunk.)

A vizsgált adatok két felmérésből származnak. Egy 2013-ban megkezdett szélesebb – szinte teljes körű – felmérésből és egy 2018-ban – néhány módszertani módosítással – folytatott nyelvtájkép-kutatásból. A 2013-ban megkezdett kutatást Lásztity Péro, a Szerb Intézet igazgatója Marija Mandićtyal, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Balkanológiai Intézete munkatársával együtt végezte. A kutatás leírását, az alkalmazott kérdőívek tartalmát, a felmérésben vizsgált nyelvi tájképi elemek körét Lásztity (2019: XV–XVI) tanulmánya ismerteti. A kérdőívek részben a helyi nyelvi tájkép egyes elemein belül a szerb nyelv konkrét megjelenésével kapcsolatos információkra, adatokra kérdeztek rá, részben pedig a megkérdezettek véleményére a szerb nyelv nyelvi tájképi megjelenéséről, annak jelentőségéről, a település karakterére való hatásáról. A különféle szerb nyelvű

köztéri feliratokra, a különböző nyelvi tájképi elemekre vonatkozó kutatási eredményeinket további publikációkban fogjuk ismertetni.

A kutatás célja az volt tehát, hogy általában minél több szegmensében felmérjük és elemezzük a szerb nyelvi elem megjelenését a magyarországi szerbek által lakott települések nyelvi tájképében, és egyben megismerjük a helyi döntéshozók és a helyi szerb vezetők véleményét a nyelvi tájkép szerb nyelvi komponensével kapcsolatban. Törekvésünk szerint, kutatásaink információt fognak szolgáltatni arról, hogy milyen a szerb nyelv és így a szerb közösség pozíciója a településen; milyen a szerb közösség aktivitása a nyelvi tájkép alakításában; milyen az elnevezések és feliratok funkciója; továbbá lehet-e a tudatosan alakított nyelvi tájképnek hatása a helyi közösség szerb nemzetiségi identitására és szemléletére.

2. A nemzetiségi utcanevek használatának jelentősége és története

Az utcanevek „hivatalos” feliratok, melyekkel a lakosok naponta találkoznak, a nyelvi tájkép fontos elemei, melyek hatással vannak a lakosok nyelvi kultúrájára, de identitására is, hiszen gyakran találkoznak a közterek elnevezésével leveleik címezésekor, személyes adataik megadásakor is. A nyelvi tájkép szempontjából a helységnévtáblák, illetve a különféle „köszöntő-táblák” mellett az utcanévtáblának fontos reprezentatív szerepe van. Ha a vizuális hatást helyezzük előtérbe, az egyébként kiemelt jelentőséggel bíró, a településre érkező minden látogató számára feltűnő helységnévtáblák mellett az utcanévtáblák is hatékonyan fejthetik ki hatásukat, abból az egyszerű okból eredendően, hogy sokkal több utcanévtábla található egy településen belül, így sokkal több vizuális inger érheti a látogatót az utcanévtáblák részéről.

Egy nemzetiség vizuális jelenléte a településen belül az utcanevek statisztikája alapján is megfogható. A statisztikai elemzés segítségével általános képet alkuhatunk a települések nyilvános térben elhelyezett feliratairól, arról, hogy milyen arányban és milyen nyelvhasználati színtereken láthatóak. Az, hogy szerepel-e az adott helységben a nemzetiséghez kapcsolódó személyről elnevezett utca, köztér, vagy esetünkben szerb eredetű mikrotoponima, az adott nemzetiség történelmi, egykori és aktuális jelenlétét mutatja. A kérdőíves adatgyűjtés során rákérdeztünk arra is, hogy mióta léteznek a településeken hivatalos utcanevek, illetve utcanévtáblák, és mióta léteznek kétnyelvű utcanévtáblák. A korábbi gyakorlat ugyanis befolyásolhatja a mai gyakorlatot.

Az egyes utcák „természetes”, spontán, népi elnevezésére a magyarországi városokban már a XIII. századtól vannak adatok. Feltételezhető, hogy ezek az elnevezések a lakosok nyelvén jöttek létre, azonban az írásos dokumentumok (majd térképek is) eleinte alapvetően latin, majd később, egészen a XIX. század közepéig német nyelvűek, ami a legtöbbször nem tért el a városi lakosság nagy részének nyelvétől, de megfelelt az állami adminisztráció nyelvének is (lásd pl. Vass 1929). A hivatalos utcanevék megjelenése párhuzamosan haladt azzal, hogy a közterek elnevezése a helyi hatóságok hatáskörébe került, és a reformkorban megkezdődött, majd a dualizmus idején kiteljesedett a magyarosítási folyamat, melynek során a helyhatóságok még a nemzetiségek lakta településeken is kizárólag magyarul működtek. Ennek a folyamatnak a részeként magyarosították a közterek elnevezését is, illetve az utcanevék kiválasztása is a magyar nemzet- és identitásépítést szolgálta.¹ 1898-ban született az a törvény (1898. IV. tc.), amely a településnevek magyarosítását eredményezte (Sipos szerk. 2002: 146). Az I. világháború idejére, illetve azt követően a községek, falvak köztereinek elnevezésében is a hivatalos és magyarosított nevek domináltak. A II. világháborút követően a központi akarat talán még inkább kifejezésre jutott a közterek elnevezésénél – miközben továbbra is a helyi szervek hatásköre volt ez ügyben dönteni –, azzal az eltéréssel, hogy más központi ideológiai hangsúlyok érvényesültek, mint korábban. Ennek eredménye lett, hogy a közterek elnevezésénél a legtöbb településen nem a helyi hagyományok domináltak, hanem a magyar nemzeti (történelmi, kulturális) szimbólumként funkcionáló személyiségek neve szerepelt (pl. Kossuth, Széchenyi, Kazinczy, Kölcsey, Jókai, Arany és Vörösmarty). A legtöbbször, a népies és a haladónak tekintett irányzatok is „szóhoz jutottak” (pl. Dózsa, Táncsics, Petőfi és Ady). Megjelentek továbbá a munkásmozgalom és az aktuális szövetségesek „nagyjairól” elnevezett közterek is, melyek felváltották

¹ Pl. Budán és Pesten 1844-ben és 1847-ben, Döbrentei Gábor kezdeményezésére magyarosították a közterek és a dűlők elnevezéseit. Pest város képviselő testülete 1867-ben küldött ki bizottságot új utcanevék meghatározására. Pesten és Budán a társalgás nyelve és a hivatalos nyelv eredetileg a német volt, de 1796-tól párhuzamosan jelentkezik a magyar nyelv is. A testületi ülések jegyzőkönyvei Pesten 1830-tól magyarul készülnek, s pár év múlva már Budán is (vö. Ráday szerk. 2013: 7–21). Szentendrén hasonló folyamatok játszódtak le, ahol a jegyzőkönyvek eredetileg – a lakosság nemzetiségének megfelelően – szerb nyelven készültek, de a XIX. század közepén már magyar nyelven. Ezekben a dokumentumokban már a képviselők neve is magyarosított alakban szerepel. A rendezett tanácsú városban az első hivatalos utcanévadásra (magyar nyelven) 1894-ben került sor (vö. Pethő-Németh 1983).

az azt megelőző rezsim szövetségeseinek és szimbolikus személyiségeinek neveit. Ebben a XIX. század második felétől kialakult névválasztási rendszerben nem volt helye a nemzetiségi elnevezéseknek. Az MSZMP KB PB határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról (1958. X. 7.) volt az első dokumentum, amely legalább a többségében nemzetiségiek lakta települések esetében előírta, hogy „a kétnyelvű feliratok, hirdetések kérdését meg kell oldani” (vö. Sipos szerk. 2002: 689). Tíz évvel később az MSZMP KB PB határozata a magyarországi nemzetiségek helyzetéről megállapította, hogy a korábbi határozatot Zala megye kivételével nem hajtották végre (vö. Sipos szerk. 2002: 715), és így csak az 1970-es évektől kezdődik meg a kétnyelvű településnév-táblák kampányszerű kihelyezése. Ezek a dokumentumok viszont nem foglalkoznak a közterek elnevezésének tartalmi kérdéseivel, nem szorgalmazzák a nemzetiségi vonatkozású elnevezések használatát és a helyi nemzetiségi nyelvű örökség védelmét (pl. mikrotoponimák).

1. térkép: A múltbeli/történelmi és a jelenlegi szerbek lakta régiók a mai Magyarországon²

² A feketével bekarikázott I–IV. régió jelöli azokat a területeket, ahol a történelem során jelentős hagyományos szerb közösség élt, és ahol ma már nincsenek, asszimilálódtak vagy ahonnan elköltöztek. I. Sajkások és kereskedők által lakott településrészek a Duna és a Vág mentén (pl. Komárom és Győr) a XVI–XVIII. század eleje között. II. A Hajdúságban a szerbek jellemzően a XV–XVII. században éltek. III. Többszerűen a szerbek a Dunántúlon, a Balaton és a Duna között meghatározott

3. A vizsgált települések demográfiai adatai és osztályozásuk

A nemzetiséginek tekinthető magyarországi települések lakosságának etnikai összetétele az elmúlt száz évben – amikor jelentőssé váltak az írott (nyelvi) tájképi elemek – az esetek többségében teljesen megváltozott. Így a mai nyelvi tájkép értelmezéséhez segítséget nyújt a település múltjának, korábbi etnikai viszonyainak és kulturális-nyelvi életének, a helyi tradícióknak a bemutatása is (vö. pl. Lásztity 2019: XV–XVII).

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint Magyarországon 45 településen és a fővárosban meghaladja a 30 főt a szerb nemzetiségi kötődésű helyi lakosság létszáma (vö. www.ksh.hu). A szerbek aránya egy településen nagyobb 50%-nál (Lórév), máshol 5% alatti (vö. www.ksh.hu). A szerbek lokális demográfiai jelenléte tehát szimbolikus, miközben a helyi örökségben, tradíciókban és közéletben a szerepük sokkal jelentősebb. Jelenleg összesen 46, 28 vidéki településen és 18 fővárosi kerületben működik helyi szerb nemzetiségi önkormányzat (vö. www.szerb.hu).

A 2013-ban elindított kutatásban az adatgyűjtést és kérdőíves felmérést minden olyan településre kiterjesztettük, ahol helyi szerb önkormányzat működött (akkoriban ez 33 települést jelentett, a fővárosi kerületek nélkül). Ez túl széles körnek bizonyult a gyakorlatban, ezért a kutatás folytatásakor az egyik legfontosabb módosításunk az volt, hogy a felmérést 11 olyan magyarországi településre szűkítettük le, ahol a múltban jelentős volt a szerbek demográfiai, kulturális és szervezeti-intézményi, közéleti jelenléte, és ugyanakkor a szerb közösség jelenleg is – ugyan kis létszámú – de az aktív, látható etnikai közösségek közé tartozik.

A kiválasztott települések voltak: *Lórév (Ловра)*, *Deszk (Деска)*, *Hercegszántó (Сантово)*, *Szigetcsép (Чун)*, *Battonya (Батања)*, *Budakalász (Калаш)*, *Pomáz (Помаз)*, *Mohács (Мохач)*, *Százhalombatta (Бата)*, *Szentendre (Сентендреја)* és *Szeged (Сегедин)* (vö. I. térkép).

---

területen a hódoltság idején, a XVI. század második felétől a Rákóczi szabadságharcig éltek. IV. Alföld: elszórtan voltak itt szerbek lakta települések a XVII. század első felétől a XVIII. század első feléig az Alföld déli és középső részén is. Pirossal bekarikázva jelöltük azokat a régiókat, ahol ma is hagyományosan szerb közösségek élnek. Ezeket a településeket Budapest környékén, a Bácska-Baranya részeken és a Maros mentén találjuk. A térképen bejelöltük azt a 11 települést, ahol a helyi nyelvi tájképet tanulmányoztuk.

A kiválasztás szempontjai voltak:

- a lakosság összetétele a XVIII. század elején, illetve az 1910-es, 1970-es, 1980-as és a 2011-es népszámlálás adatai szerint (létszám és arány, vö. 1. táblázat);
- a helyi szerb intézmények, szervezetek jelenléte a múltban és/vagy a jelenben (vö. 2. táblázat);
- helyi szerb épített örökség megléte (a feliratokkal együtt vizuálisan szimbolizálja a közösség jelenlétét).

A XVIII. század eleji etnikai összetétel a helyi hagyományos mikrotoponimákat meghatározza. Az 1910-es, anyanyelv szerinti népszámlálási adatok a XX. századra jellemző nagy népességmozgások (háborúk, ki- és áttelepítések, üldöztetések) előtti utolsó, megbízhatónak tekinthető adatokat jelentik. Ennek ellenőrzését adhatja az 1905-ös, szerb hívők számára vonatkozó egyházi adat. Az 1970-es népszámlálási adatok a XX. századi történelmi események következményeit tükrözik, amikor a pártállam nekilátott a helyi kétnyelvű feliratok kampányszerű elhelyezésének. Az 1980-as népszámlálási adatok és tanácsai felmérések kontrollként szerepelnek azon 1970. évi adatokhoz képest, amikor a népszámlálás nemzetiségi adataival kapcsolatban több kétely merült fel az alkalmazott módszer miatt, illetve amikor egyes települések (városok) vonatkozásában hiányoznak az adatok (vö. 1. táblázat). A 2011. évi adatok a jelenlegi helyzetet rögzítik a legutóbbi népszámlálás módszertana szerint.

Az 1. táblázat adataiból megállapítható, hogy a 11 településből kettőt kivéve (Szeged és Mohács) a XVIII. század elején a lakosság tisztán szerb, illetve délszláv (Hercegszántó), így a mikrotoponimák és a hagyományos utcanév-készlet teljes egészében szerb nyelvű volt. Mohács és Szeged esetében is a szerb lakosság aránya jelentős volt. A korábbi, török időktől fogva folyamatosan jelen voltak, így jelenlétük befolyásolhatta a helyi szerb elnevezéseket. Hercegszántó esetében sikerült a teljes hagyományos sokác–szerb utcanév-készletet és dűlőneveket rekonstruálni, mivel a XX. században még használatban volt (vö. Дымов 2019). A múlt század elejéig hasonló volt a helyzet a mikrotoponimákat illetően Deszken, Lóréven, Budakalászon, Pomázon és Szentendrén is (lásd Hegyi–Székely szerk. 1984; Szofrics 2017: 58–59). A döntő fordulatra úgy a lakosság összetételében, mint a hivatalos köztérnevezésekben a XX. században került sor. A Magyarországon lejátszódott történelmi és társadalmi változások hatással voltak a lakosság összetételének módosulására és ezzel párhuzamosan a köztér elnevezésének gyakorlatára is.

1. táblázat: A 11 település szerb lakosságának aránya és létszáma 1715–2011

NÉPESSÉGI ADATOK: %-ban (adózó, fő)						
TELEPÜLÉS	1715/1720 ³	1905 ⁴	1910 ⁵	1970 ⁶	1980 ⁷	2011 ⁸
Battonya	100 (24)	20 (2602)	20 (2576)	–	7 (592)	5 (312)
Deszk	100 (? család fő)	57 (1666)	52 (1526)	7,6 (209)	6 (180)	3 (99)
Szeged	≥27 (566)	0,5 (526)	1 (1152)	–	0,1 (159)	0,8 (1408)
Szőreg ⁹	100 (? család fő)	43 (1511)	36 (1457)	–	–	–
Hercegszántó	100 (20) sokácok	26 (934) szerbek	14 (531) szerbek	27 (901) „délszlávok”	27 (723) „dél-szlávok”, köztük a szerbek: 5 (122)	4 (84)
Mohács	≥28 (97) sokácok és szerbek	7 (1124)	5 (809)	–	0,3 (58)	0,2 (87)
Lórév	100 (21)	97 (650)	91 (631)	69 (270)	72 (252)	62 (170)
Szigetcsép	100 (10)	23 (284)	19 (309)	8 (198)	10 (231)	4 (101)
Százhalmibatta	100 (19)	32 (411)	26 (416)	–	0,8 (108)	0,5 (98)
Budakalász	95 (21)	24 (530)	20 (486)	1,5 (134)	3 (210)	1 (106)
Pomáz	98 (46)	17 (776)	17 (748)	3 (248)	3 (298)	1 (163)
Szentendre	98 (272)	13 (610)	10 (579)	–	0,4 (46)	0,4 (113)

³ Adózó családfelek száma az 1715. vagy az 1720. évi országos összeírás szerint (vö. Јакшић 1968, 1974). A népszámlálási adatok (országos összeírások adatai) megtalálhatók az interneten (vö. <http://adatbazisokonline.hu>). Deszk 1746-ban települt újra szerb lakosokkal, míg Szőreg 1739–1746 között (lásd Borovszky 1911). Szeged és Mohács esetében csak becsülhető a szerbek száma az összeírtak névelemzése alapján. Gyakran nagyon nehezen választhatók el a szerbek a nyelvileg megegyező sokác és dalmát lakosoktól.

⁴ A szerb egyházi sematizmus adatai 1905-ből származnak (vö. Кочовац 1910).

⁵ Az 1910. évi népszámlálási adatok – anyanyelv szerint (lásd 1910. évi népszámlálás, 1912).

⁶ Az adatok a Czibulka (szerk. 1991) és az 1980. évi népszámlálás (1983) kötetből lettek kigyűjtve. Ez utóbbi kötet tartalmazza az 1970. évi anyanyelv szerinti adatokat is, de csak az 1980-ban nemzetiséginek minősített településekre vonatkozóan, így a városok adatai hiányoznak. A Szőregre vonatkozó adat is hiányzik, mivel a települést 1973-ban közigazgatásilag összevonták Szegeddel.

⁷ Vö. 1980. évi népszámlálás (1983). Itt az anyanyelvi és a nemzetiségi adatokat kombináltuk a tanácsi felmérés („nemzetiségi kulturális igényű lakosság”) adataival azokon a településeken, amelyeken ilyen felmérést készült.

⁸ Lásd http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_13. Itt a bármilyen szempontból szerb nemzetiséginek minősülő lakosság számát figyelembe vettük (pl. nemzetiség: első vagy második helyen vagy önmagában; anyanyelv és családi-társasági nyelv stb.).

⁹ 1973-tól Szeged része.

2. táblázat: 11 település szerb intézményi hálózata a XX. és a XXI század elején

SZERB INTÉZMÉNYI HÁLÓZAT		
TELEPÜLÉS	XX. század eleje	XXI. század eleje
Battonya/Батања	templom (egyházközség), felekezeti temető, iskola, dalárda, mezőgazdasági szövetkezet, jótékonyági nőegylet, olvasókör, színjátszó csoport	templom (egyházközség), temetőrész, iskola és óvoda, iskolai folklórcsoport, iskolai újság, SRB testvértelepülés, nemzetiségi önkormányzat
Deszk/Деска	templom (egyházközség), temető, iskola, dalárda, színjátszó csoport	templom (egyházközség), temetőrész, iskola, óvoda és kulturális központ, néprajzi és helytörténeti gyűjtemény, kulturális egyesület folklórcsoporttal, SRB testvértelepülés, nemzetiségi önkormányzat
Szeged/Сегедин Szőreg/Сириг	<i>Szeged:</i> templom (egyházközség), temetőrész, iskola, jótékony nőegylet, dalárda, alapítványok <i>Szőreg:</i> templom (egyházközség), iskola, temető, olvasókör	<i>Szeged:</i> templom (egyházközség), temetőrész, szerb nyelvoktatás, óvoda és iskola-alapítás, klub – egyesület, nemzetiségi önkormányzat <i>Szőreg:</i> templom (egyházközség), temető, szerb nyelvoktatás, nemzetiségi önkormányzat
Hercegszántó/ Сантово	templom (egyházközség), temető, iskola	templom (egyházközség), temető, folklóregyesület, szerb nyelvoktatás, nemzetiségi önkormányzat
Mohács/Мохач	templom (egyházközség), temető, iskola, alapítványok	templom (egyházközség), temető, klub, nemzetiségi önkormányzat
Lórév/Ловра	templom (egyházközség), temető, óvoda, iskola, zenekar	templom (egyházközség), temető, óvoda, iskola, könyvtár, időszei folklórcsoport, kiállítótér, zenekar, nyári színházfesztivál, egyesület, nemzetiségi önkormányzat
Szigetcsép/Чин	templom (egyházközség), temető, iskola	templom (egyházközség), temető, klubépület, SRB testvértelepülés, nemzetiségi önkormányzat
Százhalombatta/ Бата	templom (egyházközség), temető, iskola	templom (egyházközség), temető, nyelvoktatás, klubépület, nemzetiségi önkormányzat
Budakalász/Калаз	templom (egyházközség), temető, iskola, dalárda, zenekar	templom (egyházközség), temető, klubépület, nemzetiségi önkormányzat
Pomáz/Помаз	templom (egyházközség), temető, iskola, dalárda, zenekar, takarékszövetkezet	templom (egyházközség), temető, közösségi tér, gyűjtemény-kiállítás, alapítvány, folklóregyesület, nemzeti-ségi önkormányzat

Szentendre/ Сента́ндреја	7 templom (egyházközség), püspökség, temetők, iskola, dalárda, olvasókör, könyvtár, színjátszó csoport, mezőgazdasági szövetkezet, takarékszövetkezet, alapítványok, kéziratosság	4 templom (egyházközség), püspökség, temető, dalárda, múzeum, klub – egyesület, művésztelep, nemzetiségi önkormányzat
-------------------------------------	---	---

A kiválasztott 11 településen működő szerb intézményi hálózatot a 2. táblázatban foglaltuk össze. A XX. század eleji állapot az optálást és a szocialista urbanizációt megelőző helyzetet mutatja be, míg a mai helyzet az 1990. évi rendszerváltás/rendszerváltozás, illetve a kisebbségi/nemzetiségi törvény hatálybalépése utáni intézményesülési viszonyokat mutatja be – a nagyfokú demográfiai visszaesést követően.

Felmérésünk nem terjedt ki arra, hogy a helyi politikai és adminisztratív vezetésben mennyire voltak reprezentálva, vagy milyen befolyással bírtak a szerbek az egyes településeken a különböző korokban. Például, tudjuk, hogy Szentendrén a szerb polgárság döntő befolyással bírt a város vezetésében egészen 1903-ig (vö. Чампар 2018), viszont ma már nem találunk egyetlen szerb nemzetiségűt sem a város képviselőtestületében vagy adminisztrációjában. Ugyanakkor mind a 11 településre vonatkozóan nem tártuk fel a közösség múltbeli és jelenlegi helyi politikai pozícióit. Röviden megállapítható, hogy a politikai reprezentáció erősen korrelál ezeken a településeken is a demográfiai arányokkal, azonban az erős helyi hagyományok lehetővé teszik a szimbolikus politikai reprezentációt még akkor is, amikor a demográfiai arányok jelentősen lecsökkennek. A helyi nemzetiségi önkormányzatok lehetővé teszik, hogy igen kis helyi létszámarányok esetében is – ha korlátozott mértékben is – a szerb közösség részt vegyen a döntéshozatal folyamatában az őket érintő kérdésekben, így a helyi nyelvi tájképet érintő döntésekben is (lásd a 2011. évi nemzetiségi törvény 6., 18. és 83. paragrafusait).

A helyi közösség kulturális, vallási és gazdasági önszerveződésének mértéke sem a múltban, sem a jelenben nem marad el az átlagos magyarországi színvonaltól, sőt a nemzeti egyházi szervezet léte minden településen a kohézió magas fokát biztosítja. Viszont az egyre alacsonyabb helyi lélekszám lényegesen megnehezíti az intézmények, szervezetek működtetését, illetve a specializált (pl. gazdasági) szervezetek létrehozását. A települések kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a „mintában” reprezentálva legyenek a különböző méretű, így különböző szociológiai és politológiai jellemzőkkel rendelkező települések. Véleményünk szerint, ez a szempont érdemben befolyásolja a helyi nyelvi tájképet, és annak alakítási lehetőségét a kisebbségi közösség részéről. Az első csoportba kerültek a kis-települések, illetve az 5000 fő alatti települések (Deszk, Hercegszántó, Lórév és Szigetcsép). Ezen a csoporton belül különleges helyet foglal

el Lórév, mint a legkisebb, pár száz fős település, ahol ma is szerb többség él. Figyelmet érdemel Battonya története. Egykor tipikus mezőváros volt, 10000 főnél nagyobb lakossággal, de az 1990 utáni folyamatos gazdasági krízis következtében népessége mára 6000 fő alá esett. Újabb csoportot alkotnak a budapesti agglomeráció települései (Budakalász és Pomáz), amelyek egykor falvak voltak, de mára lakosságuk 10 ezer fölé emelkedett. A 20000 fő feletti kisebb városok közé tartoznak Mohács, Százhalombatta és Szentendre. Százhalombattán meg kell említenünk az Ófalu (Batta) szerepét, amely külön település volt a szocialista iparosítás (kőolajfinomító, hőerőmű) előtt, szerb jelleggel bírt, így egy nagyobb településen belül vizsgálható egy településrész helyzete. Szentendre történelmi szerb városközpontja, a helyi szerb polgárság két évszázadon át megvalósuló domináns szerepe és a város szimbolikus jelentősége a magyarországi szerbség számára kiemelkedő. Végezetül külön kategóriát jelent Szeged, mint nagyváros. Itt is külön ki kell térnünk a városhoz közigazgatásilag hozzácsatolt Szőregre, amely még pár évtizeddel ezelőtt is önálló falu volt, erős szerb hagyományokkal.

Az utcanévek, településrészek nyelvi tájképének vizsgálata a kutatásunk egy szűkebb területét alkotja. Vizsgálatunk tárgyát a köztér, utcák azon hivatalos elnevezései képezték, melyek vizuálisan is megjelennek (a településen található utcanévtáblákon, vagy térképen), s melyeknek szerb vonatkozása van. Ide soroljuk a szerb elnevezésű és szerb nyelven is megjelenő köztéri elnevezéseket, illetve olyan elnevezéseket, melyek csak magyar nyelven jelentek meg, ám szerb eredetűek vagy szerb vonatkozásúak (pl. valamilyen kiemelkedő szerb személy neve).

4. Eredmények

A szerbek lakta településeken meglévő köztéri elnevezésekről szóló kutatásból a statisztikai vizsgálatra és a kérdőívekre adott válaszok elemzéseire vonatkozó eredményeket ismertetjük.

4.1. A nemzetiségi elnevezésű köztér statisztikai elemzése

Az általunk vizsgált 11 település szerb nyelvi tájképében az utcanévek igen nagy csoportot alkottak. A köztér elnevezésének elemzéskor létrehoztunk egy kategóriarendszert, melyet minden egyes település esetében alkalmaztunk. Összesen 3314 utcanévet vizsgáltunk, melyek az interneten is elérhetőek voltak. A kutatás során csak a hivatalos elnevezéseket vizsgáltuk meg, a helyiek által használt

nemhivatalos elnevezéseket nem. A kutatás egy későbbi szakaszában mindenképpen érdemes lenne figyelmet szentelni e kategóriának is (pl. Lórév: *Први сокак* [I. utca], Battonya: *Српска улица* [Szerb utca]).

3. táblázat: A 11 vizsgált település köztéri elnevezéseinek nemzetiségi szempontú osztályozása

Kategória	Település										
	Pomáz	Budakalász	Szentendre	Szigetcsép	Lőrév	Százhalom-batta	Szeged	Deszk	Battonya	Hercegszántó	Mohács
1. Magyar eredetű mikrotoponima	58	59	81	5	0	17	167	6	5	4	34
2. Szerb eredetű mikrotoponima	15	5	11	0	0	1	3	0	0	0	1
3. Más, nemzetiségi nyelvi eredetű mikrotoponima (pl. német, román stb.)	1	1	0	0	0	0	3	0	0	0	2
4. Ismert magyar személy – általános	102	30	80	11	2	52	173	25	29	21	44
5. Ismert magyar személy – lokális	2	3	22	0	0	3	83	3	4	1	4
6. Ismert szerb személy – általános	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0
7. Ismert szerb személy – lokális	4	2	5	0	0	0	0	1	0	0	0
8. Más ismert nemzeti-ségi (pl. német) személy – általános	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9. Más ismert nemzetiségi személy – helyi	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert személy	5	0	1	0	0	0	15	0	2	0	0
11. Magyar nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb. pl. turul, Mohács, citera)	11	2	40	0	0	14	102	1	4	4	5

12. Szerb nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
13. Más nemzetiségi nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0
14. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	2	2	2	4	0	5	29	2	9	1	5
15. Egyéb, semleges elnevezések (pl. növény-, állatnevek, ill. ha nem általánosan ismert szimbólum pl. dália, ibolya, fecske stb.)	132	98	425	8	0	91	799	16	16	8	53

A 3. táblázatban összefoglaltuk a vizsgált 11 település köztereinek elnevezéseit nemzetiségi szempontú osztályozásban. A kategóriarendszerben négy csoportot és ezen belül alkategóriákat határoztunk meg. Mivel a kutatás során a szerb nyelv vizuális jelenlétét vizsgáltuk, a továbbiakban a szerb vonatkozású utca-, illetve köztérnevekre térünk ki, melyeket a 3. táblázatban vastagon szedett betűkkel jelöltünk.

(1) *Mikrotoponimák*: különböző településrészek, utcák, „dülőnevek” elnevezései. Ezek lehetnek: magyar, szerb és a más nemzetiségekhez kapcsolható elnevezések.

(2) *Személynevek*: akik köthetők országosan ismert vagy lokális kötődésű személyekhez. Itt is megkülönböztettük a magyar, a szerb és a más nemzetiséghez tartozó elnevezéseket, továbbá azokat, amelyek se nem magyar, se nem magyarországi nemzetiségekhez kapcsolhatók. Ebben a csoportban összesen 7 alkategóriát határoztunk meg.

(3) *Nemzeti szimbólumok*: olyan földrajzi vagy köznevek, amelyek történelmi eseményekhez, fogalmakhoz kapcsolódnak és nemzeti szimbólumnak tekinthetők. Itt is elkülönítettük egymástól a magyar, a szerb és a más nemzetiségi, valamint e három kategórián kívüli elnevezéseket.

(4) *Egyéb, a nemzetiség szempontjából nem releváns elnevezések*: ide soroltuk a különböző növényekről, állatokról elnevezett utcákat, illetve azokat az általános elnevezéseket, amelyek egyik kategóriába sem tudtunk beilleszteni. Egyes esetekben előfordultak bizonytalanságok a különböző kategóriákba történő

3. térkép: Pomáz határa a magyarosított szerb földrajzi elnevezésekkel (1941) (<https://mapire.eu/hu/map/hungary1941/>)

A kutatás során számos olyan dűlő és településrész elnevezéssel találkoztunk, melyek szerb vonatkozásúak lehetnek. Az vizsgált települések közül Pomázon találtuk a legtöbb példát: *Kartália dűlő*, *Klisovác dűlő* (a szerb cirill betűs szó latin betűs átírása: Kliszovác), *Susnyár dűlő*, *Szmolnyica dűlő* (a szerb cirill betűs szó latin betűs átírása: Szmolnica), *Ugralovica-dűlő* (a szerb cirill betűs szó latin betűs átírása: Ugljarovica – lehet ez elírás a magyar nyelvű térképen) stb. Szerb mikrotoponimák a településen belül: *Salabasina árok* (valószínűleg Szalabasina), *Szelistye sétány* (a szerb cirill betűs szó latin betűs átírása: Szeliste). A 2. térkép a dualizmus korában készített német nyelvű térkép részlete, amelyen a XIX. század második felének „hivatalos” elnevezései jelennek meg. A Habsburg Birodalom térképe a harmadik katonai felmérés során készült (1869–1887). Napjainkban a szerb vonatkozású hivatalos mikrotoponimák száma kisebb, mint a XIX. században volt. Pomázon találjuk a legtöbb szerb mikrotoponimáról elnevezett utcát, azonban ezek nem minden esetben jelennek meg vizuálisan is. (Különösen igaz ez a különböző dűlőnevekre, melyek pl. az interneten megjelennek vizuálisan is, azonban a fizikai térben nem láthatók.) Szintén fontosnak tartjuk kiemelni az elmúlt évszázad alatt végbement változtatásokat is. A 2. és 3. térkép összevetése mutatja, hogy a *Messelja h(egy)*-ből (lásd 2. térkép) *Meselő h(egy)* (3. térkép) lett és a *Šušnjar Susnyár-h.*-ra változott. Míg az első eset a hajdani magyar állam területén uralkodó hivatalos magyarosítási irányzat eredményeként értelmezhető, addig a másik két eset a téves transzkripcióra utalhat. Ezt példázzák az 1941-ben Magyarország katonai felmérése alapján készült térképen látható példák is (vö. 3. térkép).

4.1.2. Személynevek

A személyekről elnevezett utcaneveket az általánosan ismert és a lokális ismeretségű személyek szerint vizsgáltuk. A szerbek lakta települések utcáinak nagy többsége magyar, s azon belül általánosan ismert magyar személy nevé viseli (vö. 4. táblázat). *Szerb* vagy más nemzetiségi, esetleg olyan ismert személyről elnevezett utcával, mely egyik kategóriába se sorolható, csak igen kevés esetben találkoztunk. A vizsgált települések közül mindössze három helyen található általánosan ismert szerb személyről elnevezett utca és köztér, ezek a következők. Ismert szerb személyek:

Pomáz: *Nikola Tesla utca* (magyar–szerb kétnyelvű felirat) (lásd 1. kép);

Szentendre: *Arzén utca*, *Lázár cár tér* (magyar egynyelvű feliratok);

Lórév: *Csarnojevity Arzén utca*, *Dundity Alexa utca* (magyar–szerb kétnyelvű feliratok).

4. táblázat: Közterek elnevezése – személynevek nemzetiségi szempontú osztályozása

Kategória	Település										
	Pomáz	Budakalász	Szentendre	Szigetcsép	Lórév	Százhalombatta	Szeged	Deszk	Battonya	Hercegszántó	Mohács
4. Ismert magyar személy – általános	102	30	80	11	2	52	173	25	29	21	44
5. Ismert magyar személy – lokális	2	3	22	0	0	3	83	3	4	1	4
6. Ismert szerb személy – általános	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0
7. Ismert szerb személy – lokális	4	2	5	0	0	0	0	1	0	0	0
8. Más ismert nemzeti-ségi (pl. német) személy – általános	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9. Más ismert nemzetiségi személy – helyi	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert személy	5	0	1	0	0	0	15	0	2	0	0
Utcanévek száma (ÖSSZESEN)	335	203	675	28	4	183	1375	54	70	39	148

A pomázi és szentendrei példák azonban olyan általánosan ismert szerb személyekről szólnak, akiknek helyi kötődésük is volt (lásd 2. kép), és akár ez lehetett az erősebb ok, amiért helyet kaptak a település utcanevei között.¹¹

A lokálisan is ismert szerb személyekről elnevezett utcák/közterek valamivel gyakrabban fordulnak elő, ám a települések többi elnevezéséhez viszonyítva ezeknek a száma sem feltűnő.

1. kép: Magyar–szerb kétnyelvű utcanévtábla (Pomáz)

¹¹ Budapesti tartózkodása idején (1881–1882), majd európai útja során (1892) a világhírű szerb tudós és feltaláló, Nikola Tesla (1856–1943) többször is járt Pomázon. Itt anyai nagybátyját, a k. u. k. ezredes Paja Mandićot látogatta meg, aki ide, a gazdag szerb birtokos Luppa családba nősült. Az egykori Luppa-házon szerb–magyar kétnyelvű emléktábla emlékeztet Tesla pomázi tartózkodására (vö. 2. kép). A szentendrei szerb temető melletti Arzén utcát III. Arsenije Čarnojević (1633–1706), ipeki szerb pátriárkáról nevezték el, akinek a vezetésével az 1690. évi „Nagy szerb vándorlás” (Velika seoba Srba) során Magyarországra érkezett több tízezer szerb család. A török elől menekülők végállomása Szentendre volt, s a pátriárka itt alakította ki egyháza magyarországi központját, és maga is leginkább itt tartózkodott. A Lázár cár tér névadója Lazar Hrebeljanović (1329–1389), szerb fejedelem, aki mártírhalált halt a középkori szerb állam sorsát megpecsételő 1389. évi, törökkel vívott rigómezei csatában. A fejedelmet a szerb egyház szentté avatta, ereklyéit az általa alapított szerbiai Ravanica monostorban őrizték. 1690-ben a törökök elől menekülő szerzetesek magukkal vitték a fejedelem ereklyéit, s Szentendrén helyezték el a Duna-parton felépített Szt. Lukács fatemplomukban. Az ereklyék 1697-ben elkerültek a szerémségi Vrdnik monostorba. 1989 óta újra a Ravanica monostorban található. A Szt. Lukács fatemplomot később lebontották, helyét ma egy ortodox emlékkereszt jelzi a Duna-parti Lázár cár téren.

2. kép: Nikola Tesla emléktábla szerb–magyar kétnyelvű szöveggel az egykori Luppa-ház falán (Pomáz)

Helyi kötődésű szerb személyekről elnevezett utcák:

Pomáz: *Luppa Vidor utca*, *Mandics utca*, *Sztojity Sztevan utca*, *Vujicsics tér*;

Budakalász: *Jankovics utca*, *Máli Péter utca*;

Szentendre: *Dumtsa Jenő utca*, *Ignjatovity Jakov utca*, *Ljubojevics utca*, *Szofrics Pál utca* (lásd 3. kép), *Vujicsics Tihamér tér*;

Deszk: *Péró Szegedinác utca*.

A felsorolt példák alapján látható, hogy a személynevek megjelenítése az esetek többségében magyar nyelven, vagy magyarosított változatban szerepel (pl. *Veselin – Vidor*, *Evgen – Jenő*). Véleményünk szerint ezek az esetek jól példázzák a nemzetiségek nyelvi tájképének helyzetét. Ami a többi nemzetiséghez tartozó személyről elnevezett utcákat illeti ezeknek a száma még a szerb vonatkozású utcanevekhez képest is igen csekély. A nem magyar, illetve nem nemzetiségi, általánosan ismert személyekről elnevezett közterek szintén elenyésző számban fordulnak elő, a legtöbb ilyen elnevezés Szegeden található, ám a város összes utcanevéhez viszonyítva ez a szám is jelentéktelennek bizonyul (15:1375).

3. kép: Pavle Sofrić-ról (Szofrics Pál), a város szülöttéről elnevezett magyar egynyelvű utcanévtábla (Szentendre)

4.1.3. Nemzeti szimbólumok

Az utcanevek egy sajátos csoportját alkotják a nemzeti szimbólumokról elnevezett utcák. Ide azokat a történelmi eseményekről, földrajzi helyekről, alkotásokról elnevezett utcákat/közttereket soroltuk, amelyek egy közösség összetartozásának kifejezőeszközei lehetnek (vö. 5. táblázat).

A nemzeti szimbólumok tekintetében is arányaiban véve hasonló eredményeket találtunk, mint a személynevek esetében. A vizsgált településeken a legtöbb nemzeti szimbólum itt is magyar jellegű, ezt követik az általánosan ismert (internacionális) szimbólumok, azaz olyan szimbólumok, melyek nem magyar és nem nemzetiségi vonatkozásúak, majd a szerb, illetve más nemzetiségek nemzeti szimbólumairól elnevezett utcák, köztterek.

Szerb vonatkozásúnak tekinthető nemzeti szimbólumról elnevezett utcával két esetben találkoztunk: *Dodola utca* (Szentendre, lásd 4. kép) és a *Tambura utca* (Szeged). E példák esetében azonban nem lehetünk teljes mértékig biztosak a szerb vonatkozást illetően, mert a hangszer az egész déli régióban ismert, s akár más nemzetiség (pl. horvát) szimbóluma is lehetne, azonban mivel a városban jelentős mértékű szerb közösség élt és él a mai napig így ebbe a kategóriába soroltuk. Szintén igaz ez a *Dodola utca* névre is, hiszen Szentendrén a szerbek mellett a dalmátoknál is ismert szokás volt. Más nemzetiséghez tartozó szimbólummal találkoztunk Budakalászon (a német *Kahl am Main sétány*) és Szentendrén (a *Dalmát utca*). Szintén fontos megjegyeznünk, hogy a budakalászi német példa elsősorban a két település közti testvérvárosi kapcsolat jelképe, azonban mint

német eredetű elnevezés, értelmezhető német vonatkozású „nemzeti szimbólumként” is a lokális közösség szempontjából.

5. táblázat: Nemzeti szimbólumokról elnevezett közterületek statisztikája

Kategória	Település										
	Pomáz	Budakalász	Szentendre	Szigetsép	Lórév	Százhalom-batta	Szeged	Deszk	Battonya	Herceg-szántó	Mohács
11. Magyar nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb. pl. turul, Mohács, citera)	11	2	40	0	0	14	102	1	4	4	5
12. Szerb nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
13. Más nemzetiségi nemzeti „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0
14. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert „szimbólum” (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	2	2	2	4	0	5	29	2	9	1	5
15. Egyéb, semleges elnevezések (pl. növény-, állatnevek, ill. ha nem általánosan ismert szimbólum pl. dália, ibolya, fecske stb.)	132	98	425	8	0	91	799	16	16	8	53
Utcanevek száma (ÖSSZESEN)	335	203	675	28	4	183	1375	54	70	39	148

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az általunk meghatározott kategóriák esetében objektivitásra törekedtünk, azonban előfordulhat, hogy néhány elnevezés esetében az adott kategóriába való besorolás nem teljesen pontos. Ezen felül szerb, vagy más nemzetiségi kategóriába soroltunk minden olyan elnevezést, amelynek

a legkisebb mértékben is lehetett ilyen vonatkozása, így statisztikánk valamelyest nemzetiségi szempontból kedvezőbb képet mutat, mint egy szigorúbb vagy kritikusabb besorolási gyakorlat esetén.

4. kép: Példa nemzetiségi vonatkozású (szimbolikus) köztér elnevezésre (Szentendre)

4.2. A kérdőívekre adott válaszokról

A magyarul és szerbül megfogalmazott kérdőív kérdéseivel arra kerestük a választ, hogy a lokális közösségnek (szerbeknek és magyaroknak) milyen ismerete van a szerb nyelvű és vonatkozású utcanevekről. A magyar nyelvű kérdőívet kitöltők többsége azt válaszolta, hogy a településén szerb nyelvű utca- és köztérelnevezésről nincs tudomásuk. Ezzel szemben a lokális szerb válaszadók többsége ismerte a szerb nyelvű utcanévtáblákat. Azzal kapcsolatban, hogy van-e szerb személyről elnevezett utca és köztér, szintén a szerb közösség tagjaitól érkezett válaszok vezettek eredményre, a település nem szerb lakói e tekintetben sem voltak informáltak.

A feliratok egy- vagy többnyelvű megjelenése mellett egyéb tulajdonságaikat is megvizsgáltuk, hol helyezkednek el a táblán belül; milyen típusú, mekkora betűmérettel és milyen színnel jelentek meg. E tulajdonságok vizsgálatának nem csak kommunikatív, hanem szimbolikus szerepe is van, ahogyan Landry–Bourhis (1997) ezt megállapította: „A feliratoknak két alapfunkciója van: kommunikatív és szimbolikus. A kommunikatív jelleg abban rejlik, hogy információt nyújt az idegenek számára, a szimbolikus pedig a lakosság nyelvi összetételéről, a nyelvek státuszáról referál. Mindkét funkció egy kisebbségi helyzetben lévő népcsoport számára fontos szereppel bírhat, ahol az etnikum válik láthatóvá a

köztetek kiírásaiban, vagy bármely más írott nyelvi szintéren” (Landry–Bourhis 1997, idézi Laihonen 2012: 27).

A vizuális megjelenést tekintve a megkérdezettek válaszaik alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szerb nyelvű feliratok az esetek többségében ugyanolyan formában (azonos betűmérettel, különféle kiemelés nélkül) jelennek meg, mint a magyar nyelvű feliratok. A terepmunka során olyan esettel is találkozunk, ahol külön táblán helyezték el a két feliratot (pl. Battonyán). Előfordult olyan utcanévtábla is, amelyen a latin (Gy) betűnek nem a cirill (Ђ) megfelelője szerepel, hanem egy másik (З) cirill betű. Lóréven Dózsa György neve a cirill betűs feliraton – Ђерђ Дожа (hagyományosanban, ritkán: Ђорђе Дожа) helyett – így szerepel: „Дожа Зорзе” (azaz Zorze). Ezt, a kérdőívet kitöltők közül, ketten is megemlítették.

Az eddig feldolgozott adatok alapján megállapítható, hogy az esetek többségében a magyar nyelvű feliratok dominálnak. A szerb neveknek pedig a magyarosított formája jelenik meg. Ebből fakadnak problémák is. Például Арсеније Чарнојевић szerb pátriárka neve a horvátok által használt, de a szerbben is terjedő latinbetűs írásmóddal: Arsenije Čarnojević. Magyarosított formája viszont Csarnojevity Arzen lett. A táblán a szerb nyelvű, cirill betűs feliraton keresztneve – latin betűkkel átírva – „Arsen” lett Arsenije helyett, valamint a szerb nyelvű feliratnál is – a magyar helyesírásnak megfelelően – a családnév került első helyre (lásd 5. kép).

5. kép: Lórév – magyar–szerb kétnyelvű utcanévtábla

Azokban a kivételes helyzetekben, amikor kétnyelvűek a feliratok, a felső/első helyen a magyar nyelvű felirat, az alsó/második helyen pedig a szerb nyelvű helyezkedett el. Ez egyértelműen a magyar nyelv dominanciáját szimbolizálja.

Az utcanévtáblák vizuális jegyeit tekintve megállapíthatjuk, hogy a terepen végzett dokumentáció és a válaszadóktól kapott információk között átfedés található.

Az utcanévek kapcsán feltettük azt a kérdést, hogy vajon mennyire vannak tisztában a lokális szerb közösség tagjai azzal, hogy milyen jogokkal rendelkeznek az utcanévadást és a kétnyelvű utcanévtáblákat illetően, valamint, hogy volt-e ilyen irányú kezdeményezés a részükről a település vezetői felé. A válaszok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az esetek többségében nincsenek az utcanévasadás jogi kereteiről pontos információik. Akadnak kivételek is. Deszken és Pomázon az elmúlt 10 évben a szerb közösség részéről több pozitív kezdeményezés is született a szerb nyelvű feliratok kihelyezéséről. Ezt támasztja alá a Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat javaslata, melyet az egyik, lokális szerb válaszadótól idézünk:

„A Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat javasolja, hogy a pomázi szerb eredetű utcanévtáblákat kétnyelvű táblákra cseréljük és erre a feladatra 60,000 forintot javasol fordítani 2015-ben.

Az alábbi utcák kétnyelvű kitáblázását javasoljuk végrehajtani.

*Vujicsics Tihamér tér
Sztójity Szteván utca
Luppa Vidor utca
Szerb utca
Mandics utca*

*Трг Тихомира Вујичића
Улица Стевана Стојића
Улица Веселина Лупе
Српска улица
Мандићева улица”.¹²*

5. Összegzés, következtetések, további kutatások

Kutatásunkban 11 magyarországi szerbek lakta település nyelvi tájképében a szerb nyelvi elemeket vizsgáltuk. Elemeztük a dűlők, közterek szerb vonatkozású

¹² A válaszadó nem részletezte, hogy pontosan mikor és hogyan került sor az utcák szerb személyekről történő elnevezésére. Ismereteink szerint viszonylag új keletű jelenség, hogy a helyi szerb nemzetiségi önkormányzat kezdeményezése ilyen típusú eredménnyel zárul. Ennek köszönhető, hogy ma már Pomázon van Nikola Tesla és Sztójity Szteván utca.

hivatalos elnevezéseit, az utcanévtáblákon való vizuális megjelenítéseket, valamint azokat a mikrotoponimákat, melyekhez az interneten elérhető térképek adtak támpontot.

A terepmunka során fontosnak tartottuk, hogy olyan településeket vizsgáljunk, ahol a szerb közösség a múltban meghatározó volt és jelenleg is aktívan részt vesz a helyi köz- és a kulturális életben. Továbbá figyelmet fordítottunk arra is, hogy az eltérő településtípusok is reprezentálva legyenek, hiszen a különböző társadalmi és politikai jellemzők a helyi nyelvi tájkép kialakítására is befolyással lehetnek.

A közterek elnevezéseinek statisztikai és vizuális elemzését a helyszíni fotódokumentációk és az internetes adatbázisok információi alapján végeztük, míg a helyi szerb közösség vezetőinek véleményét a közterek elnevezése és szerb nyelvű megjelenítése ügyében, a kérdőívek segítségével gyűjtöttük össze.

Kutatásaink eddigi eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy a szerb nyelv vizuális jelenléte az utcanévtáblákon – viszonyítva ezt a települések szerb nemzetiségi örökségéhez és jelenlegi kulturális aktivitásához – igen csekély. Megerősíti állításunkat, ha a települések összes utcáinak/közttereinek az elnevezéséhez viszonyítjuk a csekély számú szerb utcanéveket. Így lesz az aránytalanság még szembetűnőbb. Az egyedüli kivételként Lórévet emelhetjük ki, ahol a település utcáinak száma mindössze négy, mely közül kettőnek szerb vonatkozású neve van, ilyen értelemben a vizsgált települések közül itt a legmagasabb a szerb elnevezésű utcák aránya.

További pozitív elemeket találhatunk Pomázon és Szentendrén, ahol a helyi szerb közösség jelenlegi közéleti aktivitása kiemelt, illetve ahol a szerb hagyományok országos jelentőséggel bírnak. Pomáz esetében a helyi szerb nemzetiségi önkormányzat aktivitásának köszönhetően a település történelmi magjában, a szerb templom környékén több utca kapott lokális szerb kötődésű elnevezést, melyek területi koncentrációja erős. Ugyanakkor vizsgálataink alapján kiderül, hogy Szentendrén a közterek elnevezésekor nem érvényesülnek tervezetten a helyi szerb hagyományok. A többi vizsgált településen a szerb vonatkozású utcanévek száma és aránya nem éri el a szimbolikus mértéket sem. A települési vezetők attitűdjei tekintetében leszűrhető tanulság, hogy a nyelvi tájképben a nemzetiségi hagyományok megjelenítésének a hiányát nem a negatív előítéletek motiválják, inkább egyfajta érdektelenséggel és tájékozatlansággal kell számolnunk. Így a szerb elem hangsúlyosabb megjelenítése a helyi nyelvi tájképben a szerb közösség vezetőitől igényelne nagyobb aktivitást, akik viszont általában jól tájékozottak a jelenlegi helyzetről, de valamivel kevésbé a jogi környezetről. A szerb közösség vezetői mindenekelőtt szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak a

szerb vonatkozású utcaneveknek és szerb nyelvű megjelenítésüknek. A kérdőíves felmérés során tapasztaltuk, hogy kérdéseinkkel önmagában is gondolkodásra és aktivitásra sarkaltuk a helyi szerb vezetőket, sőt hozzájárultunk ahhoz is, hogy Deszk polgármestere felajánlást tegyen a kétnyelvű utcanévtáblák elhelyezésére.

A magyarországi szerb nyelvű tájképben az utcák és közterek nevének vizsgálata további kutatási lehetőségeket hordoz magában. Az elnevezések mellett érdemes megfigyelni, hogy a szerb vonatkozású utcák és közterek hol helyezkednek el a településen belül, közel vannak-e a centrumhoz, vagy esetleg a periferián találhatóak, illetve mennyire frekvenciált közterekről van szó (fő utca, mellékutca, köz). E kérdés vizsgálata is igen sok új információt adhat a szerb nyelv pozíciójáról a helyi nyelvű tájképben. Befolyásolhatja a lokális közösség tudatát az, ha a település központjában és nem a periferiájában van elhelyezve egy szerb nyelvű utcanévtábla, ami ezáltal sokkal több embernek közvetíthet információt a szerb nemzetiség jelenlétéről. Erre jó példa Szentendre, ahol a Vujicsics tér a város központjában található. Egy olyan településen, aminek a forgalmas területein több szerb vonatkozású elnevezés is van, jelentősebb szerb jelenlétre lehet következtetni.

Az elnevezés mellett fontos a feliratok vizuális jegyeit is megvizsgálni. Új kutatási terület lehet, az utcanévtáblákon megjelenő QR-kódok tanulmányozása, amelynek segítségével további internetes tartalmak, információk birtokába juthatunk. Vonatkozik ez a turisták által gyakrabban látogatott településekre, ilyen Szentendre, ahol a város turisztikai honlapjára (<http://iranszentendre.hu/hu/-ra>) irányítja az érdeklődőt. Fontos lenne megvizsgálni, hogy vajon szerb, magyar, angol esetleg más nyelvű információkkal teli oldalra navigál-e a kód bennünket?

Szintén új kutatási terület lehet a mentális térképek és a szerb vonatkozású utcanevek viszonya. A kulturális és nyelvészeti antropológiában, de más társadalomtudományi diszciplínában is ismert módszer alapján feltérképezhető egy adott közösség térhasználatát és időhasználatát. A térhasználat, térismeret ábrázolhatja tudatunkban a település képét: a mindennap bejárt távok rövidebbnek tűnhetnek, míg a ritkán látogatott helyeket távolinak gondolhatjuk. Az általunk többször bejárt területet barátságosnak, a kevésbé ismert városrészt idegennek érzékeljük. Az, hogy mi távoli és mi közeli, vagy mi ismerős és idegen számunkra mindig szubjektív, s előzetes tapasztalatok, érzékelések függvénye. Downs–Stein definíciója alapján, a mentális vagy kognitív térképezés a „pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt” (1973: 15). Újabb és másfajta adatokat nyerünk a jövőben, ha a kérdőíveket vaktérképpel egészítjük ki, és a válaszadóknak azt a feladatot adjuk, hogy jelöljék be a

vaktérképen a vizuálisan megjelenő szerb nyelvi elemeket és ezek helyét. E vaktérképek elemzése, az egyének kognitív térképzései mellett további kutatási lehetőségeket is magukban rejtenek, melyek a jelen vizsgálódást jól kiegészíthetik.

Irodalom

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó) 1912. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Borovszky Samu 1911. Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- Czibulka Zoltán (szerk.) 1991. 1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960–1990). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Downs M., Robert – Stea, David 1973. Image and environments. Chicago, Aldine Publishing.
- Hegyí András – Székely Lajos (szerk.) 1984. Deszk története és néprajza/Историја и етнографија Деске. Szeged–Deszk, Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. <http://forum-szemle.eu/2012/09/06/nyelvi-tajkep-egy-csallokozi-es-egy-matyusfoldi-faluban/> (2020–01–20).
- Landry, Rodrigue – Richard Y. Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Lásztity Péro 2019. Nyelvi tájkép kutatása Magyarország szerblakta településein. In: Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Barátság 25. szeptember 15. melléklet. XV–XVI.
- http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020–05–05).
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1977–1982. Magyar Néprajzi Lexikon. I.–V. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pethő Zsoltné Németh Erika 1983. Szentendre utcanevei. Szentendre, Városi Tanács VB.
- Ráday Mihály (szerk.) 2013. Budapesti utcanevek A →Z. Budapest, Corvina Kiadó KFT.
- Sipos Levente (szerk.) 2002. A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Budapest, Napvilág.
- Szofrics Pál 2017. Képek Szentendre – és a szerbség – történetéből. Szentendre, Pest Megyei Könyvtár.
- Vass Klára 1929. Buda német utcanevei 1696–1872. Budapest, Pfeifer Ferdinánd.
1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. 1983. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Давидов, Динко 1994. Српске привилегије. Београд – Нови Сад.
- Дујмов, Драгомир 2019. Народни називи улица и топонима у Сантову и његовој околини. Кézirat, a Szerb Intézet pályázatára érkezett pályamű.
- Јакшић, Иван 1968. Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века II. Нови Сад.
- Јакшић, Иван 1974. Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века III. Нови Сад.
- Косовац, Мата 1910. Српско-православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год. Сремски Карловци.

Маловић, Гојко 2010. Сеоба у матицу: Оптирање Срба у Мађарској 1920–1931. Нови Сад.
Чампраг, Стеван 2018. Српство у Сентандреји последњих 40 година (приредио: Петар В.
Крстић). Нови Сад-Београд-Будимпешта.

Internetes források

http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras (2019-05-02)
http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras (2019-05-02)
<https://www.arcanum.hu/hu/mapire/> (2019-05-25)
<https://data2.openstreetmap.hu/utcastat.php> (2019-03-22)
<http://iranyszentendre.hu/hu/-ra> (2019-05-22)
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2020-06-22)
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_13 (2019-05-02)
<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=osm%2C43&bbox=2105800.955139192%2C6045259.671482625%2C2134827.916630488%2C6052903.374311143> (2019-05-02)
<https://mapire.eu/hu/map/hungary1941/?layers=osm%2C29&bbox=2106978.121392796%2C6053202.328591438%2C2121491.602138444%2C6057024.1800056975> (2019-05-02)
<http://szerb.hu/hu/helyi-szerb-onkormanyzatok.php> (2019-05-02)
<http://szerb.hu/hu/regionalis-szerb-onkormanyzatok.php> (2019-05-02)

Mentális és valóságos nyelvi tájkép a Rábavidéken

Lukácsné Bajzek Mária

1. Bevezető

A nyelvi tájkép számos új kutatás, konferencia és tanulmány témája, a kutatók különböző területeket vizsgálnak ebből a szempontból. A témára Landry és Bourhis 1997-ben megjelentetett tanulmánya hívta fel a figyelmet (Szoták 2016: 108). A vizsgált területek nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanévek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják (Bartha et al. 2013: 15). A kutatási terület legtöbbször olyan terület, ahol különböző nyelvi-kulturális háttérű közösségek élnek együtt (Bartha et al. 2013: 15). A magyar kutatók mélyrehatóan megvizsgálták Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Szerbia magyarlakta területeinek nyelvi tájképét, ott, ahol nyelvi konfliktusok vannak, a táblák kutatási terepe pedig mindig többnyelvű terület (Szoták 2016: 54).

A szlovén kutatók a nyelvi tájképet (*jezikovna krajina*) Shohamy és Gorter (2009) után a környezetben található nyelvként, nyilvános tereken kiállított és a nyilvánosságnak kitett szavakként és betűképekként értelmezik. A nyelvi tájkép szempontjából fontosnak találják a betűk nagyságát, hangsúlyosságát és a felirat helyét a térben, mindennek nemcsak pragmatikus, hanem szimbolikus szerepe is van. A nyelvi tájképet formálisan törvényi rendelkezések határozzák meg, azonban a nyelvi tájkép az adott területen használt nyelvek közötti szimbolikus viszonyt tükrözi, mutatja a törvényi rendelkezések érvényesülését és egy nyelv tényleges arculatát (Gliha et al. 2016: 8). Az idézett tanulmány a bejegyzett gazdasági tevékenységet folytató cégek, illetve jogi és természetes személyek szlovén nyelvhasználatát vizsgálja a cégek nevének meghatározása során. Az idegen nyelvű, főleg angol nyelvű feliratok elburjánzása ellen szót emeltek a szlovén akadémikusok is, és felhívták a törvényalkotó figyelmét a megfelelő törvények megalkotására és betartására. Marko Snoj Ljubljana nyelvi tájképét vizsgálta. Sorra vette a Nazorjeva ulicán található angol nyelvű feliratokat, felhívta a figyelmet a szlovén nyelvű feliratok nyelvtani hibáira, és idézett azokból a releváns törvényekből, amelyek szabályozzák a nyelvhasználatot (Snoj 2018:

50). 2017-ben a Szlovén Köztársaság nyelvpolitikáját vizsgáló kutatási projektről kutatói beszámoló készült, amely a nyelvi tájképpel kapcsolatban megerősíti a fent leírtakat (Gliha 2017: 20), továbbá megállapításokat és javaslatokat tesz a rábavidéki szlovének nyelvhasználatáról is (Gliha 2017: 66).

2. A rábavidéki szlovének

A rábavidéki szlovének ma hét Szentgotthárd környéki településen élnek egy tömbben, szlovén többségben. A múlt században jelentős számban telepedtek le Szentgotthárdon, Szombathelyen, Mosonmagyaróváron, Budapesten, de az ország más területein is. A Rábavidék a trianoni békeszerződés megkötéséig a Muravidék része volt, a rábavidéki szlovének ugyanazon a Küzmics István bibliafordító által standardizált regionális irodalmi nyelven íródott főleg vallási irodalmat olvasták, és ugyanazon a nyelven imádkoztak, mint szerte a Muravidéken, ugyanazt a nyelvjárást beszélték, mint Goričko szerte, Batthyányi- és ciszterci birtokokon dolgoztak, és sokáig a falu papja és tanítója volt az egyetlen értelmiségi. A magyar többségű Szentgotthárd (Monošter) és az osztrák többségű Jennersdorf (Ženavci, Gyanafalva) volt a két nagyobb központ, amely munkát és szolgáltatást nyújtott számukra. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Szentgotthárdon 1711 magyar, 653 német, 101 szlovén; Jennersdorfban 4816 osztrák, 156 magyar, 3 szlovén és 1 szerb élt. A trianoni békeszerződés megkötése után 9 szlovén falu gazdasági háttér és saját értelmiség nélkül továbbra is Magyarországra része maradt, nyelve és kulturális élete elszigetelődött, lakossága egészen az 1980-as évek végéig zárt közösségben élt határok és határsávok között. Az 1970-es években megélénkültek a kapcsolatok Szlovéniával (azaz a korábbi jugoszláv tagköztársasággal), de a térség zárt volta egészen a rendszerváltozásig megmaradt, Ausztria felé vasfüggönnyel, Szlovénia felé határátkelők nélküli államhatárral, Magyarország felé pedig határsávval, ahová nem Vas megyei lakos csak külön engedéllyel léphetett be. Ez a bezártság konzerválta, megtartotta a rábavidéki szlovéneket – azokat, akik helyben maradtak, hiszen közben sokan elvándoroltak. Őrizték és konzerválták szlovén anyanyelvüket (a továbbiakban *anyanyelv*), a pannon nyelvjárási régióba tartozó muravidéki nyelvjárást, amely a muravidéki szlovén nyelv 20. század eleji állapotát tükrözi, hiszen megőrizte a régi szókincset, régi német jövevényszavakat, és minden új szó magyar eredetű jövevényszó volt. Így ma már csak a 40 év felettiek beszélik egymás közt, legtöbbször csak családon belül, hiszen a nyelvjárás használatának szinterei beszűkültek. Archaikus volta miatt a szomszédos szlovéniai falvakkal is sokszor

nehézkés a kommunikáció. A 20. század második felében a rábavidéki általános iskolákban bevezették a szlovén irodalmi nyelv oktatását, de a tananyagban és a tankönyvekben nem vették figyelembe a nyelvjárás és irodalmi nyelv közötti nagy különbséget, ami még ma is hátráltatja a szlovén nyelvoktatás sikerességét. A szlovén nyelvjárás, az anyanyelv, akkor háttérbe szorult, majd a 20. század végére kiszorult az egyházi életből is. A szlovén nyelvpolitikát alakító szlovén nyelvészek hitték, hogy az irodalmi standard beszélt változata itt is érvényesül majd, de ez Szlovénia szerte sem valósult meg, hiszen ott sem (pl. az utcán) az irodalmi nyelvet beszélik, mindannyian egy nyelvjárásba, regionális vagy városi nyelvbe születnek bele, és az óvodától az iskolán keresztül tanulják az irodalmi nyelvet (Jesenšek 2018: 29).

3. Mentális nyelvi tájkép és térkép

A sajátos nyelvfejlődés, a történelmi múlt mély nyomokat hagyott az emberek emlékezetében, és ugyanez vonatkozik a nyelvi tájképre is. A rábavidéki nyelvi tájképnek ma még létezik egy az emlékezetben megőrzött mentális nyelvi térképe. A rábavidéki szlovén települések temetőiben a régi síremlékeken is magyar helyesírással szerepelnek a családi és utónevek (lásd 4.6.), ma már csak a hozzátartozó tudja, hogy az István nevű rokon *Števan*, *Štejvek*, *Štejfli* vagy *Pišta* volt-e valójában, hiszen otthon senkit sem hívtak *Istvánnak*. Hasonló a helyzet a családi nevekkal, hiszen mindenkinek házneve is volt: *Čemeštaren*, *Fincin*, *Doren* stb. Ezt is már csak a hozzátartozó tudja, ha tudja még. A nyelvjárást beszélő idősebbek még emlékeznek a szlovén dülőnevekre, amelyek ma már írásban csak régi térképeken találhatók meg, sokszor magyarosított változatban. A falvak mikrotoponímiáját – pl. *Celinka*, *Žgalina*, *Vrajži dou* – ma már szintén csak az emlékezet őrzi.

4. Valóságos nyelvi tájkép

A Rábavidéken az utóbbi években a nyelvi tájkép színesedett. A gazdaság, a társadalmi élet fejlődését és a szlovén nyelv állapotát számos hivatalos, magán- és reklámfelirat tükrözi.

4.1. Helységnevtáblák

A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól kimondja, hogy:

6. § (1) Azokon a településeken, ahol valamely nemzetiségnek a népszámlálás során regisztrált aránya eléri a tíz százalékot, a helyi önkormányzat az illetékességi területén működő érintett települési nemzetiségi önkormányzat kérésére köteles biztosítani, hogy

d) a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratai a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek.

1. kép: Magyar–szlovén kétnyelvű útjelző tábla (Felsőszölnök – Gornji Senik)

A rábavidéki településeken ez már a törvény hatályba lépése előtt teljesült, hiszen egy 1978-ban hozott párthatározat alapján (Arday-Jóó 1987: 409) minden település nevét két nyelven írták ki: *Felsőszölnök – Gornji Senik, Alsószölnök – Dolnji Senik, Szakonyfalu – Sakalovci, Rábatótfalu – Slovenska ves, Szentgotthárd – Monošter, Apátistvánfalva – Števanovci, Balázsfalva – Otkovci, Orfalu – Andovci, Kétvölgy – Verica-Ritkarovci*. Teljesül a törvény betűje, hiszen ez igaz a közúti jelzőtáblákra is, amelyek az utazókat segítik, azonban a Rábavidéken élők mentális nyelvi tájképében és térképén mégis más él. Szlovéniában a 20. század elején a *-ce*-re végződő – pl. *Beltince, Števanovce* – a Hová mész?/Kam greš? kérdésre válaszoló, többes szám tárgysetben álló településneveket *-ci*-re

végződő többes alanyesetre egységesítették, a Honnan érkezel?/Od kod prihajaš? kérdésre válaszoló többes birtokost – pl. *iz Beltinec, iz Števanovec* – pedig *iz Beltincev, iz Števanovec* alakra, tehát *-vec-ről -cev-re* változtatták (Narat 2004: 74). Ez a rábavidéki *Ritkarovce* esetében azt jelenti, hogy a szlovén irodalmi nyelvben a *Ritkarovci/iz Ritkarovcev* megnevezés a normatív. Az 1962-ben kiadott *Slovenski pravopis* (A szlovén helyesírás szabályai) ugyan megengedi a helyi genitívuszi alakok használatát is – pl. *Bratonci -nec* és *-cev* –, de a címszóban csak a *-ci-re* végződő *Bratonci* településnevet adja meg (SP 1962: 41). Így lett a *Števanovce* településnévből *Števanovci*, a *Sakalovce*-ből *Sakalovci* és így tovább. Ezzel sikerült újabb elidegenítő elemet bevinni a lakosság tudatába, és megnehezíteni az egyébként sem egyszerű kommunikációt a nyelvjárás és az irodalmi nyelv közötti nagy különbség miatt. A *Gornji* és *Dolnji Senik* helyett is *Gorenji* és *Dolenji Siniknek* kellene lennie, hiszen a nép ezeket a megnevezéseket évszázadokon így használta. Ez a döntés azért kérdéses, mert Szlovénia szerte találunk *Dolenja* és *Gorenja vas* nevű településeket. Kérdés, hogy miért kellett a Rábavidéken jobban betartani a szlovén helyesírás szabályait mint Szlovéniában? A rábavidéki lakosok számára új volt a *Porabje* (Rábavidék) és a *Monošter* (Szentgotthárd) megnevezés is (lásd I. kép). A *Rábavidék* a *Porabje* nevet Muravidék Szlovéniához csatolása után kapta, Szentgotthárd a *Monošter* nevet a ciszterci monostor alapján, de e név használatának kezdetét nem lehet pontosan behatárolni, annyi biztos, hogy Kossics József a 19. században még következetesen a *Sz. Gotthárd, Szveti Gotthárd* nevet használja (Kossics 1992: 142), a nép nyelvében pedig máig megőrződött a *Varaš* (Város) tulajdonnév. A rábavidéki szlovén nyelvjárásnak számos sajátossága van, ilyenek a tulajdonnevek, hiszen nyelvjárásukban fontos helyet kap a mikrotoponímia, megnevezik a saját, a környező és a távolabbi településeket is, azonban a térségre, amelyben élnek, nincs megnevezésük, így a következő egység már az országnév *Vogrski orsag* (Magyarország), *Slasko* (Jugoszlávia, ma Szlovénia), *Nenško* (Ausztria), *Dajčland* (Németország), tehát sem a Muravidékre, sem a Rábavidékre nincs saját megnevezésük.

4.2. Utcanévtáblák

A nemzetiségi jogokról szóló törvény az utcanevek használatát is szabályozza (lásd fent). A rábavidéki települések szerkezete szerves, ami az jelenti, hogy a falunak van egy főutcája, a házak nagy része ma már ott található, de lakottak a völgyek és a dombok is, és így ott nagyon nehéz utcaneveket meghatározni. Néhány évvel ezelőtt ezt megtették Felsőszölnökön és Alsószölnökön, ahol ma két- és

háromnyelvű utcanévtáblákat helyeztek el. Rábatótfaluban (Slovenska ves), amely 1983 óta Szentgotthárd részét képezi, csak magyar nyelvű utcanévtáblákat találunk. Felsőszőlőnkön igyekeztek megtartani a mentális térképen található megnevezéseket, így például *Régi út/Stara pot*, *Polova út/Pot v Polovo*, *Fő út/Glavna cesta*, *Kakasdomb/Grbenšček*, *Malom út/Mlinska pot*. A többi olyan, mintha nem is a helyieknek szólna, hiszen a *Hármashatár út/Pot na tromejnik* idegen magyarul és szlovénul is, hiszen ez a völgy magyarul mindig is *Hampó-völgy* volt, amely már nagyon régen a völgy lakójáról kapta a nevét. Szlovénul *Sobota* volt és a falubeliek ma is ezt használják. Hasonló településnevek etimológiája alapján (Kiss 1980: 618) arra következtethetünk, hogy a völgyben hetivásárokat tarthattak, és innen kaphatta a nevét. Mindenképpen tanácsosabb lett volna megtartani a *Hampó-völgy/Sobota* utcanévet. A *Hármashatár* újabb keletű, s az elnevezést a turisták érdeke sem igazolhatja, hiszen a turisták által gyakran keresett hármashatárkő éppen ezen a völgyön keresztül a legnehezebben megközelíthető. A felsőszőlőnkői *János-hegyre* vezető utak elnevezése még bonyolultabb, ugyanis magyarul *Alsó-* és *Felső-János-heggyel* találkozunk, szlovénul pedig *Spodnji* és *Zgornji Janezov breg*, ami a magyar tükörfordítása, és a helyi szlovén nyelvjárásban soha senki sem használta és használja. A felsőszőlőnkői dombnak a helyiek által nagyon jól ismert szlovén nevű részei vannak: *Meleken vrej*, *Čemeštaren krošeo* stb. Valószínűleg célszerűbb lett volna ezekkel kombinálni a *János-hegyt*, hiszen a postai cím úgyis mindig magyar, a postás pedig helyi alkalmazott. Alsószőlőnkön is, ahol szlovének, németek és magyarok laktak, neveket adtak az utcáknak, a szlovén és német irodalmi nyelvű megfelelőjük többnyire a magyar tükörfordítása.

4.3. Közintézmények

A fent idézett nemzetiségi törvény a közintézmények neveire is kiterjed.

c) a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák feliratait vagy ezek működésére vonatkozó közlemények – a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett, azzal azonos tartalommal és formában – a nemzetiségi anyanyelvén is olvashatóak legyenek.

A településeket végigjárva megállapítható, hogy a Rábavidéken a törvény betűje ebben a tekintetben is teljesül. Az önkormányzatok, nemzetiségi önkormányzatok, oktatási intézmények, sőt kulturális és sportlétesítmények, tűzoltóságok neve is két nyelven, Alsószőlőnkön három nyelven van kiírva. Itt meg kell jegyezni, hogy a szlovén nyelvű feliratok mind irodalmi nyelvűek, mint pl. *Alsószőlőnkői*

Közös Önkormányzati Hivatal/Unterzeminger Gemeinsames Selbstverwaltung-samt/Skupen samoupravni urad Dolnji Senik; Državna slovenska samouprava/Országos Szlovén Önkormányzat; Märcheninsel Kindergarten/Mesesziget Óvoda/Vrtec pravljicni otok; Kühár Emlékház – Szlovén Tájház/Spominska hiša Janoša Kūharja, Játékvár Óvoda Tótfalusi út 145., Szentgotthárd/Vrteč grad igrac; Orvosi Rendelő/Zdravstvena ambulanta/Zdravniška ordinacija, Rendelési idő/Obratovalni čas; Sportpálya/Sportno igrišče; Zeleni – zöld – Green Park. Figyelmet érdemel a megnevezésben a nyelvek sorrendje. Az alsószölnöki hivatalok megnevezésében a szlovén következetesen a harmadik helyen áll, a felsőszölnöki szlovén kulturális intézmények neve is először magyarul, majd szlovénul van kiírva. Némely intézmény nevének fordítása lektorálást igényelt volna. Itt is feltehetjük azt a kérdést, jól döntöttek-e az illetékesek, amikor csak az irodalmi szlovén nyelvű megnevezés kiírása mellett döntöttek. Kinek szól a szlovén nyelvű felirat: az ott lakóknak, illetve a szlovén politikusoknak és turistáknak? Az intézmény magyar nevének kiválasztásánál fontos lett volna arra ügyelni, hogy annak a szlovén irodalmi nyelvű megfelelője olyan szó, szókapcsolat legyen, ami megegyezik a rábavidéki szlovén nyelvjárásban használt szóval vagy szókapcsolattal, vagy ha úgy döntenek, hogy szlovén nyelvjárásban is kiírják, akkor a megnevezés lefordítható legyen.

4.4. Turisztikai információk

A Rábavidéken az utóbbi években fejlődésnek indult a turizmus. Új objektumok épültek, turistaútvonalakat, kerékpárutakat alakítottak ki többnyire uniós projektek keretében. A Rábavidéken barangoló turistát többnyire háromnyelvű tájékoztatótáblák segítik. A határt átlépve, illetve Szentgotthárd előtt színes tábla jelzi az utazónak, hogy a rábavidéki szlovének lakta területre érkezett: *Dobrodošli pri Slovencih v Porabju/Köszöntjük a Rába-vidéki (sic!) szlovéneknél* (lásd 2. kép). Több helyen találkozunk a Rábavidék növény- és állatvilágának részletes leírásával, műemlékek bemutatásával, de ezek között sem találunk szlovén nyelvjárásban (anyanyelven) írottat. A tájházaknak, vendéglátóegységeknek a felirata lehetne anyanyelvi is.

2. kép: Szlovén–magyar kétnyelvű üdvözlőtábla a határon

4.5. Magánhirdetések, információk, rendezvények plakátjai

A Rábavidéket járva találunk hirdetőtáblákat, azokon *oglasi/hirdetések* felirat áll. Ott, ahol a hirdetőtáblának van szlovén neve, csak magyar nyelvű hirdetést találtunk, máshol a magyar nyelvű mellett volt szlovén nyelvjárásban megírt hirdetés és plakát is. Öröndetes gyakorlat jellemző a *Budapesti Szlovének Egyesülete/Slovensko društvo v Budimpešti*, a *Rábavidéki Szlovén Nyugdíjas Egyesület/Društvo porabskih slovenskih upokojencev* és a *Rába-vidéki Szlovén Kulturális és Turisztikai Egyesület Orfalu/Porabsko kulturno in turistično društvo Andovci* rendezvényeire, hiszen a meghívók és plakátok mindig két nyelven – szlovén anyanyelven és magyarul – készülnek. Szlovén anyanyelven, tehát nyelvjárásban írott plakátot várt volna az érdeklődő, amikor is az *Oroslan* című új szlovén játékfilm felsőszölnöki bemutatójára invitálták a falu lakóit. A filmet Felsőszölnökön forgatták, a szereplők többsége felsőszölnöki, a filmben felsőszölnöki szlovén nyelvjárásban beszélnek, a film áttételesen az anyanyelv haláláról is szól. Az invitáló plakát mintha ezt akarta volna megerősíteni, hiszen csak szlovén irodalmi és magyar nyelven készült (lásd 3. kép). Hiábavaló volt a

film főszereplőjének szándéka és a filmrendező empátiája, a plakát szintjén ezt már nem lehetett megismételni. A szlovén falvakat járva elszórtan lehet kétnyelvű vagy csak szlovén nyelvű magánközleményeket találni. Ha a termelő és a kereskedő abban reménykedik, hogy termékét szlovéneknek és osztrákoknak is el tudja adni, akkor szlovén és német nyelven is kiírja, de inkább csak németül; szlovén példák a *Vadvirág méhes- és gyógyítókert/Čebelarski in zeliščni vrt Divjih rož*. Egy helyen *Pozor hud pes!* (Vigyázz, a kutya harap) táblát is találtunk.

3. kép: Az Oroslan című játékfilm bemutatójára szóló szlovén–magyar kétnyelvű meghívó (Felsőszőlők – Gornji Senik)

(https://www.zveza.hu/hu/rendezvenyek/oroslan_cimu_jatekfilm_bemutatoja/)

Zveza Slovencev na Madžarskem
Vas vabi na ogled slovenskega celovečernega igranega filma

OROSLAN

scenarista in režiserja **MATJAŽ IVANIŠINA**.

Film bo predstavljen v soboto, **28. septembra, ob 19. uri**
v kulturnem domu na Gornjem Seniku.

Zgodba filma, ki je nastala po literarnem delu Zdravka Duše pripoveduje o smrti moškega, poznanega pod vzdevkom Oroslan, ki pretrese majhno vas v Porabju.

V filmu igrajo Margit Gyécsek, Milivoj Miki Roš in Dejan Spasić.

V filmu igrajo tudi domačini z Gornjega Senika.

A Magyarországi Szlovének Szövetsége meghívja Önt

MATJAŽ IVANIŠIN forgatókönyvíró és rendező

OROSLAN

című szlovén játékfilmjének bemutatójára,
melyre **2019. szeptember 28-án, 19.00 órákor**
kerül sor a felsőszőlőki kultúrházban.

A film Zdravko Duša novellája alapján készült, egy Oroslan becenévű férfi haláláról szól, amely megrázza a kis rábavidéki falut.

A film szereplői Gyécsek Józsefné (Margit), Milivoj Miki Roš, Dejan Spasić, valamint feltűnnek benne helyi, felsőszőlőki lakosok is.

4.6. Sírfeliratok, út menti keresztek, templomok és kápolnák feliratai

A rábavidéki sírfeliratok külön tanulmányt érdemelnének, hiszen nemcsak a nyelvi tájkép szempontjából vizsgálhatók. A temetők jól tükrözik az anyanyelv múltját és jelenét. Az elhunytak nevei ritka kivétellel a magyar anyakönyvezésnek

megfelelően magyarul, magyar helyesírással vannak kiírva. A rábavidéki szlovének nevét mindig magyarul anyakönyvezték. Az anyakönyvben *István, József, Anna, Julianna* stb. szerepelt, holott otthon a családban és a Rábavidék tágabb környezetében mindig *Števan, Štejlfi* később *Pišta, Sejpek, Djouži, Djoži*, később *Jóska* volt, a Julianna pedig *Djula, Djulec*. Érdekes az is, hogy az asszonyok neve mindig a férjük neve + -né volt, de a síremléken az anyakönyvezett leánykori nevük szerepel. A síremlékeken talált nevek mellett külön figyelmet érdemelnek a rövid búcsúszövegek, amelyek régen az 1950-es, 1960-as évekig anyanyelven íródtak, de ma már túlnyomó többségben magyarul, ritkán találunk anyanyelvi feliratot, pl. *Eti pocsiva ... Csaka blajzseno gori sztanenye* (Itt nyugszik... Várja a boldog feltámadást), *Eti pocsiva ... Zvéreca* (Itt nyugszik... Kétvölgyről), *Eti pocsiva ... rodj. Mesics z Andovecz. Bougji daj vecsni pocsinek* (Isten adjon neki örök nyugalmat), és nagyon ritkán szlovén irodalmi nyelven (lásd 4. kép).

4. kép: Síremlék magyar névvel és szlovén anyanyelven írott búcsúszöveggel
(Kétvölgy – Verica-Ritkarovci)

A ritkaházi temetőben részben Gáj-féle helyesírással íródott sírfeliratot is találunk, pl. *Eti pocsiva ... Naj pocsiva vu meri božem* (Itt nyugszik... Nyugodjon békében); *Tui pocsiva v meri božem. Boug mu daj večni počinek* (Itt nyugszik Isten békéjében); illetve következetesen Gáj-féle helyesírással írtat: *Eti počiva vu meri Božem i čaka odičeno goristanenje* (Itt nyugszik Isten békéjében és várja a dicső feltámadást); *Etti počiva Kranyecz Anna 1808–1885. Boug jim daj večni počinek*. (Itt nyugszik Kranyecz Anna 1808 – 1885. Isten adjon neki örök nyugodalmat.). A síremlék alján *Močnik* név szerepel, mivel a Rábavidéken nincs ilyen családi név, feltételezzük, hogy központi szlovén területen élő szlovén hozzátartozó állította a síremléket 1884-ben, és a feliratot Gáj-féle helyesírással vésette be, hiszen a központi szlovén területeken ekkor már azt használták. Az elhunyt Krányecz családi neve krajnait jelent, feltételezésünket ez is igazolhatja. Meglepő módon magyar nyelvű Kossics József sírfelirata, aki hosszú évtizedeken át volt Felsőszölnök lelkipásztora, muravidéki szlovén irodalmi nyelven írt műveinek célja a nép- és nyelvművelés volt. A síremléket valószínűleg a püspökség állította és magyar nyelven feliratoztatta: *A boldogító szent hit szerinti feltámadást várva itt nyugszik 1788 Oct. 9-én született a Mindenhatónak és szentegyházának szentelt életének 80. évében 1867 Dec. 26-án meghalt Kossics József hült teteme. Égi áldás lengjen a felejtethetetlen boldogult porai felett! A sírköre később rávésték Obnovljeno* (Felújítva), a szlovén irodalmi nyelven vésett közlemény arra utalhat, hogy a felújítás Szlovénia kezdeményezésére és finanszírozásával készülhetett.

Ritkaháza lakói irodalmi szlovén és magyar nyelvű emléktáblát emeltek a ma már egyre ritkább szlovén anyanyelvi sírfeliratok tiszteletére (5. kép).

Az idézett sírfeliratokon keveredik a magyar és Gáj-féle helyesírás és nem lehet tudni, hogy szándékosan vagy véletlenül, hiányzik az emléktábla állítójának a neve és a felállítás ideje. Az emléktábla hitelesebb lenne, ha céljának megfelelően, rajta anyanyelven írott szöveg is szerepelne, hiszen éppen ennek emlékére készült.

Anyanyelvi feliratot találunk a felsőszölnöki templom falán a keresztutat ábrázoló festményeken, több út menti kőkeresztben, pl. *Na spomin verni düsicam szo nasztavili D. I. Zandovec i farniki. 1949.* (Hívó lelkek emlékére állították D. I. Orfaluból és az egyházközség lakói. 1949.). A felirat egyediségét a *Zandovec* alak adja, amely helyesen *z Andovec* (Orfaluból) lenne, de itt az előjárószót egybeírták a tulajdonnévvel. Egyedi a rábatótfalui kápolna anyanyelvi és magyar tájékoztatótáblája is. Anyanyelvi és magyar feliratot találunk a közelmúltban a háborúk áldozatainak állított emlékműveken: *Sterin doma samo vözvonijo/Aki-kért itthon már csak a harang szól.*

5. kép: Emléktábla a szlovén anyanyelven írott búcsúszövegeknek (Kétvölgy – Verica-Ritkarovci)

Spominska plošča/Emléktábla

Nagrobni napisi, ki so jih uporabljali do sredine prejšnjega stoletja na pokopališčih slovenskih naselij Železne županije.

A Vas megyei falvak temetőiben még a múlt század közepéig használt szlovén feliratok

„Eti pocsiva, Naj pocsiva vu meri božem”

„Tui pocsiva vu meri božem. Boug mu daj večni počinek.”

„Tui pocsiva ... Naj pocsiva vu božem meru.”

5. Összegzés

Ha a mai rábavidéki nyelvi tájképet összehasonlítjuk a 20. század végére jellemző nyelvi tájképpel, amikor legfőképpen csak kétnyelvű helységnevtáblákkal és néhány intézményi névtáblával találkoztunk, megállapíthatjuk, hogy a mai nyelvi tájkép nagyon gazdag és színes. Részben még őrzi a múltat és élénk tárja az elmúlt két évtized eredményeit. Összegezve megállapítható, hogy a nyelvi tájkép Kétyölgy-Ritkaházán a leggazdagabb: a település, az intézmények neve két nyelven (magyarul és irodalmi szlovén nyelven) van kiírva, a turisztikai útbaigazító és tájékoztató táblák többnyire háromnyelvűek, itt találtunk kétnyelvű magántáblát és irodalmi szlovén nyelvű figyelmeztetést, hogy a kutya harap. A település végén anyanyelven (*Zbougom*) köszönnek el az odalátogatótól. A legkevesebb szlovén nyelvű feliratot Rábatótfaluban és Szentgotthárdon találunk. Előbbi már 1983 óta Szentgotthárdhoz tartozik, és alig van már saját intézménye, utcanévtáblái és egyéb tájékoztató táblái pedig magyar nyelvűek. Példaértékű azonban a *Bolt – Bauta – Trgovina* felirat, ami így fordul elő a többi településen is. Szentgotthárdon a szlovénekhez kapcsolódó intézményeken irodalmi szlovén és magyar feliratokat találunk, a szlovén vásárlót egy *Piac/Senje* felirat várja, minden egyéb kereskedelmi egység csak osztrák vásárlót invitál. A dolgozatban idézett példák is illusztrálják a változatosságot, a szlovén irodalmi nyelv dominanciáját és a magyarországi szlovén nyelvváltozat, vagyis az anyanyelven íródott feliratok hiányát. A nyelvi tájkép egységesítése, kiterjesztése a nemzetiségi politika formálóinak és a települések vezetőinek lenne a feladata. Jó lenne, ha következetes nyelvpolitikájuk lenne, és ha a nyelvtervezéssel is foglalkoznának. A szlovén nyelvhasználatot ösztönözni, tervezni kell, és ugyanez vonatkozik a szlovén nyelvnek feliratokon, információs táblákon történő megjelenítésére is. Fel kellene használni a mentális térképet, és ezáltal tudatosítani az ott lakókban a dombok, völgyek, patakok, családok anyanyelvi névváltozatát. Uniós turisztikai pályázatok keretében immár túraleírások is készültek, de ezekbe a leírásokba nem kerültek be az anyanyelvi elnevezések. Ezek megjelenésének fontosságát tudatosítani kellene például az utcanévtáblákon is, hiszen a régi dűlőnevek ma még előcsalogathatók az idősebbek emlékezetéből. Az intézmények nevének szlovén anyanyelven történő kiírása nem igényelne nagy költséget, csak elhatározást és hozzáértést. A *Bauta – Bolt – Trgovina* mintájára mást is ki lehetne írni, így a *Tűzoltók – Gasilci* mellett elférne a *Fajbekarge* alak is. A rábavidéki szlovén nyelvjárás a sok évtizedes elzártság miatt a 20. század eleji állapotát őrízte meg és sokszor nagyon nehéz ezen a nyelven mai aktuális dolgokról beszélni, írni. Bizonyára a Rábavidék gyepjeire jellemző kockás liliom bemutatása is nagy kihívás

lenne. Intézmények, utcák nevét, plakát- és meghívó szövegét azonban meg lehetne alkotni, pl. az óvodát magyarul úgy kellene elnevezni, hogy az anyanyelven és irodalmi szlovén nyelven is megjegyezhető legyen gyermeknek, felnőttnek egyaránt. Figyelemreméltó kezdeményezés az iskola előtti aszfaltra irodalmi szlovén nyelven írt graffiti *Tisoč obrazov in eden le jaz ...* (Ezer arc, de csak egy vagyok én...), viszont innen is elmaradt a szlovén anyanyelvű feliratváltozat.

Napjainkban a gyerekek anyanyelve a magyar, szüleik talán még értik, beszélik a szlovén nyelvjárást, de gyerekeikkel már magyarul kommunikálnak. Az iskola az irodalmi szlovén nyelv elsajátításában segít, ha a nyelvet minőségi tankönyvekből és segédeszközökkel, illetve módszerekkel tanítják. Amennyiben a nyelvi tájképben széleskörűen megjelenne a szlovén nyelvjárás, segítségével közelebb lehetne vinni az unokákat a nagyszüleik anyanyelvéhez, és megtanulnák, hogy a *bauta* = *trgovina*, a *fajbekar* = *gasilec*, a *cintor* = *pokopališče*, úgy, ahogy a nagyszüleik is előzőleg megtanulták (vagy megtanulják), hogy a *kmetija* = *gazdija*, az *urad/pisarna* = *kancelaj* stb.

A funkcionális két- vagy többnyelvűség eléréséhez a rábavidéki településeken található egyéb – nem nemzetiségi vonatkozású – intézmények nevét a nemzetiség(ek) nyelvén is, tehát nem csupán magyarul kellene felíratozni. A Rábavidéken szlovének, magyarok és németek élnek együtt, ahova egyre gyakrabban érkeznek szlovének Szlovéniából is. Nyelvi konfliktusok nincsenek, mindössze a szlovén nyelvet – minden szinten és helyzetben – használni kellene.

Irodalom

- Arday, Lajos – Joó, Rudolf 1987. Nekatere pomembnejše lastnosti sistema narodnostne politike in narodnostnih pravic na Madžarskem. In: Madžari in Slovenci. Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana.
- Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23/3: 13–28.
- Gliha Komac, Nataša – Klemenčič, Simona – Ledinek, Nina – Kozina, Jani 2016. Jezikovna krajina v Republiki Sloveniji in določbe veljavne zakonske ureditve. *Jezikoslovni zapiski* 22/1: 7–21.
- Gliha Komac, Nataša 2017. Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov (raziskovalno poročilo). Ljubljana, ZRC SAZU.
- Jesenšek, Marko 2018. Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem. 129. Zora, Maribor, Univerzitetna založba Univerze.
- Kiss Lajos 1980. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kossics, József 1992. Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Budimpešta.

- Landry, Rodrigue – Richard Y. Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Narat, Jožica 2004. Oblikoslovne lastnosti krajevnih imen: Zrkovci. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, Pišce: Društvo Pleteršnikova domačija. 74–82.
- Slovenski pravopis [SP] 1962. Državna založba. Ljubljana SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
- Snoj, Marko 2018. Pogled na slovensko jezikovno krajino. *Slavia Centralis* 11/2: 49–56.
- Shohamy, Elana – Durk Gorter (szerk.) 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York – London, Routledge.
- Szoták Szilvia 2016. Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban. *Acta Humana* 3: 107–131.

A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (köztéri jelenlét)

Menyhárt Krisztina

1. A magyarországi bolgárkertészek rövid története

A bolgárok alkotják Magyarország egyik legkisebb létszámú nemzetiségét. A statisztikai adatok szerint 2016-ban több mint 4 ezer fő vallotta magát valamilyen formában a bolgár nemzetiséghez tartozónak (Kovács 2018). A mai közösség alapját a gazdasági migránsokként érkezett bolgárkertészek leszármazottai képezik, az elmúlt évtizedekben azonban a nemzetiség létszámát leginkább a Magyarországra tanulmányi és munkavállalási céllal érkezők és az itt házasodó, letelepedő értelmiségi réteg növelte. A bolgár közösség erősen urbanizált, 50,6%-a Budapesten lakik (Kovács 2018).

A jelen tanulmány témája a magyarországi bolgár közösség nyelvi tájképének, köztéri jelenlétének bemutatása. Azért, hogy pontosabb képet kapjunk arról, miért az adott formában és térben figyelhető meg a bolgárok a magyar többség számára is látható jelenléte, ismertetjük a közösség rövid történetét, nyelvi és demográfiai helyzetét.

A bolgárkertész-migráció fokozatosan jelent meg a történelmi Magyarországon területén, az első kertészcsapat a 18. század folyamán érkezett Brassóba, 1737 és 1790 között a Temesi Bánságban találjuk őket a bánati bolgároknál, 1858–1860-ban tovább terjeszkedtek Temes megyében, 1865-ben már Fót környékén kertészkedtek, de Erdélyben is megjelentek (Nagyvárad és Arad). 1875-től Szentesen is dolgoztak, jelentősen hozzájárulva a szentesi paprika sikeréhez, 1876-tól pedig a Dunakanyarban telepedtek meg (Tétény, Bogdány és Esztergom), de találunk bolgárkertészeket Baranya megyében is (Boross 1973; Чангова-Менихарт 1989; Гюров 1995; Horváth 2013). A bolgárkertész-migráció jellegzetessége, hogy Bulgáriában egy konkrét területről indult ki (Észak-kelet Bulgária, a Veliko Tarnovo és Ljaszkovec melletti falvakból), szezonális jellegű és csak egyfajta tevékenységre – a kertészkedésre és zöldségkereskedésre irányult (Peneva-Vincze 1981, vö. 1. kép és 2. kép). A 20. század első éveiben megfigyelhető a Magyarországra tartósan betelepülő bolgárok számának növekedése, ezek főleg a saját kerttel

rendelkező kertészek és terménykereskedők, és ebben az időszakban kezdődött a családok (nők, gyermekek) betelepülése is.

A jelenlegi közösség gerincét azok a bolgárkertész családok adják, akik 1947 és 1956 között választották Magyarországot lakhelyüknek. Az 1950-es években megszűnt a folyamatos utazás, ezzel együtt a vendégmunkás életmód. A kedvezőtlen politikai helyzet miatt a kertészetek családi vállalkozásokká alakultak, sokan felhagytak a szakmával. A bolgárkertész-leszármazottak további generációi jól integrálódtak a magyar társadalomba, iskolázottsági szintjük is folyamatosan növekszik (Чангова-Менихарт 1989).

Kisebb, de nem elhanyagolható része az itt élő bolgároknak a házasság útján vagy tanulmányai révén idekerült személyek. Így, amikor „magyarországi bolgárokról” beszélünk, egy kulturálisan és nyelvileg heterogén, általában nagyvárosi életmódot folytató közösséget kell elképzelnünk, amelyet közös nyelve, eredete, kultúrája és ünnepei kötnek össze, és amely tudatosan törekszik a bolgár nyelv és kultúra megőrzésére.

1. kép: Bolgárkertészek a piacon (Kispest, 1930)

2. kép: Bolgárkertészek munka közben (Чангова-Менихарт 1996)

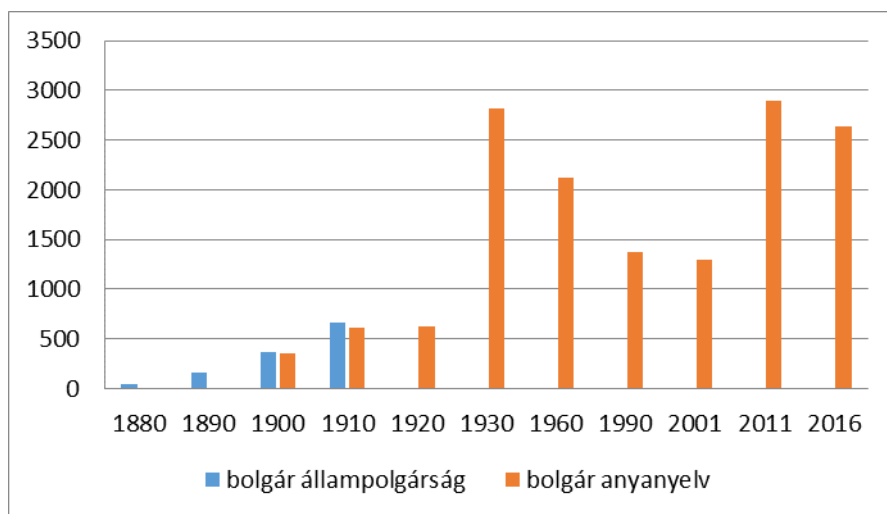
A leírtakból következik, hogy a bolgár közösség nyilvános jelenléte Magyarországon hosszú időn keresztül a piacokra szorítkozott, ott lehetett velük találkozni, vásárolni tőlük, beszélni velük. Mivel a bolgárkertészek nem alkottak kompakt, tömbben élő közösséget, ezért jelenlétük egy település jellegét sem határozta meg, a bolgár nyelv sem volt jelen a magyar köztereken. A helyzet valamennyire a bolgár intézményrendszer kiépülésével változott meg.

2. A magyarországi bolgárok nyelvi helyzete a népszámlálások tükrében

A bolgárok először az 1880-as magyar statisztikai adatokban szerepelnek. Mivel az 1880 és 1910 közötti időszakban bolgár anyanyelvüként a bánáti bolgárok is számba vannak véve, a bolgárkertészek számát legkönnyebben bolgár állampolgárságuk alapján lehet meghatározni (Пејковска 2011). Az 1. ábra adatai alapján látható a Magyarországon letelepedő bolgár közösség folyamatos számbeli gyarapodása (1880 és 1910 között a statisztikai felméréseket mindig év végén készítették, a márciustól októberig tartó kertészeti szezonban a munkások száma nagyságrendekkel több lehetett, mint az év végén mért).

1. ábra: A Magyarországon élő bolgár anyanyelvűek számának alakulása 136 éves intervallumban (KSH 2011; Kovács 2018; Пейковска 2012)

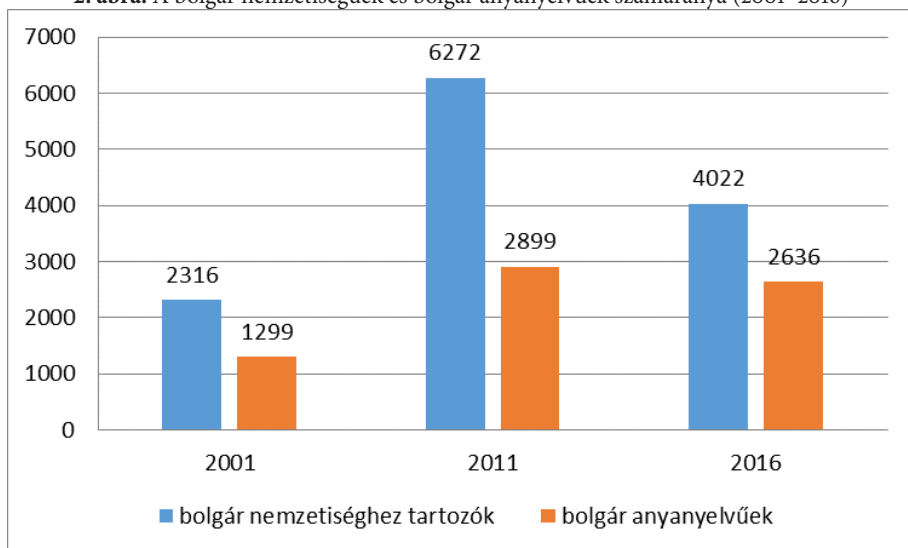
Az 1920-as években az utazás és a munkavállalás nehezebbé vált, Magyarország területe is jelentősen lecsökkent, ami a vendégmunkások, a két ország között utazó kertészek számának csökkenését okozta. Az, hogy a bolgár anyanyelvűek száma mégsem lett kevesebb, a tartósan letelepedőknek köszönhető. A gazdasági válság időszaka és a családok egyre erőteljesebb áttelepülése megemelte a bolgár anyanyelvűek számát az 1930-as évekre 2 ezer fő fölé, amely az elkövetkezendő 30 évben sem csökkent jelentősen (1. ábra). A népszámlálásokból a bolgárok két szakaszban is kimaradtak 30–30 évre (1930 és 1960, illetve 1960 és 1990 között), így ezekre az időszakokra nem rendelkezünk adatokkal. 1990-re a bolgár anyanyelvűek száma jelentősen visszaesett az 1930-as szinthez képest, a csökkenő tendencia 2001-ig figyelhető meg (KSH 2011; Kovács 2018; Пейковска 2011).

A 2001-től új módszertannal felvett népszámlálási adatok több paramétert is mérnek a nemzetiségi hovatartozással kapcsolatban (pl. nemzetiséghez tartozás; kötődés a kultúrához, hagyományhoz; anyanyelv; nyelvhasználat). 2011-ben újabb módszertani változások következtek be, elsődleges és másodlagos nemzetiséghez tartozásról is lehetett nyilatkozni, 2016-ban, a mikrocenzus során 4 nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó kérdést tettek fel, ha ezek közül a kérdezett csak egyre is pozitív választ adott, már az adott nemzetiséghez tartozóként sorolták be (Kovács 2018).

Ezek alapján érdemes részletesebben megvizsgálni a bolgár anyanyelvűek számának alakulását 2001 és 2016 között (2. ábra). Elsőre feltűnik, hogy tizenöt

év alatt a bolgár anyanyelvűek és a magukat a bolgár nemzetiséghez tartozónak vallók száma jelentősen növekedett, majd a mikrocenzus újra csökkenést mutatott ki. 2001-ben a bolgár nemzetiséghez tartozóként 2316 fő határozta meg magát, 2011-re ez a szám közel a háromszorosára, 6272 főre nőtt, vagyis 3956 fővel (270,8%-kal) többen vallották magukat a bolgár nemzetiséghez kötődőnek. A bolgár anyanyelv tekintetében is nagyarányú növekedés regisztrálható: 1600 fővel több jelölte meg a bolgárt anyanyelveként, ami több mint kétszeres különbség. Akkor is jelentős növekedést regisztrálunk, ha a „családi és baráti körben használt nyelv” adatait nézzük: 2001-ben 1118 fő állította, hogy ebben a körben használja a bolgárt, míg 2011-ben ez a szám már 2756 fő volt (vagyis több mint a kétszerese – KSH 2013). 2016-ra az összesített szám 35,8%-kal, 4022 főre csökkent, a bolgár nyelvet anyanyelvként és/vagy családi és baráti közösségben használók száma pedig 2636 fő (itt a csökkenés minimális, 5% körüli).

2. ábra: A bolgár nemzetiségűek és bolgár anyanyelvűek számaránya (2001–2016)

Az adatok változására a magyarázat valószínűleg egyszerre kereshető a megváltozott módszertanban, illetve abban, hogy többen vallhatták magukat bolgárnak az előző népszámlálás óta. Figyelembe véve az évtizedek óta tartó tendenciát azonban lehetséges, hogy csak a bolgár származás megjelölésével találkozunk, amely nem jelenti a nemzeti nyelv és kultúra tényleges gyakorlását. A 2016-os mikrocenzuson felvett adatok szerint a magukat bolgárnak vallók 88%-a egyben a magyar nemzethez tartozónak is meghatározta magát (Kovács 2018).

Összefoglalva a statisztikai eredményeket, a bolgárul valamilyen formában beszélők számát mintegy 2 ezer főre tehetjük, míg további 2–3 ezer fő az, aki még számon tartja bolgár származását, de a nyelvet már nem beszéli.

3. A magyarországi bolgárok intézményrendszere és nyelvi tájképe

A magyarországi bolgárok szervezeteinek rendszere az első világháború idején jött létre, amikor két ellentétes tendenciát lehetett megfigyelni a közösségben: egyrészt a háború miatt a kétkezi bolgár kertészmunkások száma erősen csökkent, ezért számos kertet a bolgár gazdák vagy elhagytak, vagy átadtak magyar kertészeknek (Чангова-Менихарт 1989); másrészt a már letelepedett bolgár nagygazdák és kereskedők kezében a háborús konjunktúra miatt jelentős pénzeszközök kerültek, ami megalapozta a majdani intézmények anyagi hátterét.

Az első, és mind a mai napig létező bolgár szervezet a Magyarországi Bolgárok Egyesülete. Kezdeményezői a jeles gazdák és kereskedők voltak. 1914. június 14-én alakult meg az a végrehajtó bizottság, amelynek feladata az alakuló ülés előkészítése volt. Az alakuló ülésre 1914. július 20-án került sor, amikor hivatalosan is létrejött a Magyarországi Bolgárok Egyesülete (MBE), 170 személy részvételével. Az ülésen az egyik legelső döntés volt pénzt gyűjteni bolgár templom, iskola és művelődési ház megépítése céljából (Чангова-Менихарт 1989; Гюров 2001). Az MBE székháza a bolgár művelődési otthon (Budapest IX. kerület, Vágóhid u. 62.), amely 1957-re épült fel a magyar államtól csereügylet keretében kapott telken, a bolgárkertészek által kezdeményezett közadakozásból (445 család adakozott – Чангова-Менихарт 1989). Az eredeti épület sem külsejében, sem felirataival nem utalt a bolgár jellegre, tipikus 1950-es évekbeli „kocka” művelődési ház (vö. 3. kép). A belső tereiben sem találunk sok bolgár motívumot, kivételt képez a ma nem nagyon használt hagyományos bolgár borozó az alagsorban, illetve a könyvtár régi faberakásos mennyezete. Az építési költségekhez hozzájáruló kertészek nevét egy nagyméretű réztáblán örökítették meg, ami eredetileg szintén az épület belsejében kapott helyet. A 2000-es években induló felújítások során az adományozók névsora az épület Vágóhid utcai főhomlokzatára került, bolgár nyelven, hirdetve a bolgárkertészek áldozatkészségét (vö. 4. kép). A felújítások tovább folytatódnak, 2020 végére az egész épület kívül-belül megújult, a modern jelleg azonban nem utal hangsúlyosan a bolgár közösségre.

3. kép: A Bolgár Művelődési Ház eredeti épülete (Budapest IX. ker., Vágóhid u. 62.)

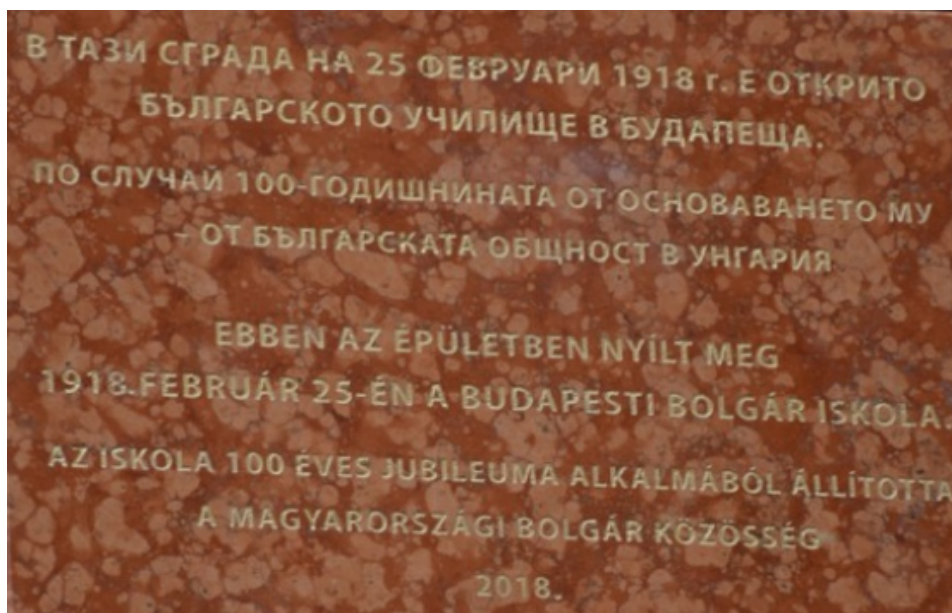
4. kép: A Bolgár Művelődési Ház mai homlokzata az adományozók névsorával

Az I. világháború alatt az alapvető kulturális intézmények alapítása folytatódott. 1916. május 27-én alakult meg a Bolgár Ortodox Egyházi Közösség, amely még

ugyanebben az évben átalakult Bolgár Egyházi és Iskolai Közösséggé, 1917. december 4-én pedig kiadták a bolgár iskolát engedélyező rendeletet. A tanítás 1918. február 25-én kezdődött, 25 tanulóval, a Lónyai u. iskola (Budapest IX., Lónyay u. 4.) épületében.

5. kép: A bolgár iskola új bolgár–magyar kétnyelvű emléktáblája (Budapest IX. ker., Lónyay u. 4.)

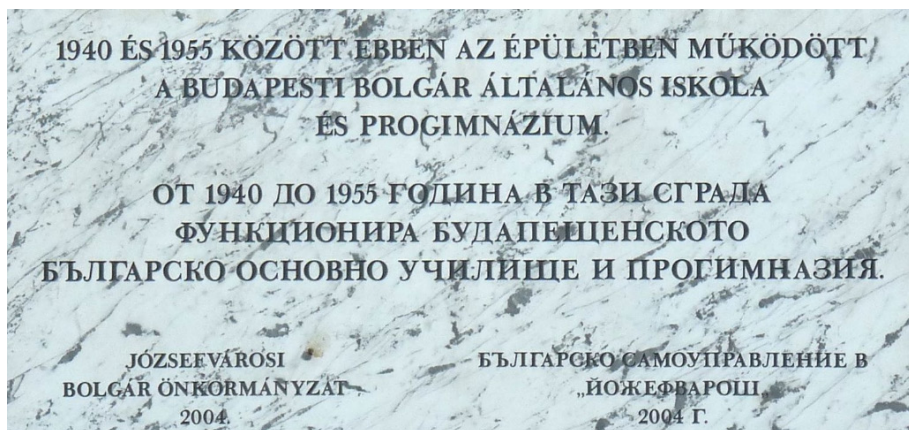
Az épületen emléktábla található, az eredeti az idők folyamán eltűnt, rajta felül magyar, alul bolgár nyelven szerepelt a szöveg („Ebben az épületben nyílt meg 1918. február 25-én a budapesti bolgár iskola”). Az új táblán felülre került a bolgár szöveg, kiegészítve a felállítás alkalmával (az iskolaalapítás 100. évfordulója, lásd 5. kép). A budapesti bolgár iskola folyamatosan vándorolt a különböző épületek között, a VIII. kerületben három emléktábla is őrzi emlékét (Német u. 14., Somogyi Béla u. 9–15. és József u. 20., lásd 6. kép), amelyek egységes minta szerint készültek (felül a magyar szöveg látható, amely az iskola működésének idejét örökíti meg, alul a bolgár fordítás. A budapesti bolgár iskola 1955 óta a mai épületében, a VI. kerület Bajza u. 44-ben található,¹ a kapualjban magyar és bol-

¹ Az iskola a közeljövőben új és modern épületbe költözik, amely a Vágóhid utcában épül fel, a templom melletti telken.

gár nyelvű intézménytáblák, illetve oldalt a két ország zászlója látható (Гюров 1998; Кьосева 2015).

6. kép: A bolgár iskola magyar–bolgár kétnyelvű emléktáblája (Budapest VIII. ker., József u. 20.)

1918. május 24-én szentelték fel a budapesti Szt. Cirill és Szt. Metód kápolnát, Dimitar Dimitrov lakásában, a Lónyay u. 11-ben. 1932. május 24-én került sok a budapesti Szt. Cirill és Szt. Metód templom ünnepélyes beszertelésére. A templom a művelődési házzal szemben, a IX. kerület Vágóhíd u. 15-ben található, egy kert közepén (7. kép). Maga az épület Árkay Aladár tervei alapján készült, bizánci stílusban (kupolás, kereszt alakú bizánci bazilika), amely külsejében emlékeztet a bolgár templomi építészetre (Петров 2008). A templombelső azonban sok szempontból nem felel meg az ortodox egyházi követelményeknek, az épület tulajdonképpen mind a mai napig befejezetlen (pl. a belső falak fehérek, nincsenek a pravoszláv templomokra jellemző falfestmények stb., Nagy 2008). A nyelvi tájkép szempontjából a templom nyelvi szigetet képez – a területén szinte kizárólag bolgárul szokás beszélni, a Bulgáriából származó papok sem beszélnek magyarul. Mind a templom, mind a művelődési ház a IX. kerület nem túl forgalmas részén helyezkedik el, a környezet számára nehezen észrevehetően – a kultúrház szocreál külseje semmilyen bolgár asszociációt nem kelt (az adományozók névsora nehezen olvasható az utcáról), a templom pedig egy parkosított nagyméretű telken található, a kerítés ugyan nem rejt el az utca felől, de nem is teszi hangsúlyossá jelenlétét.

Bolgár intézmények vidéken is alakultak: 1921-ben Miskolcon egyházi közösség, majd 1924-ben iskola is. Pécsen 1932-ben kezdte meg működését az egyházi közösség és megnyílt a Rilai Szt. Iván kápolna. Az iskolákat később bezárták,

csak a pécsi kápolna maradt meg, amely a Petőfi Sándor u. 63. szám alatti társasház területén működik, a pécsi bolgár önkormányzattal egyetemben (Гюров 1995).

7. kép: A Szt. Cirill és Szt. Metód templom (Budapest IX. ker., Vágóhíd u. 15.)

A bolgárkertészek emlékét számos köz- és külterület elnevezése őrizte meg. Ilyen külterület a Bolgártelep (Dunakeszi), Bolgárföld dűlő (XXIII. kerület), Bulgárföld (Miskolc), találunk Bulgárföldi Általános Iskolát is, amelynek falán tábla emlékezik meg a terület névadóiról. A közterületek között leggyakoribb a Bolgárkertész utca (Budapest–Zugló, Szentés, Halásztelek), a Bolgár utca/köz (Pécs, Szentendre), illetve találkozunk Bolgárkert utcával (Pécs) és a bolgárkertészekhez kapcsolódó elnevezésekkel is: Bolgárkerék utca, Szervian utca (a bolgárok által nemesített paprikafajta), illetve Padlizsán utca (ezt a zöldséget is a bolgárok honosították meg Magyarországon, az utcák Zuglóban helyezkednek el). A külterületeket a helyiek nevezték el, onnan kerültek a térképekre, az utcai névadások azonban már az 1990-es években jelentek meg, főleg a bolgár közösségek kezdeményezésére (Гюров 2001). Az egyedüli bolgár nyelvű helységnév-táblát Halásztelken láthatjuk (8. kép).

8. kép: Helységnév-tábla magyarul és bolgár átírásban (Halásztelek)

A bolgár nyelvi tájképet számos kültéri szobor is színesíti. Jellemzőjük, hogy a bolgárkertészekhez köthető minden alkotás a 2000-es évektől került köztéri kiállításra, csak két régebbi, bolgárokkal kapcsolatos emlékmű származik korábbi időszakból. Az egyik a zalavári Cirill és Metód szobor (1985), amely a moráviai missziónak és a szláv írásbeliségnek állít emléket (állították: ELTE, Zala megye, Bolgár Népköztársaság), a másik pedig a Pécs melletti Harkány katonai temetőjében található katonai síremlék, amely a második világháború alatt Magyarországon elesett bolgár katonákról emlékezik meg (9. kép). Ezt az emlékparkot 1958-ban nyitották meg, a temetőben 1439 bolgár katona nyugszik. Bolgár katonai sírokat találunk még Somogyban, Zalában és más baranyai temetőkben is, összesen tizenöt helyen. A második legnagyobb bolgár katonai temető a Somogy megyei Lábodon található, ott is van bolgár hősi emlékmű. A magyarországi bolgár közösség tagjai – bár történelmileg közvetlenül nem kapcsolódik hozzájuk – minden évben koszorúzással emlékezik meg mind Cirillről és Metódról (10. kép), mind pedig az elesett bolgár katonákról, ezeket a szobrokat sajátjaiknak érzik, ápolják az elesettek emlékét, illetve részt vesznek a felújításokban (a bolgár katonai síremlékekről bővebben lásd Gjurov 2005).

A 2000-es évektől jelentek meg a bolgárkertészeknek emléket állító köztéri alkotások, amelyek mindegyike a bolgár közösség kezdeményezésére és finanszírozásában valósultak meg. A legjellemzőbb műalkotás a Halásztelken található Bolgárkerék-emlékmű (Szent Erzsébet tér, lásd 11. kép). A bolgárkerék volt az az öntözőberendezés, amellyel a nagyüzemi zöldségtermesztés során a kerteteket locsolni lehetett. Bulgáriából jött mesterek építették meg, ez képezte a bolgárkert legfontosabb műszaki berendezését. A bolgárkerék működőképes másolatát

a Ljaszkovecban található eredeti alapján Reich László és fia, helyi asztalosok készítették 2007-ben. A kerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll, de ettől függetlenül talán ez a szobor jelképezi a legjobban a magyarországi bolgár közösség gazdasági sikerének, és ez által társadalmi megbecsülésének alapját.

9. kép: Bolgár katonai temető (Harkány)

10. kép: Cirill és Metód szobor (Zalavár)

A bolgárkertészeket fizikailag is ábrázoló alkotás a Budapest XIV. kerület, Bosnyák téren található szoborcsoport és ivókút. A szoboravatásra 2014-ben, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 100. évfordulója alkalmából került sor, az alkotás Kozsuharov Ognjan, Budapesten élő bolgár szobrászművész munkája (12. kép). A szoborcsoport az ivókút két oldalán helyezkedik el, egy kertészcsaládot ábrázol a jellegzetes kerek bolgár kosárral. Az emlékmű helye a bolgárkertészek által nagyon kedvelt Zugló, ahol a Bosnyák téri piacon árulták portékájukat. Az ivókúton bolgár és magyar nyelven olvasható a szoborállítás oka, a hátulján pedig az adományozók névsora látható (csak magyar nyelven). A Bosnyák téri templom mellett található egy irányjelző tábla, amely a kerületet testvértelepüléseinek távolságát jelzi. Itt olvasható Veliko Tarnovo neve is, amelynek környékéről a bolgárkertészek döntő többsége származik.

11. kép: Bolgárkerék- emlékmű magyar felirattal (Halásztelek, Szent Erzsébet tér)

12. kép: Bolgárkertészek szobra bolgár–magyar kétnyelvű felirattal (Budapest XIV. ker., Bosnyák tér 7/b.)

Szintén a bolgárkertészeknek állít emléket a Felsőzsolcán található szobor is (Szent István u. 2., lásd 13. kép[sor]), amely küllemében formabontó, és nem kapcsolódik a kertészek tevékenységéhez. A szobor fő alakja egy griff, amely a magyar és a bolgár folklór közös gyökereit hivatott jelképezni, mellette oszlopfej látható. Rudolf Mihály tervei alapján Balogh Zsófia és Kovács István készítette (www.kozterkep.hu). Az emlékművön két felirat – egy magyar és egy bolgár nyelvű – található, amelyek nehezen kapcsolhatók a műalkotáshoz. A bolgár szöveg Lázár Ivanov bolgárkertész sokszor idézett szavait tartalmazza („Бъдещето се гради не само с мотика, но и с вяра в Бога и с отворени очи“ – A jövőt nemcsak kapával, hanem Istenbe vetett hittel és nyitott szemmel kell építeni.). A magyar szöveg jelöli a szoborállítás okát: „Az öntözéses zöldségtermesztést meghonosító bevándorolt első bolgárok emlékére állította a Felsőzsolcai Bolgár Kisebbségi Önkormányzat 2004-ben”. Az emlékmű a külső szemlélő számára teljesen értelmezhetetlen, a griff sehogyan sem kapcsolható össze a bolgárkertészekkel.

13. kép: A bolgár kisebbség szobra bolgár–magyar kétnyelvű felirattal
(Felsőzsolca, Szent István u. 2.)

Budapesten és környékén 2014-től további bolgár ivóutakat állítottak fel a helyi bolgár közösségek. 2016-ban Kispesten, 2017-ben Soroksáron (14. kép), 2018-ban Szigetszentmiklóson, 2020-ban pedig Dunaharasztn avattak bolgár kutat,

ezek azonban alapvetően funkcionális művek, szobor nem tartozik hozzájuk, a szigetszentmiklósi kúton mindkét nyelven a „Bolgár ivókút” felirat szerepel. Magyarázatra szorul, miért ivókutak építésével igyekszik a bolgár közösség tartós jelet hagyni a magyar közösségi térben. A bolgár néphit szerint az ivókút állítása tisztességet és elismerést hoz az építtetőnek, vagyis a közjó érdekét szolgálja, de ezzel a régi bűnöket is jóvá lehet tenni, mivel a kő tartósabb, mint az ember, a víz pedig örök (Георгиева 2013).

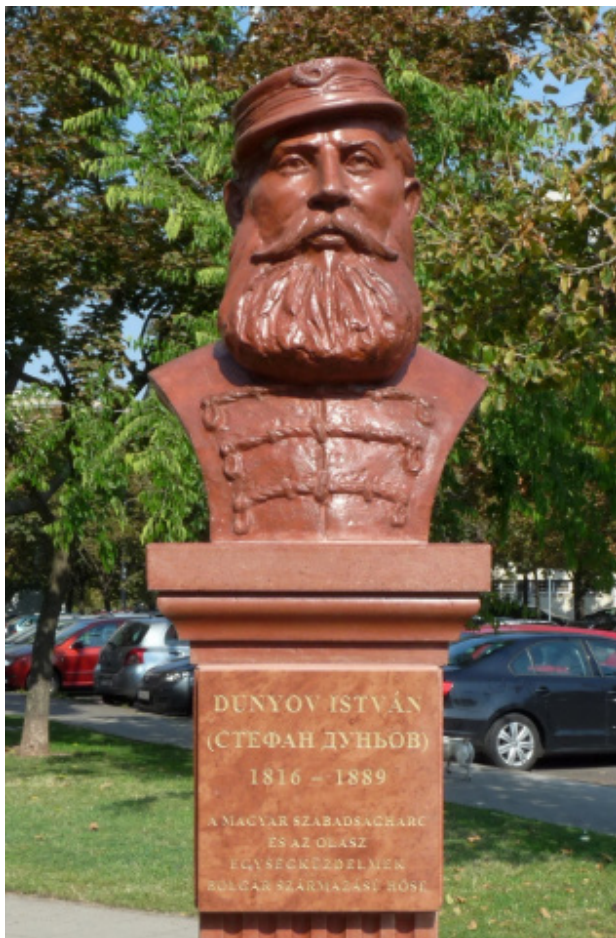
2017-ben leplezték a XIII. kerületben, a róla elnevezett utcában Dunyov István (Стефан Дуньов) mellszobrát, amely szintén Kozsuharov Ognyan alkotása (15. kép). Dunyov bánáti bolgár születésű ügyvéd volt, aki az 1848–49 szabadságharc több ütközetében is részt vett, a világosi fegyverletétel után pedig évekig börtönben ült. 1859-ben szabadult amnesztiával, majd Garibaldi hadseregében részt vett a Dél-Itália felszabadításáért vívott harcokban, ahol súlyosan megsebesült és lábát is elveszítette. Érdemei elismeréseként Garibaldi ezredessé nevezte ki. Jó viszonyt ápolt Kossuth Lajossal is, nyugalmazása után Pistoianban élt, ahol 1889-ben hunyt el (Lukács 1962). Személye egyszerre köti össze a mai magyarországi bolgár közösséget a bánáti bolgárokkal és – az 1848-as eszméken keresztül – a többségi magyar társadalommal. A szobrot a XIII. kerületi Bolgár Önkormányzat állíttatta.

14. kép: Bolgár ivókút (Budapest XXIII. ker., Soroksár, Hősök tere)

15. kép: Dunyov István szobra magyar–bolgár kétnyelvű felirattal
(Budapest XIII. ker., Dunyov István u. 16.)

4. Összegzés és diszkusszió

A tanulmány bemutatta a magyarországi bolgár közösség rövid történetén, nyelvi és demográfiai adatain keresztül a magyar településeken megfigyelhető bolgár nyelvi tájképet. A bolgár közösség alapját a bolgárkertész gazdasági migránsok leszármazottai, illetve a különböző okokból Magyarországra költözött bolgárok adják. A statisztikai adatok szerint a bolgárok „2–4 ezer főt számláltak 2016-ban” (Kovács 2018: 4). 85%-uk városban lakik, a bolgár közösség magasan képzett, jól

integrálódott nemzetiség, amelyre nagymértékben (88%) kettős, magyar–bolgár identitás jellemző. Ebben a kontextusban világossá válik, miért volt a bolgár nemzetiség évtizedeken keresztül a nyelvi tájkép szempontjából „láthatatlan” a magyar társadalom számára – a bolgárkertészekkel legfeljebb a piacokon lehetett találkozni, a templom, a művelődési ház és az iskola Budapesten nem hívta fel különösebben rájuk a figyelmet, vidéken pedig intézményeik az 1950-es években megszüntetésre kerültek. A bolgárok által művelt területeken, spontán módon kialakult elnevezéseket lehetett megfigyelni (Bolgártelep, Bolgár dűlő, Bulgárföld stb.), amelyek nagy része mind a mai napig megmaradt. Az 1990-es évekig sem utcanevek, sem szobrok nem kapcsolódtak a magyarországi bolgárokhoz (a tanulmányban ismertetett zalavári Cirill és Metód, illetve a bolgár katonákra emlékező szobrok² ugyan bolgár vonatkozásúak, de nem a közösség emlékművei).

Az 1990-es években azonban a magyarországi bolgárok helyzete radikálisan megváltozott. A bolgárok is bekerültek a 13 magyarországi történelmi kisebbség közé, kiépült a bolgár kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok rendszere, a bolgárok is elkezdtek részt venni a magyar közéletben, illetve lassan visszaszerezték az ellenőrzést az intézményeik felett – az egyesület visszakapta eredeti nevét és alapszabályát,³ a templomi testületben is a helyi bolgárok képviseltetik magukat, illetve most már a bolgár óvodát és iskolát is a közösséget képviselő Bolgár Országos Önkormányzat tartja fenn.⁴

A rendszerváltás óta eltelt időszakban, a bolgár közösségben is komoly változások mentek végbe. A bolgárkertész mint foglalkozás gyakorlatilag a múlté, a 2011-es népszámlás adatai szerint csak 85 fő dolgozott a mezőgazdaságban, a leszármazottak már az 1960–70-es évektől más foglalkozást választottak, a felsőfokú végzettségűek száma pedig napjainkra meghaladja az országos átlagot. Megváltozott a közösség viszonya a saját múltjához – a bolgárkertészekről nagyon sokáig csak gazdaságtörténeti munkák születtek, és csak az 1980-as évektől jelennek meg néprajzi, társadalomtörténeti munkák, majd az 1990-es években a nyelvészeti és történeti kutatások, amelyek nagy része már magyarországi bolgár kutatók munkája (vö. Menyhárt 2015; ЯНКОВА 2014). Ezzel párhuzamosan a bolgárkertész alakja egyre inkább mitikus színezetet kap, a kertészeti munka

² Budapesten máig van Szófia és Várna utca, illetve a IX. kerületi Vámház teret évtizedeken át Dimitrov térnek hívták, Georgi Dimitrov szobra is ott állt.

³ Az 1950-es évektől az egyesület a „Georgi Dimitrov” Bolgár Kulturális Egyesület nevet viselte.

⁴ A bolgár nagykövetség a szocialista érában formálisan és informálisan is ellenőrizte a bolgár intézményeket, az iskola pedig nagykövetségi iskolaként működött.

önfeláldozó hőségé válik, aki már megérkezésétől jó viszonyt ápolt a befogadó társadalommal, és a magyar emberek ellátásáért dolgozott. Nyilván a kép sokkal árnyaltabb, és az objektív tudományos kutatások feladata korrekt és megalapozott ismereteket nyújtani a bolgárkertészet történetéről. Emellett a közösség más irányban is megpróbálja megfogalmazni a saját történelmi identitását, amelynek megnyilvánulásai a magyar köztereken megjelenő szobrok és emléktáblák. A bolgárok számára emblematikus helyeken folyamatosan jelennek meg az emléktáblák, kisebb számban a szobrok, illetve 2014-től az ivóutak. A lényegét legjobban tükröző szobor a Bolgárkerék-emlékmű Halásztelken, amely a gazdasági siker alapját adó öntözőberendezésnek állít emléket. Ebbe a körbe tartozik a zuglói Bolgárkertész-szoborcsoport is, amely egy kertészcsaládot ábrázol a tipikus, kerek kosárba rakott zöldségekkel. Szintén az öntözéses kertészkedésnek állít emléket a felsőzsolcai szobor is, amely azonban egy magasabb szintre próbálja emelni a mítoszteremtést. Az oszlopfő szerepe nem igazán világos, a mellette látható griff viszont a leírás szerint a magyar és a bolgár folklór közös elemeit hivatott jelképezni, vélhetően a honfoglaló magyarok és a protobolgárok közötti kapcsolatokra utalnak. A szoborra vésett két felirat azonban sehogy sem kapcsolódik ehhez a koncepcióhoz: a bolgár idézet Lázár Ivanovnak a sokszor ismételt mondata, a magyar pedig a szoborállítás oka – megemlékezés az öntözéses kertészkedésről. A két, egymáshoz nem igazán kapcsolható jelenség – az ősi kapcsolat és a kertészet – a műalkotás értelmezését nehezíti.

2014-től a bolgár intézmények folyamatos megünneplése zajlott, ez is fokozta a közösség és vezetőinek igényét a bolgár köztéri jelenlét növelésére. A felállított műemlékek teljes mértékben realisták, azt a gyakorlatias világlátást jelképezik, ami mindig is jellemző volt a bolgárkertészekre. A 2000-es évektől „divatba jött” ivóutak állítása pedig összefüggésbe hozható azzal a bolgár hagyománnyal, hogy valamilyen közhasznú, mások számára is értékes dologgal emlékezzenek meg a jeles évfordulókról, eseményekről.

Irodalom

- Boross Marietta 1973. Bolgár és bolgárrendszerű kertészetek Magyarországon 1870–1945. *Ethnographia* LXXXIV: 29–50.
- Gjurov Alexander 1995. Bolgár betelepülők Baranya megyében az évszázados hagyományok tükrében. *Baranyai történetírás*. Pécs. 349–420.
- Gjurov Alexander 2005. Puskaporos tavasz. Szófia, Balkani.
- Horváth Vera 2013. Öntözéses gazdálkodás kislétföldi bolgárkertészetekben. Gödöllő. www.hidrologia.hu/vandorgyules/31/dolgozatok/143_horvath_vera.html. (2016-03-13)

- Kovács Marcell (szerk.) 2018. Mikrocenzus 2016. Nemzetiségi adatok 12. Budapest, KSH.
- Menyhárt Krisztina 2015. A bolgárkertészekről – jeles kutatóik szemszögéből. (bolgár nyelven) In: Menyhárt Krisztina (szerk.) Gazdaság és kultúra. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum. 127–142.
- Lukács Lajos 1962. Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben. Budapest.
- Nagy Márta 2008. A budapesti bolgár ortodox templom. (Kézirat.)
- Peneva-Vincze Lili 1981. Hagyományörzés és beilleszkedés a Magyarországon élő bolgárkertészek körében. *Ethnographia* XCII: 2–3.
- Георгиева, Иваничка 2013. Българска народна митология. София, АИ Проф. Марин Дринов.
- Гюров, Александър 2001. Единадесетвековно българско присъствие в Унгария. Будапеща, Българско републиканско самоуправление.
- Гюров, Александър 1998. Българското училище в Будапеща – обновление и традиция. *Хемус* 2: 30–35.
- Кьосева, Светла 2015. Какво знаем за българското училище? In: Dudás Mária –Menyhárt Krisztina – Nyagolova Natalia (szerk.) A mai bulgarisztika tudományos perspektívái. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum – ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék –Kecskeméti Bolgár Önkormányzat. 332–338.
- Пейковска, Пенка, 2011. Миграции на българското население между България и Унгария и демографското развитие в Унгария през XIX в. и в началото на XX в. In: Peykovska, Penka – Demeter, Gábor (szerk.) Borders in the history and the societies of Central- and East-Europe. Szófia–Budapest. 108–166.
- Пейковска, Пенка 2012. Демографски промени в будапещенската българска общност от края на XIX до края XX век. Исторически преглед 1–2: 216–250.
- Петров, Петър 2008. Българският православен храм „Св. св. Кирил и Методий в Будапеща. In: Doncev Toso – Menyhárt Krisztina (szerk.) Toma Visanov és kora. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum. 147–155.
- Чангова-Менихарт, Пенка 1989. Под слънцето на Унгария. София, Земиздат.
- Чангова-Менихарт, Пенка 1996. Под слънцето на Унгария. Fotóalbum. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat.
- Янкова, Венета 2014. Българите в Унгария – културна памет и наследство. София, ИК „Арка“.

Internetes Források

- KSH 2011. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (2020–03–20)
- KSH 2013. www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00 (2020–03–20)
- www.kozterkep.hu/12087/Felsozsolcai_Bolgar_Kisebbsseg_emlekmuve_Felsozsolca_2005.html# (2020–03–20)

Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban¹

Pachné Heltai Borbála

1. Bevezetés

Tanulmányomban egy német nemzetiségi iskola példáján azt mutatom be, hogy milyen nyelvi ideológiák lehetnek jelen egy iskola nyelvi tájképében, és mindennek milyen hatása lehet a tanulás-tanítás folyamataira. A dolgozat elméleti fejezetében a nyelvi tájkép és a nyelvi ideológia fogalmait járom körbe. Ezt követően bemutatom a példaként szolgáló intézményt és települést, valamint a tanulmányhoz felhasznált adatok gyűjtésének és elemzésének módszereit, végül ismertetem az eredményeket.

2. A nyelvi tájkép és az iskolai nyelvi tájkép fogalmáról

Hasonlóan sok más nyelvészeti fogalomhoz, a nyelvi tájkép terminusához és vizsgálatához is számos meghatározás és megközelítés köthető (vö. Holecz et al. 2016). A vonatkozó kutatások először inkább a fizikai térben fellelhető feliratokra koncentráltak. Elsősorban a kisebb-nagyobb zárt vagy nyitott terekben található feliratokon szereplő különböző nyelvek egymáshoz viszonyított aránya és helyzete érdekelte a kutatókat (l. például Landry–Bourhis 1997-es sokat idézett definícióját), ezek elemzésével vontak le következtetések a nyelvek presztízséről, helyzetéről egy-egy közösségben. A 2010-es évek újabb kutatásaiban már mind nagyobb figyelem összpontosul a feliratok nyelvén túl a nyelvi elemeket hordozó eszközök materialitására is, azaz a betűkészletek, színek, dizájnok, textúrák

¹ A tanulmány a Barátság folyóiratban megjelent ismeretterjesztő cikk bővített változata (Pachné Heltai 2019). Készült az MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont NyelvEsély Szakmódszertani Kutatócsoport Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertanítás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése c. projektjéhez kapcsolódva (SZ-007/2016, kutatásvezető: Bartha Csilla).

jellegzetességeire. Emellett a jelek egymáshoz és az őket körülvevő aktuális tágabb térbeli és időbeli kontextushoz való kapcsolatainak elemzése is előtérbe került (vö. Moriarty 2014). Mára a nyelvi tájkép vizsgálatának szakirodalma tekintélyes méretűre duzzadt, mind városi környezetekről (pl. Shohamy et al. 2010), mind rurális térségekről (pl. Pietikäinen et al. 2011) bőségesen olvashatunk elemzéseket. Ezek a munkák az adott közösségben, országban használt nyelvek presztízsről és a nyelveket használó közösségek egymáshoz fűződő kapcsolatairól tárnak fel új ismereteket. A nyelvi tájképben megjelenő nyelvek, szemiotikai eszközök vizsgálata különösen fontos felismeréseket hozhat olyan helyeken, ahol eltérő nyelvű közösségek élnek együtt, és a többnyelvűség a nyelvi tájképben is kézzel fogható.

A nyelvitájkép-kutatások egy része kifejezetten az iskolai tájképre, azaz az oktatási intézmények külső és belső tereiben megjelenő feliratokra, képekre, szemiotikai elemekre koncentrál. Ezek a kutatások gyakran használják az iskolai tájkép (angolul *schoolscape*) terminust (a fogalomról és a kutatási irányról bővebben l. pl. Laihonon–Szabó 2017; Tódor 2014, 2019). Az iskola külső és belső falain, termeiben megjelenő feliratok és más vizuális elemek – hasonlóan a köztereken vagy középületekben megjelenő feliratokhoz – árulkodnak az adott társadalom és a szűkebb iskolai közösség nyelvi helyzetéről. Másrészt az iskola tereiben, falain megjelenő tájkép hatással van a tanulás-tanítás folyamataira, a pedagógusok, a diákok és a szülők elgondolásaira a nyelvekről, nyelvtanulásról, kulturális értékekről. A falakon lévő dekorációkat, segédeszközöket használhatják explicit formában is a pedagógusok egy-egy tananyag elsajátítása során, illetve azok implicit módon is üzeneteket közvetítenek az iskolába járó felnőttek és diákok, valamint az oda látogató szülők, vendégek felé.

A nyelvi tájkép – ideértve az iskolai nyelvi tájképet is – kutatásának elsődleges módszere a fizikai tér dokumentálása, azaz fényképek, videofelvételek készítése, majd azok adott szempontok szerint történő elemzése. Mindezt értékes további adatokkal egészíthetjük ki, ha a vizsgálatban megkérdezzük az adott közösség tagjainak véleményét is a nyelvi tájkép elemeiről. Iskolai környezetben ez történhet például interjúk formájában vagy az ún. idegenvezető technika segítségével (Szabó 2016: 234), amikor a kutatót a közösség egy vagy több tagja végigvezeti az adott térben, miközben a feliratok, ábrák jelentéséről, történetéről, mindennapi funkcióiról beszélgetnek.

3. A nyelvi ideológiák fogalma és szerepe az iskolában

A különböző fizikai terek, így például az iskolák tájképe tanúskodik az adott közösség nyelvekről alkotott vélekedéseiről, azaz nyelvi ideológiáiról. Hasonlóan a nyelvi tájkép fogalmához, a nyelvi ideológiát is többféleképpen értelmezi a szakirodalom. Ahogy Woolard–Schieffelin (1994) összegzése rámutat, míg egyes megközelítések szerint a nyelvről egy-egy közösségben cirkuláló, a közösség tagjai által osztott elgondolások pusztán semleges koncepciók a nyelvről, más definíciók szerint a nyelvi ideológiák az uralkodó társadalmi rétegek, csoportok hatalmának fenntartását szolgálják. Kiemelendő, hogy a nyelvi ideológiák egy-egy közösségben rendszerint nem vagy nem mindig tudatosak, azaz a közösség tagjai nem feltétlenül beszélnek róluk explicit módon (Woolard–Schieffelin 1994: 58).

Amikor kutatóként szeretnénk feltárni egy közösségre jellemző elgondolásokat, akkor is számolnunk kell azzal, hogy az ideológiák egy része megjelenhet például egy interjú során explicit módon, míg más ideológiákra implicit gyakorlatok utalnak (az explicit és implicit ideológiákról l. pl. Bodó 2016: 131–132.). Ha például az iskolában egy pedagógus diákjainak azt mondja, hogy „a német névelőket nehéz megjegyezni”, akkor explicit ideológiával van dolgunk. Az iskola falain megjelenő, e névelők megjegyzését segíteni hivatott dekorációk pedig implicit módon árulkodnak ugyanerről. Ez a példa rámutat az ideológiák kutatásának másik fontos vonatkozására is: a közösségek nyelvi ideológiái befolyásolják a közösség tagjainak nyelvi viselkedését is. A névelők példájánál maradva, a diákokat segítheti, hogy fogódzót kapnak a névelők tanulásához, de a szabályok túlzott hangsúlyozása az örömteli nyelvtanulás gátja is lehet. Az iskolában jelen lévő nyelvi ideológiák tehát hatással vannak az anyanyelv- és idegennyelv-tanulás folyamataira, pedagógusok, diákok és szülők nyelvekkel kapcsolatos gondolkodásmódjára. Ennek lehetséges módjait a következőkben egy német nemzetiségű iskolában gyűjtött példák segítségével mutatom be.

4. A terepmunka színhelye és módszerei

A dolgozat példaanyagát a Baranya megyei Geresdlak településén található német nemzetiségi általános iskolában gyűjtöttem. A faluban végzett komplex szociolingvisztikai kutatásaim eredményei (l. Pachné Heltai 2017) rámutatnak arra, hogy a közösségben még ma is fontos szerepe van a német nyelvnek. Ugyan a helyi német nyelvváltozatot a mindennapokban ma már inkább csak az idős

korosztály használja, a fiatalabb generációk tagjai közül is sokan rendelkeznek családból hozott, iskolában vagy német nyelvterületen elsajátított német nyelvi ismerettel, és ki-ki mindennapi szükségletei szerint használja is tudását aktív vagy passzív formában. A településen élő cigány közösség nyelvi gyakorlataira vonatkozó eredményeim is némileg hasonló képet mutatnak: aktív cigány (beás vagy romani) nyelvi ismeretekről csak ritka esetben, és főleg az idősebb (esetleg a középkorú) adatközlők számoltak be. A német nyelv használatára ugyanakkor a településen belül is számos alkalom nyílik – Geresdlakon ugyanis nagy számban vettek meg németek és finnek ingatlanokat, és a külföldiekkel történő kommunikáció elsődleges nyelve is a német.

A vizsgált intézmény működéséről a faluban végzett szociolingvisztikai kutatásaim során számos információt gyűjtöttem (Pachné Heltai 2017), valamint a nemzetiségi oktatás nyelv- és identitásmegőrzésben betöltött szerepéről korábban célzott kutatást is végeztem (Heltai 2010). A jelen dolgozat példaanyagát nyújtó adatokat 2017 őszén gyűjtöttem². Ekkor a nyelvi tájkép dokumentálása (mintegy 250 fénykép készítése) mellett interjúkat is készítettem az iskola pedagógusaival (összesen 9 fővel). A fényképeket tanítási időn kívül, délutáni órák során készítettem. Az általában 45–50 perces interjúk a pedagógusok lyukasóráiban készültek, céljuk a gyerekek és a pedagógusok nyelvi hátterének, vélekedéseinek és az anyanyelv- és idegennyelv-oktatáshoz kapcsolódó főbb kihívások megismerése volt, de kitértünk a beszélgetések során a nyelvi tájkép szerepére is.

Az interjúkban elhangzott információk alapján az intézménybe mintegy 90 diák jár, részben a településről, részben környező falvakból. Az iskolában a nyelvoktató nemzetiségi program szerint tanulnak németet a diákok, ami azt jelenti, hogy heti öt német és plusz egy nemzetiségi népismeret órájuk van. Emellett szakkör formájában nemzetiségi táncot is lehet tanulni. A németen kívül további idegen nyelvet az iskolában önálló tantárgyként nem tanulnak a gyerekek, de volt rá példa, hogy a 7–8. évfolyam számára angol szakkört szerveztek a pedagógusok.

A pedagógusok elmondása alapján a település nyelvi helyzete tükröződik az iskola diákságának nyelvi hátterében is. A 2017-ben megkérdezett tanárok általában kiemelték, hogy a korábbi évtizedekhez képest jóval kevesebb azon gyerekek

² A terepmunka a Nyelvtudományi Intézet Többszempontú Kutatóközpontjában zajló NyelvE-sély-projekt munkálataihoz kapcsolódott. A projekt célja olyan oktatási módszerek kidolgozása, amelyek a pedagógusok, a szülők és a diákok segítségére vannak az oktatás nyelvi kihívásainak kezelésében.

száma, akik otthon is rendszeresen találkoznak a német nyelvvel (például hallják még a nyelvet nagyszüleiktől, szüleiktől, esetleg távolabbi németországi rokonoktól, vagy éppen családi motiváció hatására rendszeresen néznének német nyelvű televíziós műsorokat). A tanárok tapasztalata szerint pusztán néhány tanuló van, aki aktív német nyelvi ismereteket is hoz otthonról. Ugyanakkor a közösség etnikai összetételéből és élő többnyelvűségéből fakadóan – noha a családi nyelvátadás mintázatai mára jelentősen megváltoztak – a német nyelv a családok életéből korántsem tűnt el, ami az iskolai nyelvtanulást is elősegítheti: „Viszont szerintem itt (...) olyan szinten szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nagyon sok sváb család van még, ahonnan jönnek a gyerekek és mondják is sokszor, hogy a nagymama ugye svábul beszél, akkor a szülők közül van, aki tanult az iskolában németet, ők ugye már ezt az irodalmi németet, abban segítenek a gyerekeknek.” – fogalmazott az egyik pedagógus.

A diákok cigány nyelvi ismereteiről a tanárok többsége úgy vélekedett, hogy a gyerekek otthon magyar egynyelvű környezetben nevelkednek. „Mert igazából szerintem nincs is nálunk olyan gyerek, aki mondjuk otthonról hozná a cigány nyelvet is, hogy tud, tudna.” – foglalta össze a tipikus álláspontot az egyik pedagógus. Ugyanakkor többen jelezték, hogy a gyerekek beszédében olykor megjelennek cigány nyelvi elemek, ám ezeket az ismereteket és a hozzájuk kapcsolódó kulturális környezetről való tudásukat a tanárok nem tartották a diákok részéről tudatosnak és rendszerezettnek, így különösebb jelentőséget sem tulajdonítanak nekik a mindennapok során. Saját korábbi kutatási eredményeim arra engednek következtetni, hogy a településen vannak olyan családok, ahol az idősebb generációk tagjai akár mindennapi kommunikációjuk során is használnak cigány nyelvváltozatot (romani és beás ismeretekről is beszámoltak adatközlők, Pachné Heltai 2017: 84). Az esetleges otthoni cigány nyelvi háttér, a közösségben jelen lévő cigány nyelvi ismeretek az iskolában – az interjúk tapasztalatai alapján – nem részei a tanórai vagy azon kívüli diskurzusoknak, ezen téma feltárása és kihasználása nem aktív része az iskolai mindennapoknak.

A település általános nyelvi képéről szólva fontos még kiemelni, hogy a faluban igen aktív a kulturális élet is. Rendszeresek a nemzetiségi kultúrkörhöz kapcsolódó rendezvények, kiállítások, amelyekkel a helyiek turistákat, iskolás csoportokat is igyekeznek a faluba csalogatni (bővebben l. Pachné Heltai 2016). A lehetőségeket pedig a helyi iskola pedagógusai is kihasználják, elsősorban a nemzetiségi népismeret oktatása során: „Annyiban tudjuk kihasználni [hogy sváb település vagyunk], mondjuk mi nagyon szerencsések vagyunk, hogy itt van ez az öt kiállítás, és akkor azon végig szoktunk mindig menni. Csinálunk ilyen népismeretei hetet, ilyen nemzetiségi hetet, és akkor mindegyik kiállításhoz

feladatokat rakunk össze, és akkor ilyen forgószínpadszerűen ugye, hogy legyen azért népismeret is, olyan iskola vagyunk, tehát ne maradjon ki, hiába nem németül tanítjuk, de azért nézzük meg a kiállításokat. És azok [a kiállítások] pont belevágnak. Amiről tudnunk kell, azokba belevágnak. És akkor inkább átme- gyünk ilyen kézműves dolgokba, hogy ilyen *tuch*készítés [kendőkészítés], meg mintakészítés, meg színezés, falvédőket rakunk ki.” A pedagógus az idézetben rámutat arra, hogy a falubeli kiállítások remek lehetőséget nyújtanak a gyerekek motiválására, a tapasztalati tanulásra.

5. Az adatok elemzésének szempontjai

Az iskola nyelvi tájképében megjelenő ideológiák vizsgálatához a fentebb részletezett 2017-ben végzett terepmunka során gyűjtött adatokról először egy „áttekintő mappát” készítettem, azaz feltérképeztem, hogy a dokumentált nyelvi tájképben milyen tipikus üzenetek rajzolódnak ki a nyelvről, nyelvtanulásról (vö. Heller et al. 2018). Ezután arra kerestem a választ, hogy ezeknek az üzeneteknek, nyelvekről, nyelvtanulásról alkotott elképzeléseknek milyen következménye lehet az oktatási folyamatokra. Az alábbiakban tehát azt összegzem, hogy az iskola falain megjelenő nyelvi és más vizuális elemek milyen tipikus üzeneteket, elképzeléseket közvetítenek a nyelvről. A fényképek adatait az interjúk narratíváiból származó részletekkel egészítem ki. Célom rámutatni arra, hogy a feltárt ideológiák hogyan befolyásolhatják a tanulás-tanítás folyamatait és miért érdemes figyelmet fordítani a nyelvi ideológiák kérdésére egy iskola mindennapjaiban.

6. Az iskolai nyelvi tájkép a tanulás segédeszközeként: a nyelv mint megtanulható rendszer

A vizsgált iskola falain megjelenő, a nyelvről valamilyen üzenetet átadó feliratok és ábrák egy markáns csoportja a tanulandó nyelveket (a magyar és német nyelvet egyaránt) szabályok által leírható rendszerként ragadja meg. Különböző típusú feliratok tartoznak ebbe a csoportba. Vannak az iskolába készen érkezett, feltételezhetően hosszabb ideje az osztálytermekben lévő dekorációs elemek, illetve vannak a pedagógusok és/vagy diákok által saját kezűleg készített szemléltetőanyagok is. Ezek megjelenése az életkori célcsoporttól függően lehet játékosabb, színesebb vagy akár egyszerűbb. Az 1. képen például egy színes kukac

segítségével ismerkedhetnek meg a diákok a különböző mondatfajtákkal és azok funkcióival. Ez a vidám, játékos ábra jól láthatóan saját kezűleg készült az alsós korosztály számára. A 2. kép ugyanazt a témát, a mondatfajtákat dolgozza fel, ám jóval statikusabb formában, ugyanakkor példamondatokkal is szemléltetve.

1. kép: Mondatfajtákról játékosan

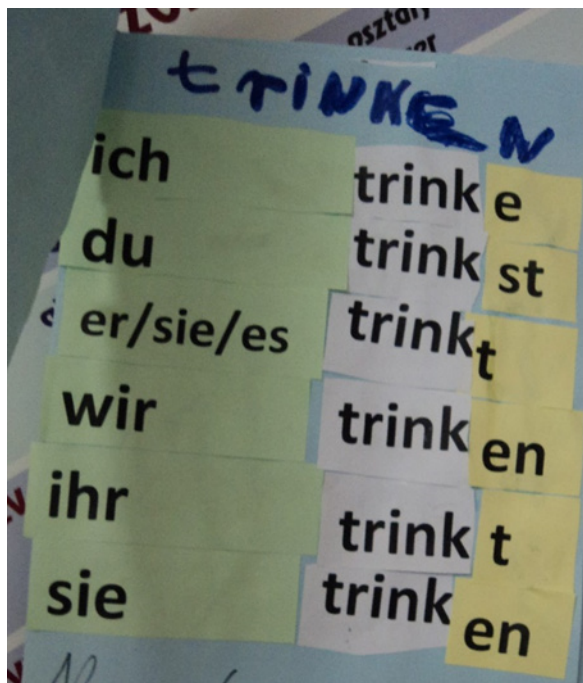
2. kép: Mondatfajtákról statikusan

4. kép: Nyelvtanról saját kezűleg

A következő példában (5. kép) a német segédigéket és magyar megfelelőiket felsorakoztató falról készített fénykép egy részletét láthatjuk. Ebben az esetben is a fordítások szabályszerűsége, a jelentések kommunikációs szituációtól független mivolta válik hangsúlyossá. A témakör fontosságára és a szabályok kiemelkedő státuszára a német–magyar szópárok helye is utal: a nemzeti és a települési címer alatt, az osztálytermekben jellemzően kiemelt pozíciót jelentő helyen látjuk őket. Érdekességként szerepeltetem a 6. képet, amely játékosabb hangulatot áraszt. Ez esetben a címerek alatti kiemelt pozícióban nem a jól megszokott költő- és íróportrékat, és nem is nyelvtani szabályokat látunk, hanem a gyerekek saját világának portréit.

5. kép: Szópárok kiemelt pozícióban

6. kép: Portrék a diákok saját világából

A fent elemzett képeken szereplő, a nyelvtanulást támogató segédanyagok funkciója a tanulás-tanítás folyamatában sokrétű lehet. Egyrészt segíthetik a pedagógust a magyarázatok során, szemléltetőeszközként szolgálnak, például hasznosak lehetnek a tananyag ismételésekor. Másrészt segíthetik a diákokat is a tanulandók elsajátításában és rendszerezésében, az ismétlődő nyelvi formák megértésében és memorizálásában. Ha elkészítésükben a gyerekek is részt vesznek, ez motiváltabbá teheti őket, felkeltheti érdeklődésüket a témakör iránt, illetve a cselekvéssel, vizualitással összekötött (többsatornás) tanulás segítheti őket a nyelvtani szerkezetek jobb megértésében is. Az ilyen táblázatok esetleges hátránya lehet

ugyanakkor, hogy a nyelvet szabályok halmazaként bemutatva a beszélőktől független, önmagában létező jelenséggént kezelik, és ezzel absztrakttá, a hétköznapiaktól távolivá teszik az anyanyelvet és az idegen nyelvet, ami csökkentheti a diákok motivációját. A folyamatosan szem előtt lévő, ezáltal túlhangsúlyozott szabályok megszegésétől való félelem a nyelvi kreativitásra is negatív hatással lehet. Jól összefoglalja ezt a következő pedagógusi tapasztalat is: „Az első, második [osztály] a legkönnyebb. (...) akkor még sok a játék, ugye nincsen nyelvtanulás idézőjelbe németül, hogy akkor most szerkezeteket vagy valamit megbeszélünk. Az első, második, az még olyan, hogy szeretik a németet. És harmadiktól kezdődik, amikor már egy kicsit jobban belemélyedünk a szövegekbe meg a párbeszédbe, minthogyha onnan kezdené megutálni”.

A fentiekhez hasonló szemléltetőeszközök esetében fontos kérdéssé válik tehát, hogy a nyelvi tájkép elemei milyen konkrét formában kapnak szerepet az osztálytermi munkában. Pedagógusként érdemes átgondolni, hogyan vonjuk be a segédeszközöket az óra menetébe, például hogyan beszélünk a nyelvtani szabályokról, milyen szerepet adunk az osztálytermek falain lógó segédanyagoknak a tanórákon kívül, milyen gyakran cseréljük le őket, bevonjuk-e a gyerekeket a segédanyagok kiválasztásába és elkészítésébe stb. Ezeken a kérdéseken is múlik ugyanis, hogy az osztálytermek falain lógó szemléltetőeszközök segítik vagy inkább nehezítik a nyelvtanulás folyamatait, és hogyan formálják a gyerekek nyelvekről kialakított elképzeléseit, attitűdjeit.

7. Az iskolai és az iskolán kívüli világ összekötése: a nyelv mint kapocs a kultúrához

A nyelvvoktatás mellett a nemzetiségi intézmények kiemelt célja a gyerekek megismertetése a nemzetiségi kultúrával. Ez a cél a vizsgált iskola falain is sokféle formában visszaköszön. Feliratok, a diákok rajzai, információs ábrák, az iskolában készített használati tárgyak stb. árulkodnak arról, hogy a népismeret tantárgy keretein belül pedagógusok és diákok sokat foglalkoznak a német nemzetiség szokásaival, hagyományaival, sőt, a német irodalmi nyelv mellett olykor ismerkednek a helyi német nyelvváltozattal is: „De szeretik egyébként, hogyha néha sváb van, vagy olyat is szoktunk népismereten, hogy egy az egyben sváb szöveget viszek be. És akkor azt kikeresgéljük a szavakat, hogy mi az, ami hasonlít az irodalmi némethez, tehát itt is lehet azért dolgokat kitalálni, ami érdekli őket. Meg hát akkor ők is milyen jókat nevetnek, hogy úristen, ezt így kell mondani, meg ott kimaradt egy e betű meg elnyeljük. Tehát érdekli őket.” – számolt be

tapasztalatairól az interjúban a felsősöket oktató némettanár. Ahogy a pedagógus kiemeli, a német nemzetiségi iskolákban jó lehetőséget kínálnak a helyi német változatokat beemelő feladatok a nyelvi játékokra és a nyelvi változatosság tudatosítására³. Érdeemes rámutatni ugyanakkor arra is, hogy az idézetben kiemelt reakció a diákok részéről (a helyi nyelvváltozat okozta derűtség) maga is egy napjaink társadalmi közegében elterjedt, de ritkán explicitté tett ideológiáról árulkodik: a nemzetiségi iskolák világában a helyi változat azonosítódik „furcsa”, „érdekes” változatként, míg a tankönyvekben megjelenő sztenderd a normaként, amihez minden mást viszonyítunk. Amikor a nemzetiségi intézményekben játékos feladatokon keresztül kihasználjuk ezen ideológia motiváló erejét (vö. Márkus 2016), érdemes a nyelvi tudatosítás jegyében felhívni a gyerekek figyelmét a játékoság mögött meghúzódó nyelvi hatalmi viszonyokra is.

A német kultúrkörhöz kapcsolódó vizualizációs eszközök alkotják az iskolában a nyelvről valamilyen markáns üzenetet átadó feliratok és ábrák második csoportját. Kis mértékben ugyan, de olykor ezeken a vizuális elemeken helyet kap a helyi német nyelvváltozat is. Az iskolai tájkép ide tartozó példái nem a nyelv rendszerszerűségét emelik ki, hanem a nyelv és kultúra összekapcsolódását hangsúlyozzák. Jó példája ennek az alábbi, *Ungarndeutsche Frauennamen* elnevezésű tábla (7. kép), amelyen a településen is gyakori női keresztnemek szerepelnek, mégpedig a helyi német nyelvváltozaton szokásos formájuk mellett a német sztenderd és magyar nyelvi megfelelőjükkel. Az ábrán a helyi német változat a díszesebb betűtípusnak⁴ köszönhetően elkülönül a sztenderd német és magyar megfelelőktől, mintegy kiemelt pozícióba kerül. Jól érzékelhetően ezt a táblát is az iskolában, helyben készítették. Ez az egyszerű segédanyag kiváló példája annak, hogy a helyi német nyelvváltozat beemelése az iskola világába segíthet összekapcsolni a gyerekek mindennapi élményeit az iskola világával. Ezeket a neveket ugyanis ma is sokszor hallhatják még a gyerekek, amikor ők maguk vagy szüleik a településükön élő idősekkel vagy idősekről beszélnek. Az ilyen típusú szemléltetőeszközök készítése jó lehetőséget ad a gyűjtőmunkára is, a személynevek mellett akár hétköznapi használati tárgyak, állatok vagy más

³ Kiváló lehetőséget nyújt a helyi és a sztenderd német nyelvváltozatokkal kapcsolatos feladatokhoz a nemrégiben éppen Geresdlak településén gyűjtött, gyermekjátékokat, -mondókat, -énekeket tartalmazó kötet, amely irodalmi átírásban közli a nyelvjárási eredetiket (Erb–Schulteis 2019).

⁴ A tábla betűi jelzésértékűen hasonlítanak az egykoron a német nemzetiségi közösségekben használatos „gótbetűs” írásra. A település temetőjében ma is láthatunk ilyen betűvel írt sírfeliratokat. A betűk formavilága maga is tehát a német kultúrkörhöz kapcsolódik.

tematikus szókincs német és magyar kifejezéseit is összegyűjthetik a gyerekek a helyi idősektől és készíthetnek hasonló táblázatokat, ábrákat. A gyűjtőmunka motiváló erejéről számolt be az fentebb is idézett német szakos pedagógus is: „Mert itt [népismeret órán] nagyon sok dolog van, amikor adok ilyen feladatot, hogy gyűjtőmunka, hogy a saját falvadban gyűjtsd össze például a búcsúszókákat vagy ilyesmi. És akkor hoznak és kidolgozza nekem lapra, és ez érdekli őket.” Ha a nyelvhez kapcsolódó feladatokkal kinyitjuk az iskola kapuját, a gyerekek megtapasztalhatják, hogy a nyelv nem önmagában létező szabályhalmaz, és az emberi közösségek igényei szerint formálódik, változik.

7. kép: Személynevekről a nyelvi változatosság jegyében

Jugoszláv Frauennamen		
KSZ/DJ	Katharina	Katalin
Teri	Theresia	Teréz
Mari	Maria	Mária
Perbi	Bärbel	Borbála
Liszi	Elisabeth	Erzsébet
Léna	Magdalena	Magdolna
Nani	Anna	Anna
Betrut	Gertrude	Gertrúd

8. kép: Nyelv és kultúra összekapcsolása

Az iskola folyosóin és az osztálytermek falain rendre feltűnnek a gyerekek rajzai, kézimunkái is, amelyek a nemzetiségi kultúra valamely szegmensét dolgozzák fel. Jó példa erre a 8. kép, amelyen az *ungarndeutsche* ('magyarországi németek') felirat alatt a gyerekek munkái jelennek meg: papírból készített vállkendők és a régi mindennapok fontos lábbelije, a pacsker. Ezeket a témákat a falubeli kiállítások is gazdagon feldolgozzák, vélhetően a diákok a kiállítások megtekintésével

párhuzamosan készítették rajzaikat. Kiváló példa ez az iskolán kívüli és iskolai tapasztalatok összekötésének, rendszerezésének. A 8. képen a nyelvi elem, azaz a német nyelvű felirat alatt a nemzetiségi tárgykultúra szimbolikus elemeit láthatjuk tehát. A nyelvi elem, a felirat jelenti a kapcsolatot az iskola világa, az ott elsajátítandó ismeretek és az iskola falain kívül tapasztalható világ között, ez magyarázza meg a szemlélődő számára, hogy mit is keresnek a falon kendőkről és lábbelikről készített rajzok.

9. kép: Az iskolai tájkép nyelven kívüli szemiotikai eszközei

A német nyelv összekötése a nemzetiségi kultúra elemeivel motiválhatja a gyerekeket, hiszen az alkotás öröme keresztül sajátíthatnak el ismereteket az egykori és mai szokásokról, és bővíthetik nyelvi tudásukat is. Érdeemes ugyanakkor arra is odafigyelni, hogy ne pusztán a hajdan fontos, ám ma már eltűnőben lévő tárgyi kultúra, hanem a mai világ elemei is helyet kapjanak az ilyen típusú feladatokban, akár valamilyen újraértelmezett formában. Jó példa erre a 9. kép, amelyen a nemzetiségi kultúrára jellemző képfestő anyagból készült tornazsákokat látunk. Tipikus esete ez annak, amikor nem nyelvi, hanem más vizuális eszközzel (itt

éppen egy speciális anyaghasználattal) jelenítjük meg az iskola fizikai terében a nemzetiségi kultúrát, és tesszük a népismereti tudásanyagot élővé, a mindennapi tapasztalatok részévé.

8. Az iskolai nyelvi tájkép és társas kapcsolataink: a nyelv mint személyközi viszonyaink formálója

Az iskolai tájkép elemeinek harmadik csoportja a nyelvet mint a társas kapcsolatokat formáló eszközt közelíti meg. Jó példái ennek a csoportnak az ún. varázsszavak, amelyek számos osztályterem falán olvashatóak, különböző vizuális formákban. A 10. képen kétnyelvű (magyar–német) változatban, a 11. képen egy-nyelvű magyar feliratokként, a 12. képen pedig kisebbeknek készült játékosabb formában láthatjuk őket.

10. kép: Varázsszavak két nyelven

11. kép: Varázsszavak egy nyelven

12. kép: Varázsszavak játékosan

A *varázsszavak* tulajdonképpen olyan alapvető udvariassági formulák, mint *sajnálom*, *légy szíves*, *szeretnék*, *ne haragudj*, *kérlek*, *nem a te hibád* stb. Az egyik osztályterem falán egy olyan táblát is lefényképeztem, amely különböző pozitív üzenetek mellett (*egy csapatban játszunk*, *nincs lehetetlen*, *hangosak vagyunk*) a varázsszavak használatát is a jó közösség ismérveként sorakoztatja fel (13. kép, a varázsszavak feltűnését l. bal oldalt lent). Bizonyos esetekben kizárólag udvariassági, alapvetően a diák-tanár kommunikációban fontos szerepet játszó kifejezéseket olvashatunk a varázsszavak között (*elnézést a késésért*, *viszontlátásra*), míg más táblákon olyanokat is, amelyeket a diákok egymás közötti kommunikációjukban is használhatnak, ha érzelmeikről, társas viszonyaikról szeretnének

beszélni (*barátaid vagyunk, kedvellek* stb.). Ezek a feliratok segítik az alapvető kommunikációs szabályok elsajátítását, az udvariassági formák használatát. Ám emellett a nyelvről magáról is közvetítenek egy fontos üzenetet: a megfelelő kommunikáció, nyelvhasználat segítségével társainkhoz való viszonyunkat pozitívan alakíthatjuk, illetve sikeresebben elérhetjük kommunikációs céljainkat. Az iskolai nyelvi tájkép ezen elemei tehát nem a nyelv szabályszerűségét hangsúlyozzák, és nem is a nemzetiségi kultúrát teszik mindennapi élménnyé, hanem azt emelik ki, hogy a nyelv elválaszthatatlan társas létünkötől és a nyelv használatával valamilyen hatást érhetünk el, „varázsolhatunk”.

13. kép: Használjuk a varázsszavakat!

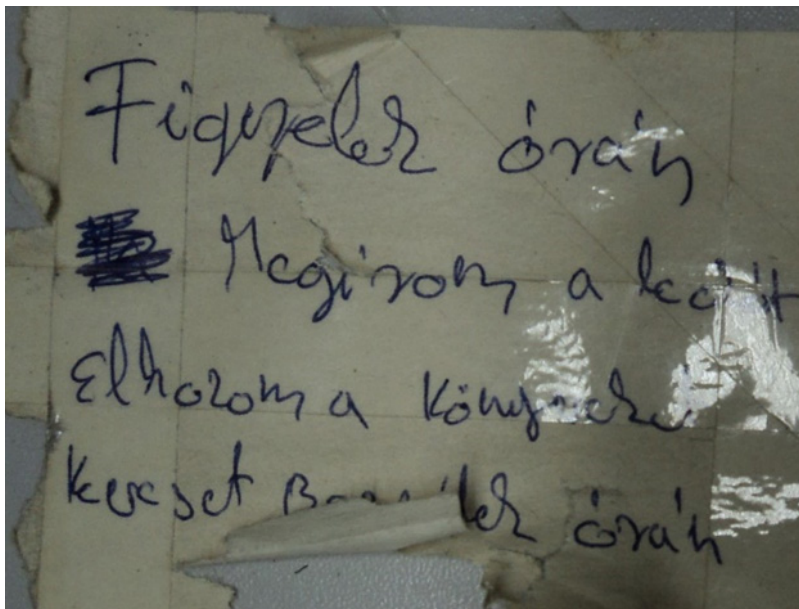
Az ilyen feliratok esetében is lényeges, hogy milyen konkrét szerepet töltenek be a mindennapokban. Az egyik pedagógus beszámolója szerint a délutáni

foglalkozások során szokott ún. boldogságóra-foglalkozást⁵ tartani, amikor játékos feladatokkal a gyerekek együttműködési készségének, pozitív önértékelésének fejlesztése a cél: „Hát így azzal foglalkozik többnyire [a boldogságóra-program], hogy a gyerekeknek a pozitív gondolkodás meg az együttműködés meg az egymáshoz való viszony. S akkor így abból szoktam esetleg kiollózni feladatokat vagy ilyen idézeteket viszek nekik, és akkor mindenki választhat egyet, és akkor annak valamilyen pozitív üzenete van (...).” Az ilyen, a diákok társas kapcsolatait fejleszteni kívánó feladatok között is helyet kaphatnak a varázsszavak funkciót, kommunikációs szerepét tudatosítandó szituációs játékok is. Emellett jól beépíthető egy-egy játék az idegen nyelvi vagy anyanyelvi órákba, de más tantárgyak esetében is lehetőséget adnak a kreatív foglalkoztatásra.

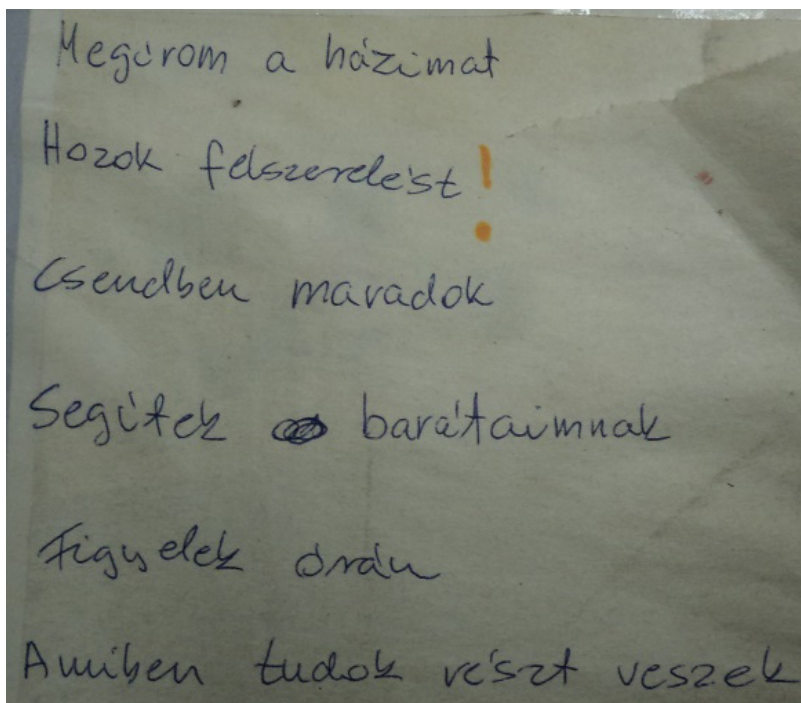
A varázsszavakhoz hasonlóan segítheti a diákok nyelvi, kommunikációs tudatosságának növelését az is, ha például a különböző tantárgyakra jellemző sajátos nyelvezet fordulatait, kulcsfontosságú kifejezéseit megjelenítő segédanyagot készítünk. Az egyes tantárgyak nyelvének, műfajainak elsajátítása ugyanis alappillére a sikeres tantárgyi tanulásnak (l. Rapatti 2015). A szaktárgyi szókincs és kifejezésmód átadása tantárgytól függetlenül időigényes és odafigyelést sürgető feladat a pedagógusok számára: „Hát a tananyaghoz kapcsolódó [szakszavakat], igen. Azokat nagyjából megjegyzi a jobb képességűek. A gyengébb képességűeknek még az is nehéz, például most a geometriát vettük, hogy egyenes, félegyenes, szakasz, törött vonal, aztán görbe vonal. Tehát hogy ezeket a kifejezéseket megtanulja, ehhez mind tanulás kellene.” – összegezte a nehézségeket az egyik tanár. Ha az egyes tantárgyak nyelvezetének oktatására hangsúlyosan figyelmet fordítunk és ehhez megfelelő segédeszközöket készítünk, ez segítheti a diákok nyelvi tudatosságának fejlődését is. Fontos, hogy a diákokban is tudatosuljon, hogy az egyes tantárgyaknak is megvan a maga nyelve, amit ha elsajátítunk, sikeresebben kommunikálhatunk az adott témakörrel és könnyebben megértjük a tankönyvek, feladatok kifejezéseit is. Ám ezen a téren is kiemelt jelentőségű, hogy sikeresen kapcsoljuk össze az iskola világának nyelvét a diákok iskolán kívüli világával: „Hogyha az ő példájából, az ő világából is hozunk szavakat és azt is alkalmazza a tanár néni – jó persze nem állandóan – akkor azt úgy teljesen magáénak érzi. Tehát, úgyhogy testközelibb egy kicsit.” – mutatott rá az egyik pedagógus.

⁵ A népszerű pedagógiai programról további információ elérhető: www.boldogsagora.hu; Vargha et al. (2019).

14. kép: A vizualitás mint fegyelmezési eszköz 1.

15. kép: A vizualitás mint fegyelmezési eszköz 2.

További szemléletes példái ennek a csoportnak a 14. és 15. számú fényképek. A képeket diákok padjaira ragasztott, tartalmában részben megegyező feliratokról készítettem. A fotók szövegei a tanulókat különböző fontos viselkedésbeli és társas feladataikra figyelmeztetik. Ezek az üzenetek, iskolai „játékszabályok” így nemcsak szóban hangzanak el, hanem vizuális formába öntve is folyamatosan szem előtt vannak. A vizualitás által pedig nyomatékot kapnak, hangsúlyosabbá válnak, és – feltételezhetően a pedagógusok reményei szerint – hatékonyabban képesek befolyásolni a diákok viselkedését, mint a nyelvi tájképben nem megjelenő szóbeli figyelmeztetések. Ebben az esetben tehát a nyelv implicit módon válik a figyelemzés egy eszközévé és formálja a személyközi kapcsolatokat.

9. Összegzés

A tanulmányban röviden ismertettem a nyelvi tájkép és az iskolai nyelvi tájkép, majd a nyelvi ideológia fogalmait. Ezt követően egy baranyai német nemzeti-ségi iskola példáján azt mutattam be, hogy milyen üzeneteket, elgondolásokat közvetíthetnek a nyelvről egy iskola nyelvi tájképének dekorációs és tanulást támogató elemei. Rámutattam arra is, hogy ezek az üzenetek hogyan formálhatják a pedagógusok, a diákok és akár a szülők elgondolásait a nyelvekről, tanulásról, nemzetiségi kultúráról, sőt, hogyan alakíthatják személyközi kapcsolataikat.

A dolgozatban a vizsgált iskolai nyelvi tájkép elemeinek három fontos, a nyelvről valamilyen üzenetet átadó csoportját emeltem ki. A vizuális elemek egyik csoportja a nyelvet mint szabályok halmazát ábrázolja, másik csoportja kultúra és nyelv összetartozását emeli ki, harmadik csoportja pedig a nyelvet mint a társas kapcsolatokat befolyásoló eszközt közelíti meg. Rámutattam arra is, hogy az iskolai nyelvi tájkép különböző elemei sosem önmagukban állnak, hanem a pedagógusok és diákok interakcióitól függ, hogy aktuálisan az adott közösségben, az adott helyen és időben hogyan befolyásolhatják a nyelvről kialakuló vélekedéseket, attitűdöket, a tanulás és tanítás folyamatait.

Zárásként fontos hozzátenni azt is, hogy a dolgozatban szereplő példákat saját kutatói nézőpontomból elemeztem, és az iskola teljes nyelvi tájképéből csupán néhány jellemző vonást emeltem ki. Az intézmény munkatársai vagy a diákok biztosan más csomópontokra hívnák fel a figyelmet. A nyelvi tájképben megjelenő nyelvi ideológiák vizsgálatakor továbbá szem előtt kell tartani azt is, hogy a különböző intézmények nyelvi tájképe folyamatosan változik, így a tanulmányban bemutatott példák pusztán egy pillanatfelvétel eredményeként értelmezhetők. Ugyanakkor az elemzett példák jól jelzik, hogy az iskola falaira, tereibe

kerülő dekorációs és szemléltetőeszközök nem pusztán merev háttérként szolgálnak, hanem a mindennapi oktatási gyakorlatok függvényében explicit vagy implicit módon formálják a diákok, pedagógusok elgondolásait nyelvekről, tanulásról, társas világunkról.

Irodalom

- Bodó Csanád 2016. Nyelvi ideológiák és különbségek. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Erb, Maria – Schulteis, Margit (szerk.) 2019. Haja, baja, Khessje.... Kinderreime, Kinderlieder und Kinderspiele aus Gereschlag [Gereszlaki gyermekmondókák, gyermekdalok és -játékok.] Geresdlak, Német Önkormányzat.
- Heller, Monica – Pietikäinen, Sari – Pujolar, Joan 2018. Critical Sociolinguistic Research Methods. New York, Routledge.
- Heltai Borbála Éva 2010. A nemzetiségi oktatás szerepe a nyelv- és identitásmegőrzésben. Empirikus kutatás egy német nemzetiségű település általános iskolájáról. Tanári képzés szakdolgozata (kézirat). Budapest, ELTE.
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? – Nyelvhasználok a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 28. Budapest, Akadémiai Kiadó. 73–90.
- Irvine, Judith T. – Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskrity, P. V. (szerk.) Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities. Santa Fe – New Mexico, School of American Research Press. 35–83.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin (szerk.) 2010. Semiotic landscapes. Language, image, space. London–New York, Continuum.
- Laihonen, Petteri – Szabó, Tamás Péter 2017. Investigating visual practices in educational settings: Schoolsapes, language ideologies and organizational cultures In: Martin-Jones, Marilyn–Martin, Deirdre (szerk.) Researching multilingualism: Critical and ethnographic perspectives. Routledge. 121–138.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. Journal of Language and Social Psychology 6: 23–49.
- Márkus Éva 2016. Milyen szerepet játszanak a nyelvjárások a német nemzetiségi oktatásban? Gyermeknevelés 4/1: 152–157.
- http://gyermeknevelés.tok.elte.hu/16_1_szam/pub/markus_eva.pdf
- Pachné Heltai Borbála 2016. Közösségi élet Geresdlakon. Barátság 23/5: 8725–8728. http://nemzetisegek.hu/reperitorium/2016/05/belivek_23-26. (2020–04–30).
- Pachné Heltai Borbála 2017. Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben. Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34207/t%C3%A9%20magyar_pachn%C3%A9%20heltai_borb%C3%A1%20nyelvtud.pdf?sequence=3&isAllowed=y

- Pachné Heltai Borbála 2019. Nyelvi ideológiák az iskolában: egy német nemzetiségi iskola példája. In: Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Barátság 25. szeptember 15. melléklet. 28–33. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2020-05-05).
- Pietikäinen, Sari – Lane, Pia – Salo, Hanni – Laihiala-Kankainen, Sirkka 2011. Frozen actions in the Arctic linguistic landscape: A nexus analysis of language processes in visual space. *International Journal of Multilingualism* 8(4): 277–298.
- Rapatti, Katriina 2015. Kielitietoisuus kieliaineiden opetuksessa. [A nyelvi tudatosság a nyelvi tantárgyak oktatásában] In: Mustaparta, Anna-Kaisa (szerk.) *Kieli koulun ytimessä – nakökulmia kielikasvatukseen*. [A nyelv az iskola középpontjában – szempontok a nyelvi nevelésről] Oppaat ja käsikirjat 15. Opetushallitus. 55–62. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/176255_kieli_koulun_ytimessa_nakokulmia_kielikasvatukseen (2020-04-30).
- Shohamy, Elena – Ben-Rafael, Eliezer – Barni, Monica (szerk.) 2010. *Linguistic landscape in the city*. Clevedon, UK., Multilingual Matters.
- Szabó Tamás Péter 2016. Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.) *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Válogatás a 18. Élőnyelvi konferencia, Nyitra, 2014. szeptember 18–20. előadásából. *Lakitelek, Antológia Kiadó*. 231–242.
- Tódor Erika Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter: A romániai magyar pedagógusok szövetségének szakmai-módszertani folyóirata* 2014/4: 40–51.
- Tódor Erika Mária 2019. Hétköznapi kétnyelvűség: Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban. Budapest, Ráció Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Vargha András – Török Regina – Diósi Karola – Oláh Attila 2019. Boldogságmérés az iskolában. *Magyar Pszichológiai Szemle* 74(3–4): 327–346.
- Woolard, Kathryn – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.

Internetes forrás

www.boldogsagora.hu (2020-06-07).

A falusi nyelvi tájkép a hodászi roma közösségben

Rézműves Melinda

1. Bevezető és gondolatébresztő kérdések

A Romani Nyelv Világnapját 2015 óta november 5-én ünnepeljük. Ehhez kapcsolódva szeretnék egy videót megosztani, melyben a Central European University (CEU) roma és nem roma hallgatói erre az ünnepre hívják fel a figyelmet (vö. internetes források). A mindennapi életben többnyire mit jelent a romani nyelv presztízse? Az anyanyelvét használó romának a saját nyelvének használatát, bizonyos körülmények között, háttérbe kell szorítania. Ahogy a korábbi évszázadokban, úgy napjainkban is gyakran előfordul, hogy a közterületeken, az utcán, a szomszédságban, a munkahelyen, az intézményekben (óvoda, iskola, orvosi rendelő, önkormányzat, üzletek) rászólnak a romákra, ha anyanyelvükön beszélnek: *Úgy beszélj, hogy én is értem! Magyarul mondjad!*

Mindenekelőtt fontosnak tartom, hogy a kisebbségi/nemzetiségi közösségi léttel kapcsolatos olyan kérdéseket fogalmazzak meg, melyekre a válaszok és velük kapcsolatos megoldások sürgetőek lennének.

1.1. Jogok, rendeletek és betartatásuk

Miért nem lehet a *nemzetiségi jogoknak* a gyakorlatban teljes mértékben érvényt szerezni? Az erre vonatkozó *rendeletek, előírások betartása*, alkalmazása ma kinek lenne a feladata? Mi ebben a *mindenkori kormány* felelőssége? Miért nem látjuk települési szinten a *jogtudatos gyakorlatot* a cigány nyelvre és kultúrára vonatkozóan?

1.2. Oktatás és nyelvhasználat

Miért fordulhat elő az oktatásban a *nyelvi diszkrimináció*? Miért működhetnek olyan iskolák, és óvodák, ahol nemzetiségi és szegénységi alapon *szegregáció*

tapasztalható? Miért nem segíti hatékonyan az *iskola* vagy az óvoda a *nemzeti-ségi nyelvek*, pl. a szlovák, a horvát vagy a romani használatát?

1.3. Tájékoztatás

Segíti-e a *közmédia* a nemzetiségek nyelvhasználatát (például reklámokkal)? Találunk-e a települési önkormányzatok hirdetőtábláin a *nemzetiségi jogokról* szóló tájékoztatót, legalább ott ahol a nemzetiségi lakosok száma eléri a 10–20%-ot? Az önkormányzati *honlapokon*, az iskolai faliújságokon, az egyházi iskolákban és kollégiumok honlapjain van-e erről szóló információ? Hogyan szerezhet ma minderről tudást a hodászi közmunkás, a tanár és a plébános?

1.4. Nemzetiségi önkormányzat

Ki lehet ma nemzetiségi önkormányzati *képviselő*? Elegendő feltétel-e ehhez csupán az, hogy a nemzetiségi névjegyzéken kell szerepelnie? Miért nem tartozik a *megválasztás feltételei* közé a nemzetiségek jogainak ismerete és ennek érvényességet szerző jártasság birtoklása? Ismerik-e a képviselők a *nyelvi karta* (Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 1992) romani nyelvre vonatkozó vállalásait? Miért nem elvárás, hogy a nemzetiségi önkormányzat tevékenységei közé tartozzon a *nemzetiségi* nyelvi jogok érvényesítése?

2. Hodász: történelem, adatok, romani nyelv, civil aktivisták, megélhetés

Tanulmányomban Hodász helyzetét vizsgálom és mutatom be. A település Északkelet-Magyarországon, Budapesttől 300 km-re található. A hodászi református és görögkatolikus egyház anyakönyvi bejegyzéseit tanulmányozva, olvashatóak azok az írásos dokumentumok, amelyek őrzik Mária Terézia és fia, II. József cigányokra vonatkozó XVIII. századbeli rendeleteinek érvényesítését. Az egyházi források alapján, nyomon követhetjük, hogy a rendeletek foganatosítása során hogyan változtatták meg a cigányok családnevét, milyen gyakran húzták át a cigányt, mint származás megjelölést, és írták be helyette az új paraszt, új magyar kifejezéseket. A királyi rendeletek több pontban felsorolt irányelvei között a cigány nyelv használatának tiltása is szerepelt. Mindezen rendeletek és

intézkedések egyértelmű célja a cigány lakosság asszimilálása volt. Az akkori törvénynek, rendeleteknek érvényt kellett szerezni, ellenőrizték a gyakorlatot, jelentést írtak betartatásukról, és következménye volt annak, ha a rendelkezéseknek nem szereztek kellőképpen érvényt. Az államnak az érdeke a jogtudas magatartás volt. Ha ugyanezt a jogtudas eljárást szeretnénk tetten érni később, például az 1990-es évektől (vö. kisebbségi, nemzetiségi törvény), ugyanez a következetesség már nem tapasztalható. A többség szempontjából napjainkban az asszimilációt immár éppen ez az eljárás erőlteti.

Hodász lakosságának lélekszáma 2019 januárjában 3385 fő volt, akik közül, a helyben élők ismerete szerint, 51% cigány származású. A hivatalos adatok arányai mást mutatnak. A 2011-es népszámlálási adatokból kiderül, hogy Hodász lakossága 3138 fő, közülük a roma nemzetiség száma 773 fő, tehát arányában a romák száma meghaladja a lakosság 20%-át (KSH népszámlálás 2011). Ennek az adatnak több szempontból jelentősége van, hiszen ez lehetőséget ad arra, hogy a cigány nemzetiség nyelvhasználati jogával élhessen és a helyi Roma Nemzetiségi Önkormányzat kérhesse a település intézményeinek – pl. az iskola, az óvoda, a könyvtár – romani nyelvű megnevezését.

Hodászon, ahogy az ország valamennyi településén, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) népszámlálásakor, a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat lekérdőző kérdőívben sajnálatos módon össze lett mosva a *beás* és a *romani nyelv*, valamint a *beás* és a *roma nemzetiség*. Ez a fajta nyelvi és közösségi alapon történő diszkriminálás mind a 2001-es, mind pedig a 2011-es népszámlálási kérdőívekben megjelenik, mivel hol a *cigány (romani és beás)*, hol pedig a *roma (romani és beás)* megjelölések szerepelnek (KSH népszámlálás: kérdőívek 2011) (lásd Kontra 2003: 25–26, 2019: 102–106).¹

A hodászi általános iskolában 230 gyermek tanul. A diákok közel 80%-a cigány származású, és vannak köztük cigány anyanyelvűek is. A településen két óvoda működik, egy önkormányzati és egy egyházi fenntartású, mindkettőben magas a cigány gyermekek aránya, és egy részük egynyelvű, azaz cigány anyanyelvű.

Napjainkban, a közösségben a romani nyelv veszélyeztetett helyzetbe került. A fiatal generáció a romanit egyre kevesebb helyzetben használja. A fiatal szülők körében egyre kevésbé tartják fontosnak, hogy gyermeküknek átörökötsék az anyanyelvet. Felnőni látszik egy olyan nemzedék, aki a romanit érti, de nem,

¹ Tudomásom szerint érkeztek a KSH-hoz hazai és Brüsszeli jelzések ezzel kapcsolatosan, viszont nem tudok arról, hogy a KSH kiadott volna bármilyen állásfoglalást arra vonatkozóan, hogy ezen a gyakorlaton kíván-e a jövőben változtatni.

vagy csak ritkán és keveset használja. A romani–magyar kétnyelvű hároméves gyermekeket az óvoda nagy eséllyel magyar egynyelvűvé neveli. Ennek a tendenciának már látszanak a közösségi és a nyelvi következményei. Különösen fontos lenne motiválni a fiatal generációt az anyanyelvük használatára, hiszen a nyelvismeret az identitásuk meghatározó része.

Az UNESCO 2010-ben megjelentette a világ veszélyben lévő nyelveinek atlaszát (UNESCO 2010). Az atlasz a romanit a veszélyeztetett, kihalás közelében lévő nyelvek közé sorolja.

Az 1970-es évekig, a település cigányok által lakott részén, a házak egy részét a félig földbe ástott kunyhók, ún. *veremházak* jelentették. A házak másik része, a faluszéli cigánytelepen sárfalazatú, kukorica kóróval – helyi szóhasználattal, csutkával – fedett egy szobás kunyhó volt, ahol mécses és gyertya világított. A szegényebb gyermekek bocskorban jártak, a felnőtt férfiak télen lábbelijükben kapcát viseltek. A helyiek, parasztok és cigányok egymásra utalva éltek együtt.

Ebben az időszakban a település történetében két civil aktivista fáradhatatlan munkáját kell kiemelnünk, akik két intézmény, a templom és az óvoda létrehozásával és működtetésével a közösség nyelvi és kulturális tudatosságának alapjait rakták le és erősítették. Működésük a hodászi nyelvi tájképet is formálta, és lépésről lépésre kialakította a helyi romák nyelvi és kulturális autonómiáját.

Sója Miklós, magyar származású görögkatolikus pap, 1941-ben érkezett a faluba. Nem kapta munkaköri feladatba, önként vállalta, hogy a cigányok hitéletét fogja gondozni (lásd 1. kép). Az egyházi irányító és a cigány közösség együttes erőből, az 1950-es években, egy vályogházat vásárolt és alakított át kápolnává. A kápolnában megtartott misék kétnyelvűek, magyar és cigány nyelvű részei szimmetrikusak. A mise rendje kétnyelvű kiadványokban van összefoglalva. Ezek a kiadványok vallási funkciójuk mellett a cigány nyelv presztízst is emelik. Továbbá nem csak a helyiek, hanem a településtől távol élők is értékelik mind a cigány nyelvű miséket, mind pedig a cigány nyelvű kiadványokat. Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy Hodászon, bár romani nyelven nincsenek az utcanevek feltüntetve, Sója Miklósról utcát neveztek el.

1. kép: Sója Miklós lelkész a közösség tagjaival a kápolna épülete előtt (Hodász)

A helyi születésű cigányasszony, Rézműves Mihályné Lina (lásd 2. kép), édesanyám 1968-ban a cigány telepen létrehozott egy óvodát, amely két évig csupán szabadtéri óvodaként funkcionált (lásd 3. kép). Kezdeményezésére, 1971-ben kőfalak épültek a madzaggal körbekerített terület helyén. A cigány közösség aktív szerepet vállalt mind az egyház, mind az óvoda támogatásában. Értékelték a két civil aktivista előre vivő szándékait, és idővel, az együtt elért sikereik hazai és nemzetközi visszhangot is kaptak. A közösség tagjai felismerték, hogy amikor anyanyelvüket használhatták a templom és az óvoda falain belül, saját nyelvi és kulturális jogaikat gyakorolták. A leírhatatlan szegénység közepette ezáltal méltóságot, örömet és büszkeséget kaptak. A roma közösség tagjai egyre inkább megtapasztalhatták, hogy a munka és a lakhatási lehetőségeikben fejlődhetnek, ami nem ellentétes azzal, hogy a nemzedékről-nemzedékre átörököített szokásait, viseletüket, anyanyelvüket, ünnepeiket, ne gyakorolhatták volna.

A pap és az óvónő tevékenységére a település közigazgatása, támogatásuk helyett, gyanakvással tekintett. Gyakran kihallgatták őket, hol együtt, hol külön-külön. Elsősorban pártállásukra és nézeteikre kérdeztek rá. Akadtak viszont pártfogóik is, hol a közösség, hol a püspök, hol a hazai és a nemzetközi média, hol a megyei pedagógus szakma állt ki mellettük. Később, az 1980-es években enyhülés következett be, annyira, hogy a megyei és a helyi közigazgatás a közösségben tapasztalható fejlődést immár a saját érdeként kezdte elkönyvelni.

2. kép: Rézműves Mihályné Lina óvónő Budapesten kihelyezett plakátja (2019)

3. kép: A szabadtéri „madzagóvoda” helyszíne (Hodász)

3. A nyelvi tájkép: *de jure* és *de facto*

A nyelvvel foglalkozó roma értelmiség körében egyre jobban tudatosult, hogy a nemzetiségi nyelv és kultúra fenntartásának egyik befolyásoló tényezője lehet, ha a nyelvi tájképben a nemzetiségi nyelvek, kultúra, jelképek megjelennek és hangsúlyt kapnak (vö. Bartha et al. 2013). A nyelvi tájképet alakító legfontosabb szereplők általában az államigazgatás, az önkormányzatok és azok intézményei, továbbá a vállalkozói, valamint a civil szféra. A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól II. Fejezet: A nemzetiségek alapvető jogai részből idézek.

6. § (1) Azokon a településeken, ahol valamely nemzetiségnek a népszámlálás során regisztrált aránya eléri a tíz százalékot, a helyi önkormányzat az illetékességi területén működő érintett települési nemzetiségi önkormányzat kérésére köteles biztosítani, hogy

c) a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák feliratait vagy ezek működésére vonatkozó közlemények - a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett, azzal azonos tartalommal és formában – a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek,

d) a helység- és utcanevüket megjelölő táblák feliratait a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek.

A törvény idézett része után lássuk a valóságot! Hodászon a közhivatalokon nincsenek romani nyelvű feliratok, ahogy nincsenek utcanév- és falunévtáblák sem. Romani nyelvű feliratok sem az iskolában, sem a két óvodában nem találhatók, annak ellenére, hogy a nemzetiségi nyelv fenntartása szempontjából, fontos lenne, ha a felnövekvő generációk nyelvi és vizuális ismereteket szereznének. A hodászi nyelvi tájkép főként civil kezdeményezésekhez köthető, ezek a következők.

3.1. Emléktábla és intézménynévtábla

A görögkatolikus cigány templom falán lévő emléktábla Sója Miklós munkásságának állít emléket. A 2010-ben felavatott emléktábla szövege nagyrészt magyar nyelvű (lásd 4. kép). Az emléktáblán csupán a bibliai idézet lett romani nyelvre lefordítva.² Tehát a cigány nyelvű szöveg a magyarhoz képest arányaiban aszim-

² A bibliai idézet romani nyelvre történő fordítását magam végeztem. Az idézetet e-mailben kaptam meg. Az elkészített fordítást a helyi anyanyelvű kántor annyiban módosította, hogy néhány e betűre ékezett tett.

metrikus. A közösség számára még ez a rövid, romani nyelvű bibliai idézet is értékes, szimbolikus jelentőséggel bír.

4. kép: Sója Miklós emléktáblája a hodászi görögkatolikus cigány templom falán

A Hodászi Roma Tájházat civil kezdeményezésre, 2001-ben hoztam létre. Az épület falán magyar–romani kétnyelvű intézménynévtábla áll (lásd 5. kép). A faragott fatábla kétnyelvű szövegén túlmenően vizuális elemeket is tartalmaz, ezek a *kerék*, *virágok* és *veremház*, a roma közösség kulturális jelképei. A vizuális elemek, a kerék kivételével, a nyelvi részekről függetlenek, azokat díszítik, kiegészítik. A „MUSEUM ROMANO” romani nyelvű intézménynév második szavának második betűjében egy stilizált kerék látható. A vizuális elem, a táblán lévő összes szó közül ezt az egy szót kihangsúlyozza, kiemeli. A kerék a cigány zászlóra való utalásként értelmezhető. A zászló pedig a világban szétszórta élő cigányság jelképe. Tegzes Ferencnek a roma zászlóról tartott előadásából, melyet 2009-ben a *Vándorút – cigánysors a Kárpát-medencében* című pécsi konferencián tartott, a kerék szimbolikájáról a következők derülnek ki. „A zászló közepén szereplő vörös színű kerék utal az indiai származásra csakrakerékként, ahogy a ciklikusságra, a vándorlásra, újjászületésre is. Színe a vért szimbolizálja, egyrészt mint a testet éltető elemet, másrészt a kiontott életek jelképe, a roma-áldozatokra is emlékeznék ezzel” (hvg 2009).

Az üdvözlő tábla szövege immár három nyelven köszönti a Tájházbba érkezőket. Ezen a táblán, az előző táblákkal ellentétben, első, tehát kiemelt helyen a romani nyelvű köszöntés szerepel, ezt követi a magyar és végül az angol (lásd 6. kép).

5. kép: A Hodászi Roma Tájház magyar–romani kétnyelvű táblája

6. kép: Romani–magyar–angol háromnyelvű üdvözlő tábla (Hodász)

3.2. Falvédők, roll-up-ok és plakátok

A falvédők a hodászi nyelvi tájkép kiemelt elemei. Kiállítási textíliaként szerepelnek a Tájház épületéhez tartozó Menta Közösségi Teaházban. A kiállítás az 1970-es évek lakáskultúráját mutatja be. A Közművelődési és Vidékfejlesztési

Programiroda Egyesületünk fontos célja, hogy a falvédők újra visszakerüljenek a háztartásokba, hogy ezáltal a családok napi kapcsolatba kerülhessenek az anyanyelv írott változatával. A falvédőkön a romani szöveget harmonikusan egészítik ki a vizuális elemek: *a színes virágok, kosár* stb. (lásd 7. kép). A jövőbeli céljaink között szerepel cigány nyelvű felirattal rendelkező, hímzett, díszítő és használati tárgyak (pl. díspárnák és táskák) kalákában történő elkészítése.

7. kép: Romani nyelvű falvédők (Menta Közösségi Teaház)

Az említett egyesületnek egy másik projektje, a Nagypám Kincse Program lehetőséget nyújtott arra, hogy 2016-ban és 2017-ben, két éven keresztül, a helyiek bevonásával, összesen hét település táji és néprajzi értékeit kutassuk, és azokat az ott élő falubelieknek, valamint az érdeklődő tágabb közönségnek bemutassuk. A legsikeresebb fotókat roll-up-okra nyomtattuk (lásd 8. kép). A program legfőbb célja volt, hogy utazó kiállítások formájában a települések helyi értéktárát gazdagítsuk és népszerűsítsük. A Nagypám Kincse Program roll-up-jai háromnyelvűek. A nyelvek sorrendben: magyar, romani és angol (lásd 9. kép).

8. kép: Közösségi munka közben és háttérben a Besenyőd és Hodász roll-up-ok

9. kép: A Nagyapám Kincse Program háromnyelvű információs táblája

3.3. Szervezetek névválasztása és személynevek használata

A cigány civil szervezetek magyar névválasztásában gyakran megjelenik a cigány, illetve a roma népnév. A magyar elnevezés mellett egyre gyakoribb, hogy a civil szervezet cigány elnevezést is kap. Előfordul az is, igaz ritkán, hogy a civil szervezet csak cigány elnevezést kap. A hazai és az Európai Unió támogatottságú projektek elnevezésében is van számos példa arra, hogy megjelenik a közösség anyanyelve.

A cigány személynevek használata immár jóval összetettebb jelenség. Mind az 1993. évi nemzeti és etnikai, mind a 2011-es nemzetiségi törvény kitér a személynevek használatára. Az 1993. évi LXXVII. tv. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól kimondja:

12. § (1) A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez.

A 2011-es nemzetiségi törvény III. Fejezetében ez olvasható:

16. § (1) A nemzetiséghez tartozó személynek joga, hogy anyanyelvén használja a családi és utónevét, és joga van családi és utónevének hivatalos elismeréséhez.

(2) * A nemzetiséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének saját nemzetiségének megfelelő megválasztásához és nemzetisége nyelvének szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez.

Az utónévválasztásban jelent segítséget a 2004-ben megjelent a *Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve*, melyben a cigány utónevek listája is szerepel (vö. Rézműves 2004). Ezen felül az Országos Roma Önkormányzat honlapján, 2018 óta egy roma utónévjegyzék is hozzáférhető lett (vö. <https://www.oronk.hu/>).³ Mindezek ellenére a hódászi cigányok nem élnek a cigány utónévvadász anyakönyvezett lehetőségével. Ennek okát lényegében a kellő információ

³ A bevezetőben ez olvasható: „Az utónévkönyvben a roma/cigány nevekkal kapcsolatos fejezetet Rézműves Melinda etnográfus szerkesztette. Utónévjegyzékünk összeállításakor az említett művet felhasználtuk. Az utónévjegyzék tartalmazza továbbá az Országos Roma Önkormányzat közgyűlése által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak ítélt utóneveket is” (vö. <https://www.oronk.hu/>).

hiányban kell keresnünk. Nincs kidolgozva egy stratégia arra vonatkozóan, hogy a közösség tagjai, kitől és hogyan szerezzenek erre vonatkozó ismereteket.

A cigányok személynevei, a temetői sírfeliratokon, a hivatalos névhasználattól eltérően jelennek meg. A személynevek nem hivatalos, temetői használatának a legjellemzőbb eleme, hogy a síremlékre – egyéni és/vagy családi döntések alapján – az elhunyt személy hivatalos nevén kívül, cigány nevét és/vagy a becenevét (ragadványnevét) is bevésetik. A közösség tagjai ezt azért tartják fontosnak megtenni, mert a cigány nevek és a becenevek (ragadványnevek) kötik őket igazán az elhunythoz, akit egész életében így szólítottak és említettek, ezáltal így fogják tudni emlékezetükben is megőrizni (lásd pl. a 10–13. képeket). Meg kell említeni, hogy nem minden esetben éltek a cigányok ezzel a gyakorlattal. Továbbá azt is, hogy a hodászi temetőben a magyar személyek síremlékei között nem található olyan, amelyen a hivatalos személynév mellett szerepelne az elhunyt beceneve. A síremlékeken vizuális elemek is találhatók: *galamb(pár)* zöldleveles ággal (10–11. kép), *két szál virág* (12. kép) és *szív* (13. kép). A hodászi temetőben található egy olyan síremlék, melyen cigány nyelvű szöveg, egy bibliai ígérés cigány fordítása olvasható: *Baxtale hi, kon ando Del patān, ke lengo hi e čeresqo them.* (Boldogok, akik az Úrban bíznak, mert övék a mennyek országa!). Maga a síremlék is köthető a Bibliához, hiszen a szöveget tartalmazó része egy nagy könyvet formál (lásd 14. kép). A szöveg mellett az elhunytak hivatalos személynevei, cigány nevük, valamint a születési és a halálozási dátumok szerepelnek. A síremléken egy vizuális elem, egy hal, a kereszténység szimbóluma látható (lásd 14. kép). Az elhunytak családtagjai a síremlékek környezetére is gondot fordítanak, gyakran egyedi díszítő elemeket is felhasználnak, például két eltérő színű murvából egy mintázatot rajzolnak ki (lásd 15. kép).

A személynevek írott változata, a sírfeliratok mellett, a koszorúk szalagján is olvasható. Bizonyos esetben a koszorún a megrendelőnek csupán a cigány neve vagy a beceneve más esetben a hivatalos személyneve is és a cigány neve és/vagy a beceneve is szerepel, pl. *Fájó szívvel búcsúzik tőled Mili és családja* vagy *Fájó szívvel búcsúzik tőled Balogh Aladár Tári és felesége Lujza.*

10. kép: Sírfelirat Csana cigány névvel (Hodász)

11. kép: Sírfelirat Polyák és Kires magyar becenévvel, illetve cigány névvel (Kántorjánosi)

12. kép: Sírfelirat Árvácska magyar becenévvel (Hodász)

13. kép: Sírfelirat Rinku cigány névvel (Kántorjánosi)

14. kép: Síremlék és környezete (Hodász)

15. kép: Síremlék személynevekkel, cigány bibliai idézettel és a stilizált hallal (Hodász)

3.4. Internet – új közösségi és nyelvi lehetőségek

A romák internetes (pl. *Facebook*, *YouTube*) használatáról csak röviden teszrek említést. A helyi fiatalok interneten történő romani nyelvű aktivitását mindenki pozitívan fogadja. A videók cigány nyelvű szövegei őrzik a helyi fiatalok programjait, eseményeit és élményeit. Népszerűsítik a cigány viselkedési formákat, szokásokat, jellegzetes szófordulatokat és a helyi humort. Szereplőik többnyire mindenki által ismert és kedvelt helyi emberek, ismerősök és barátok. A videóról megfogalmazott vélemények/kommentek cigány és magyar nyelvűek. Szeretném kiemelni, hogy a romani nyelv Facebook-on történő népszerűsítése főként egy helyi fiatal, Balogh János tevékenységéhez köthető. János a már elkészült rövidke videókhoz a *MadLipz* program alkalmazásával saját improvizált szinkron anyagokat készít. Ezek a hangfelvételek a romani nyelv cerhar változatában és, ritkábban, magyar nyelven hangzanak el. Véleménye szerint leginkább cigány nyelvű szövegeket szeret improvizálni. A magyar nyelven improvizált szövegekkel hadilábon áll: *valahogy nem jön a számra, hogy magyarul mondjam*. Videós szereplései közül hármat emelek ki.

Asav tut tele pal moro rom

<https://www.facebook.com/janos.ficko/videos/1964366117015312/>

Hívjad Gusztikát!

<https://www.facebook.com/janos.ficko/videos/1946194305499160/>

Tankolás

<https://www.facebook.com/janos.ficko/videos/1964319640353293/>.

4. Összegzés

A roma nyelvi tájképet Hodászon két civil aktivista munkássága indította el és kezdte formálni. Példájukat a közösség aktív tagjai követték. Így lett Hodász nevezetes, többek között, a szabadtéri madzag óvodájáról, a cigány miséiről, majd a Tájházáról, Alkotóházáról, a falvédőiről és az ifjúság jövőjéért felelősséget vállaló közösségéről. A hodászi roma közösséghez köthető nyelvi tájkép igazolja a települési önkormányzat és a roma nemzetiségi önkormányzat ez irányú aktivitásának a teljes hiányát. Jövőbeli közös feladatunknak tartom, hogy a településen élőkben tudatosítsuk, legyenek képviselői és formálói a nyelvi tájképnek, ezzel emelve a romani mint anyanyelv használatának fontosságát, kiállva a két- vagy többnyelvűség felbecsülhetetlen értéke mellett.

Irodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 22/3: 13–28.
- Kontra Miklós 2003. Cigányaink, nyelveik és jogaik. *Kritika* január: 24–26.
- Kontra Miklós 2019. Felelős nyelvészet. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 1992. Strasbourg, Európa Tanács.
- Rézműves Melinda 2004. Cigány nevek. In: S. Dávid Emese (szerk.) *Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve*. Budapest, Aranyhal Könyvkiadó. 125–254.

Internetes források

- A CEU hallgatóinak videója a Romani Nyelv Világnapja alkalmából https://www.youtube.com/watch?v=VuJKFr_KcLM&feature=youtu.be&fbclid=IwARoxHHZ9R1eQPxfEuaTmDlIpt_iTRmnS8Jogw9pM2wp3TqDUDdgD9u6-rA
- hvg 2009. Mit üzen a cigány zászló? https://hvg.hu/itthon/20090914_roma_zaszlo (2020-05-07)
- Központi Statisztikai Hivatal népszámlálás 2011. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/> (2020-04-28)
- Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási kérdőívek 2011. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/nepszamlalasi_kerdoivek (2020-04-28)
- A magyarországi roma nemzetiség roma nemzetiségi utónévjegyzéke <https://www.oronk.hu/wp-content/uploads/2019/01/A-Magyarorszag-Roma-Nemzetiseg-Nemzetisegi-Utonejegyzek.pdf> (2020-05-09)
- UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger 2010. <http://www.unesco.org/languages-atlas/> (2020-04-28)
- Az 1993. évi LXXVII. tv. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2020-05-09)
- A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2020-05-09)

Az ukránság kultúrája a Magyarországon felállított emlékhelyek tükrében

Stefuca Viktória

1. A magyarországi ukránok bemutatása: történelem, kultúra, nyelv, adatok

A nemzetiségek jogos igényeinek kielégítését a valós társadalmi problémák megoldásán túl, azok egyfajta kezeléseként a népi hagyományok, táncok, dalok megőrzése jelenti. Reneszánszát élte és éli továbbra is a történelmi múlt, a kulturális értékek, hagyományok, a paraszti, illetve városi népi kultúra ápolását, megőrzését és megújítását céljukként kitűző csoportok, szervezetek tevékenysége. A változásokat leginkább az egyesületek vállalták fel, munkájuk és feladatuk leginkább – az anyanyelv, a kulturális örökséget felvállaló, irodalmi illetve kulturális hagyományokat ápoló tematikák mellett – a kültéri emléktáblák elhelyezése volt.

A Magyarországon élő ukránok a XIII. századtól kezdtek áttelepülni Galiciából (a mai Nyugat-Ukrajna területéről), Máramaros, Bereg, Ung és Zemplén vármegye lakatlan, hegyes vidékeire. A XVII. században már tömegesen menekültek el a lengyel földesurak elől. A magyar földbirtokosok – közülük is elsősorban a Rákóczi család – kenézeik révén telepítették le szervezetten a szintén Galiciából érkező parasztokat. Ezzel párhuzamosan a XIX. század végéig folytatódott spontán beszivárgásuk is. A XVII. században kb. 300 ezer ukrán érkezett Magyarország területére. Egy csoportjuk a Szerencs–Tokaj–Sárospatak vonal mentén, a hegyaljai magyar városokban telepedett le. Az utolsó nagyobb áttelepedési hullám a XIX. század második felében zajlott le, mely szorosan összefügg az „Újvilágba” történő kivándorlással. Emberek ezrei indultak el Galícia sűrűn lakott területeiről a jobb élet reményében az Amerikai Egyesült Államokba, vagy Kanadába, míg mások – Magyarországon át – az annektált boszniai területekre. Ez idő tájt telepedtek le sokan Pesten és környékén is. 1837-ben Pesten jelenik meg az új galíciai ukrán irodalom első kiadványa, a *Ruszalka Dnyisztrovaja* (Dnyeszteri Sellő) című verseskötet. A kiadvány meghatározónak számít bizonyítva azt, hogy az ukrán nép nyelve élő nyelv, valamint a népköltészet nyelvezete meghatározó alapja az ukrán irodalmi nyelvnek.

Napjainkban ukránok jelentősebb számban szétszórta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (Nyíregyháza, Kisvárd, Fehérgyarmat), Debrecenben, Szegeden, Várpalotán, Veszprém, Zalaegerszegen és Budapesten (a IV., VI., VIII., IX., X., XI., XVIII., XIX., XX., XXI. kerületekben) élnek.

Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a Magyarországon élő ukrán anyanyelvűek száma 674 volt (a ruszin anyanyelvűekkel együtt). A 2011. évi népszámlálás során már 4885 fő vallotta az ukrán nyelvet saját anyanyelvének. Az ukrán nemzetiséghez tartozónak 5070 fő vallotta magát (KSH 2014).

A magyarországi ukrán nemzetiség az 1991-es év óta folytat szervezett közösségi életet. A folyamatosan bővülő tevékenységek (hagyományörző rendezvények szervezése, folyóirat, kiadványok megjelentetése, emlékhelyek létrehozása, vasárnapi iskola, ifjúsági táncegyüttes, kórus, könyvtár, néprajzi muzeális gyűjtemény működtetése, nyelvi táborok szervezése stb.) országos szintű szervezése és a helyi munka koordinálása szükségessé tette egy központosított intézmény létrehozását. Ennek érdekében hozta létre az Ukrán Országos Önkormányzat a magyarországi ukrán közösség első intézményét, a Magyarországi Ukrán Kulturális és Dokumentációs Központot. A Budapesten működő új intézmény látja el az országos testület és a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület kulturális tevékenységét, szervezi és irányítja rendezvényeinek lebonyolítását, a két szervezet éves kulturális tervének megfelelően. Az intézmény keretén belül működik az Első Magyarországi Ukrán Könyvtár valamint a Magyarországi Ukrán Néprajzi Múzeum és Közgyűjtemény.

A Magyarországi ukrán közösség érdekképviselőjét az 1991-ben alakult Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület (MUKE) látta el. Az egyesület elsődleges mozgatórugója a magyarországi ukrán közösség életének; elsősorban anyanyelvük és népi hagyományaik ápolása, történelmi emlékek megőrzése és a kultúra terjesztése területén fejti ki tevékenységét. Kiemelt feladatának tekinti az ukrán irodalom és történelem magyarországi megjelentetését. Gondozásukban jelent meg többek között két verseskötet: Leszja Ukrajinka¹ (1996) „Hét húr” és Valentina Zincsenko² (2005) „Mályvák a vásznon” címmel, illetve két történelmi mű: Hartványi Jaroszlava (2004) „Az elrejtett igazság”³ és Ljudmilla Neszuch–Kamill Najpauer (2007) „A szemtanú vallomása”⁴ címmel. Az egyesület

¹ Születése évfordulóján ünneplik az Ukrán Kultúra Napját (<https://hu.wikipedia.org/>).

² 1991-től Magyarországon él és alkot (<https://mediaklikk.hu/2016/03/25/>).

³ A tanulmánykötet a Holodomor, az 1932–33. évi nagy ukrain éhínség dokumentumait tárja fel.

⁴ A kötet ukrán nyelven jelent meg.

a rendszeres hagyományörző programok kezdeményezésében és szervezésében elsősorban az országos és a helyi önkormányzatok partnereként vesz részt. Az egyesületnek köszönhető több emléktábla és emlékmű, ahol az ukrán közösség ünnepeinek során elhelyezheti a megemlékezés virágait és koszorúit.

2. Ukrán nyelvi tájkép Magyarországon

Az alábbiakban az emlékhelyeket történelmi sorrendben mutatjuk be.

2.1. Ruszalka Dnyisztrovaja (Dnyeszteri Sellő)

A *Ruszalka Dnyisztrovaja* (Dnyeszteri Sellő) emléktábla – Markijan Saskevics, Iván Vahiljevics és Jakov Holovackij az almanach alkotóinak állít emléket (lásd 1. kép). Az ukrán nyelvű almanach 1837-ben Budán, a királyi nyomdában készült. Saskevics szerint megjelenése olyan volt, mint „sötét éjszakák sora után az öröm a boldogtalan ember arcán” (<https://mediaklikk.hu>).

A cenzúra Lembergben és Bécsben is megakadályozta az almanach kiadását, mert a Dnyeszteri Sellőnél alkalmazták először a módosított ábécét, amikor a galíciai irodalom először mutatkozott be ukrán nyelven. A Dnyeszteri Sellő kormányzati betiltását támogató, Joszip Lozinszkij, aki a latin ábécé bevezetése mellett érvelt, azt állította, hogy a kis kötetet csupán a helyesírása miatt is tűzre kellett volna vetni. A szerzők azonban – Hrihorij Petrovics, ismerősük révén, aki a szerb elit tagja volt – módot találtak arra, hogy a könyvet Magyarországon jelentessék meg. A pesti diákok az ukrán diákot barátként fogadták, köreikbe bevették. „A velük töltött idő életem legboldogabb időszaka volt, azt hiszem, soha sem fogom elfelejteni a fiatal szerbekkel, horvátokkal és szlovákokkal Pesten töltött időt”. Ebben az időben sok ukrán diák tanult a pesti egyetemen, virágzott a diákélet, szabadabban lehetett gondolkozni, ami a legfontosabb volt számukra. „Pesten fővárosi körülményeket találtunk, az egyetemi rendtartás sokkal szabadabb volt. Az irodalom professzorok – magyar hírességek – a saját jegyzeteikből tanítottak” – írta 1885-ben Jakiv Holovackij visszaemlékezéseiben (Hartyányi 2014).

Jakiv Holovackij vállalta magára a tárgyalásokat a kiadóval és a kiadási költségeket. Az almanach a Királyi Nyomdában 1000 példány készült el, így a napjainkban még fellelhető darabok értékes ritkaságnak számítanak. A világban

számon tartott 40 fennmaradt példány egyikét Budapesten, a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület könyvtárában őrzik.

A Magyarországon élő ukránok minden esztendőben február 20-án az Ukrán Kultúra Napján tisztelegnek az alkotók előtt, és az emléktáblát megkoszorúzzák.

1. kép: A *Dnyeszteri Sellő* – című almanach ukrán–magyar kétnyelvű emléktáblája
(Budapest I. ker., Fortuna utca 10.)

2.2. Hrihorij Szkovoroda

Hrihorij Szkovoroda (1772–1794) ukrán író, költő, filozófus, vándortanító és zeneművész volt. Emléktáblája 1998-ban Tokajban lett felállítva az MUKE jóvoltából (lásd 2. kép). A fekete márványból készült emléktábla Csernák Viktória, ukrán szobrászművésznő alkotása. Az emléktáblán a következő felirat olvasható ukrán és magyar nyelven: „[e]zen a helyen állt az a pravoszláv fatemplom, amelyben 1745-től 1753-ig karénekesként működött, s innen indult magyarországi és más európai vándorútjaira a nagy ukrán humanista filozófus és költő, Hrihorij Szkovoroda (1722. XII. 3 – 1794. XI. 9). Állították a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1998. (<https://www.kozterkep.hu>).

Szkovoroda művei közül legismertebb az „Isteni dalok kertje” verses gyűjtemény, melyből a magyarországi ukránok több idézetet ismernek pl.: „[n]em az az ostoba, aki nem tud, hanem az, aki nem akar tudni.” „A világ űzött engemet, de nem fogott meg.” „Minden elmúlik, de a szeretet mindenképpen végeztével megmarad.” „Minden elmúlik, kivéve Istent és a szeretetet” (lásd Karig 1971: 33–34).

2. kép: Hrihorij Szkovoroda ukrán–magyar kétnyelvű emléktáblája (Tokaj, Vasváry Pál utca 15)

Magyarországi tartózkodása rövid idejű volt, a cári udvar ún. „magyar bor beszerzésére szervezett missziójának” tagjaként öt évet – 1745 augusztusától 1750 októberéig – töltött az országban. A tokaji borvidékre küldött delegáció élére Visnyevszkij vezérőrnagyot nevezték ki, aki szerette volna, ha a helyi görögkatolikus templomban lennének szentliturgiák. Szkovorodáról tudták, hogy zenei képzettséggel és jó énekhanggal is rendelkezik, továbbá szeretne megismerni más országokat, több nyelven beszél, illetve ért – beajánlották tehát Visnyevszkijnek.

Vas írásában, Tardi Lajos kutatóra hivatkozva ezt írja: „Hrihorij Szkovoroda, a nagy ukrán filozófus és szabadgondolkodó személyére úgy tekintünk, mint a magyar–ukrán kulturális kapcsolatok egyik első képviselőjére”. Majd így

folytatja „a tokaji borvásárló komisszió története (1733–1798) Hrihorij Szkovoroda magyarországi tartózkodása a magyar–ukrán kulturális kapcsolatok történetének érdekes oldala, és bizonyítéka is egyben a két szomszéd nép mélyen gyökerező és a régmúltban kialakult hagyományos barátságának valamint együttműködésének – írta Sternberg János, ukrainai Szkovoroda-kutató” (Vas 2007).

3. kép: Tarasz Sevcsenko szobra magyar–ukrán kétnyelvű felirattal
(Budapest II. ker., Tarasz Sevcsenko tér)

2.3. Tarasz Sevcsenko szobrok

Tarasz Hrihorovics Sevcsenko híres politikus, író, kiváló költő, művész, néprajzíró és folklorista volt. A világ számos helyén található egy neki szentelt emlékmű, a legjelentősebbek Washingtonban és Ukrajnában. 2013-ban Budapesten egy teret neveztek el róla és egy emlékművet is állítottak tiszteletére (lásd 3. kép). A széles fekete márvány talapzaton, bronzból készült emlékművet, Ivan Mykytjuk szobrászművész munkáját, Budapesten, a II. kerületi Tarasz Sevcsenko téren találjuk.

A Dunaferri Zrt., adományából és az Ukrán Nagykövetség közreműködésével készült. A talapzaton Tarasz Sevcsenko – Тарас Шевченко – ukrán költő 1814–1861 felirat olvasható.

A költő legkiválóbb gyűjteményes munkája a „Kobzár” (A kobzos), amelyet magyar nyelvre többen is lefordították: Weöres (1953), Képes (1961) és Misley (1984). Továbbá 2006-ban Kijevben, Weörös Sándor fordításában megjelent egy T. Sevcsenko és Petőfi Sándor kettős kötet. „Tarasz Sevcsenko és Petőfi Sándor – az ukrán és magyar nép nagy fiai, hazájuk valódi jelképei. Nevük méltán áll egymás mellett az emberiség irodalmi Olimposzán. A költők élete drámai volt, költészetük – lírai. Mindez művészetük rokonságát bizonyítja, amely, kétségkívül, egységes európai szellemi forrásból fakad” (Magyar–Csalij–Dzjuba 2006: 9).

A csiszolt bronzból készült Sevcsenko mellszobrot Herszon város ajándékozta Zalaegerszegnek (lásd 4. kép). A talapzaton cirill és latin betűkkel a költő neve olvasható. 1986-ban Herszon és Zalaegerszeg testvérvárosi szerződést kötöttek, melynek keretén belül később, 1990 után, viszonzásul Petőfi Sándor szobrot ajándékozott a város vezetése az ukrán testvérvárosnak. Az alkotás Ivan Hrihorovics Bilokur, híres ukrán szobrászművész munkája.

4. kép: Tarasz Sevcsenko szobra magyar–ukrán kétnyelvű felirattal
(Zalaegerszeg, Lándorhegyi út 21.)

2.4. Az Ukrán Éhínség (Holodomor) Áldozatainak emlékművei

5. kép: Az Ukrán Éhínség Áldozatainak felállított emlékmű⁵ (Budapest V. ker., Petőfi tér 2–3.)

Az Ukrán Éhínség (Holodomor) 1932–1933 között a Sztálin vezette szovjet kormányzat politikája volt. Az ukrán nép történetének egyik legnagyobb katasztrófája, az 1932–1933-as éhínség közvetlen halálos áldozatainak számát hét- és tízmillió közé teszik, melyek közül hárommillió gyermek volt. „1932. december 6-án új rendszabályokat hoztak az ukrán falvak ellen, amelyek alulteljesítették a gabonagyűjtési tervet, nem kaphattak ellátást sem élelemből, sem egyéb árukból, a helyszínen talált élelmet és gabonát elrekvirálták, betiltották a kereskedelmet,

⁵ Az 5. és a 6. képet 2020 júniusában Tücsök Dorottya készítette.

majd mindezek után a pénzt is elvették. (...) Nem törődtek azzal sem, hogy a parasztoknak maradt-e élelmük a saját ellátásukra és magjuk a következő vetéshez (...) az ukrán vidéket, a világ egyik legtermékenyebb mezőgazdasági területét, néhány hónapon belül általános éhínség sújtotta. (...) Molotov azt is elrendelte, hogy ha az ukrán faluban már nem maradt gabona, vigyék el a burgonyát, zöldségeket és az egyéb megtalált élelmet” (Hartyányi 2004: 35–38). Magyarország kormánya elsőként ismerte el az ukrán Holodomort genocídiumnak, vagyis tudatos népirtásnak. Az egész ukrán diaszpóra, de legfőképpen a Magyarországon élő ukránok a mai napig is hálások ezért a gesztusért. Az emlékmű 300 cm magas gyertyát ábrázoló fehér márványból készült alkotás, talapzatán körben kétnyelvű szöveg. Az emlékmű a Petőfi téren található (lásd 5. és 6. kép). Falavatására 2009-ben, Viktor Juscenko ukrán államelnök jelenlétében került sor. A következő évben Csömör emlékparkjában új Holodomor emlékművet avattak (7. kép). Az emlékkőbe egy égő gyertya és ukrán–magyar szöveg van bevésve. „A rendezvény résztvevői gyertyát gyújtottak a 77 esztendővel ezelőtti éhínség áldozatainak lelki békéjéért, csatlakozva ezzel a Gyújts egy gyertyát elnevezésű országos mozgalomhoz” (<http://hromada.hu/>).

6. kép: Az Ukrán Éhínség Áldozatainak felállított emlékmű talapzatán a magyar–ukrán kétnyelvű felirat (Budapest V. ker., Petőfi tér 2–3.)

7. kép: Holodomor emlékmű ukrán–magyar kétnyelvű felirattal és égő gyertyával (Csömör)

8. kép: Az Ukrán Éhínség Áldozatainak emlékműve (Szeged, Dóm tér)⁶

⁶ A 8–10. képek forrása: <https://www.kozterkep.hu/36060/holodomor-emlekmu>.

9. kép: Az Ukrán Éhínség Áldozatainak emlékműve mellett magyar–ukrán kétnyelvű szövegek (Szeged, Dóm tér)

Az 1932–1933-as ukrajnai éhínség áldozatainak emlékművét 2018-ban – az éhínség 85. évfordulója alkalmából – Szegeden is felállították. A két ukrán képzőművész, Korzs Bohdan és Kolodko Mihaj munkája a Dóm téri szoborpark területén található (lásd 8–10. kép).

A nyíregyháza-jósavárosi görögkatolikus templom udvarán 2019. április 24-én újabb Holodomor emlékművet, egy emlékkövet avattak (11. kép). A szertartás ukrán és magyar nyelven zajlott. A vörös emlékköve fekete tábla van felerősítve. A fekete márványtábla nyelvi és vizuális elemeket tartalmaz. A nyelvi szöveg két évszámmal kezdődik (1932 és 1933), folytatódik a Holodomor ukrán szóval, melyet ukrán–magyar–angol (Emlékezünk) felirat követ. A talapzaton a felállító neve áll (Nyíregyházi Ukrán Nemzetiségi Önkormányzat). A fekete márványtábla vizuális elemei a három rétegek megformáló: keresztbe foglalt anya és gyermek árnyak, valamint búzakarászok. Az avatáskor elhelyezett mécsesek mellett egy kék és sárga, az ukrán zászló színeiből álló virágkoszorún magyar zászlócskák, illetve kék és sárga szalagok láthatók.

10. kép: Az Ukrán Éhínség Áldozatainak emlékköve ukrán–magyar–angol felirattal a nyíregyháza-jósváárosi görögkatolikus templom udvarán (Nyíregyháza, Korányi Frigyes u. 15/a.)⁷

3. Záró gondolat

Minden emlékműavatás a közösség életében egy ünnep, ahol mind Magyarország kormánya, mind a diplomáciai képviselők, mind a nemzetiségi önkormányzatok részéről virágokat és koszorúkat helyeznek el.

⁷ <https://www.magyarkurir.hu/hazai/emlekmuvet-allitottak-nagy-ukran-ehinseg-aldozatainak-nyiregyhazan>

Irodalom

- Hartyányi Jaroszlava 2004. Прихована правда – Elrejtett igazság. Budapest.
- Hartyányi Jaroszlava 2014. Dnyeszteri sellő a szabad Magyarországon. Hromada. Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület Lapja. 2014/1 (125), január–március. http://hromada.hu/2014/nov_125/tortenelem/sello.html (2020–02–02)
- Karig Sára (szerk.) 1971. Ukrán költők. Antológia. Budapest, Magvető Kiadó.
- Magyar Árpád István – Csalij, Olekszandr – Dzjuba, Iván 2006. Tarasz Sevcsenko. Kobzos. „Modus Coloris”. Kijev, Nemzetközi Társadalmi Akadémia.
- Misley Pál (szerk.) 1984. Tarasz Sevcsenko versei. Fordította: Anka János, Csorba Győző stb. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Neszuch, Ljudmilla – Najpauer, Kamill 2007. Свідчення очевидця [A szemtanú vallomása]. Ungvár–Budapest, Roman Povcsa – Magánkiadás.
- Sevcsenko, Tarasz 1953. Kobzos. Válogatott költemények. Fordította: Weöres Sándor. Budapest, Új Magyar Kiadó.
- Sevcsenko, Tarasz. 1961. Kobzos. Képes Géza – Karig Sára (szerk.). Fordította: Weöres Sándor, Honti Rezső, Gábor Andor, Hidas Antal, Lányi Sarolta, Grigássy Éva, Anka János. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Sevcsenko, Tarasz 2006. Kobzos. Fordította: Weöres Sándor. Kijev, Modus Coloris, Nemzetközi Társadalmi Akadémia.
2011. évi Népszámlálás. 9. Nemzetiségi adatok. 2014. Budapest, KSH.
- Ukrajinka, Leszja 1996. Hét húr. Versek. Drahomanova Bartai, Natalia – Hartyányi Jaroszlava (vál. és szerk.), Hartyányi Jaroszlava (utószó), Fordította: Weöres Sándor et al. Budapest, Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület.
- Zincsenko, Valentina 2005. Mályvák a vásznon. Budapest, Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület.
- Vas István 2007. Hrihorij Szkovoroda titkai „Szeretett Hungáriájában”. Az ukrán költő-gondolkodó magyarországi tartózkodásának ismert és ismeretlen oldalai. http://cdn2.boon.hu/2007/11/Hrihorij_Szkovoroda_titkai.pdf (2020–02–02)

Internetes források

- <https://www.kozterkep.hu/36060/holodomor-emlekmu> (2020–06–22)
- <https://www.magyarKurir.hu/hazai/emlekmuvet-allitottak-nagy-ukran-ehinseg-aldozatainak-nyiregyhazan> (2020–06–15)
- http://hromada.hu/2010/nom_110/kronika/harang.html (2020–06–16)
- <https://mediaklikk.hu/2016/02/26/ukran-nemzetisegi-musor-dnyeszteri-sello/> (2020–02–02)
- <https://mediaklikk.hu/2016/03/25/ukran-nemzetisegi-musor-valentina-zincsenko-muveszi-portreja/> (2020–07–08)
- https://hu.wikipedia.org/wiki/Leszja_Ukrajinka (2020–07–08)

Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről –

Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet

1. Bevezetés

Békéscsaba 2018-ban ünnepelte újratelepítésének 300. évfordulóját. A várost a 18. század első felében túlnyomórészt szlovákok telepítették újra, s jelenlétük a 19. század végéig meghatározó volt. Csak ekkor kezdett gyorsuló ütemben magyarosodni a város a bevándorlás, a vegyes házasságok és az asszimiláció révén. Szlovákok a mai Magyarország területén a 17. század végétől élnek. Tömeges letelepedésük a törökök kiűzése utáni időszakra, a 18. századra (1711–1740) tehető, amikor is a szabad vallásgyakorlás és jobb megélhetés reményében a történelmi Magyarország túlnépesedett északi megyéiből sokan kerestek itt új lakóhelyet. A 17. század végén a törökellenes harcok idején Csaba is lakatlanná vált, a lakosság elmenekült, a vidék elvadult, a település és a megye elpusztult. Békés megyében a szlovákokkal benépesülő első település a gyulai uradalomhoz tartozó Békéscsaba volt, amely 1718-ig gyakorlatilag folyamatosan töltődött fel a továbbvándorlók okozta veszteség ellenére. A településre legkorábban letelepedő szlovákok között találunk Hont, Zólyom, Nógrád, valamint Kishont megye területéről érkezetteket egyaránt. A 18. században összesen huszonnégy vármegyéből érkeztek a településre. Békéscsabát evangélikus szlovákok telepítették újra, a katolikusok erre a tájra mintegy három évtizeddel később érkeznek (Gombos 2008: 23–28).

A szlovákok az újraaalapított Csabát egy évszázad alatt a megye legnagyobb, dinamikusan fejlődő településévé változtatták. Az első világháború végéig a Kárpát-medence szlovákjai egy államban éltek, a trianoni békeszerződés után több ország, köztük Magyarország állampolgáraivá váltak. Történelmük során sok trauma érte őket, melyek közül a legfájdalmasabb – a burkolt vagy nyílt magyarosító törekvések mellett – az 1946–47-es lakosságcsere volt, mely során mintegy 60 ezer szlovák hagyta el Magyarországot. Békéscsabát egyes források szerint 7408 fő, míg más források szerint a békéscsabai körzetben 11743 fő, köztük a

nemzetiség legöntudatosabb képviselői telepedtek ki (Köteles 1998: 41; Kugler 2000: 194, 15. táblázat).

Békéscsaba ma a magyarországi szlovák nemzetiség egyik legjelentősebb települése, a szlovákság napjainkban is a legnagyobb hagyományokkal rendelkező, és a megyeszékhely életében a legnagyobb szerepet játszó minoritás. A Békéscsabán élő szlovákság – annak ellenére, hogy létszáma a több mint 300 éves történelme során drasztikusan csökkent – napjainkig megőrizte szellemi és tárgyi kulturális örökségét, nyelvét, hagyományait, kultúráját. A 2011-es népszámlálás békéscsabai összevont nemzetiségi adatai alapján a városban 2513 szlovák él. A becsült adatok szerint a város mai lakosságának közel 1/3-a szlovák származású legalább az egyik nagyszülője ágán.

A város mára többnemzetiségű településsé vált, a magyarokon kívül mind a 13 magyarországi nemzetiség képviselői élnek itt.¹ Szervezett közösségi, kulturális és közeleti tevékenységet a cigányok, lengyelek, németek, románok és szlovákok folytatnak. A tanulmány célja Szabó Gilinger (2010), Sloboda et al. (2010, 2012), valamint Tuska–Uhrin (2018) kutatásaira alapozva bővíteni, gazdagítani a város nyelvi tájképére vonatkozó kutatási eredményeket a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozat elemzésével.

2. Elméleti és módszertani kiindulópontok

A rendezvénysorozaton érvényesülő nyelvhasználatot – a látható, hallható nyelvi tájképet – kvantitatív és kvalitatív diszkurzív szempontból elemezzük. Arra keressük a választ, milyen volt a szlovák nyelv reprezentációja, mennyire volt jelen a szlovák nyelv a szlovákok által újraalapított város 300. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken szóban és írásban. A nyelvi tájkép-kutatások ez idáig Landry és Bourhis nyomán (1997: 25, idézi Laihonen 2012: 27) főként a vizuális nyelvhasználatra terjedtek ki. A kisebbségi nyelvek nyelvi tájképére vonatkozó kutatások a nyelvválasztás, a nyelvi hierarchia, a szabályozások problematikájára

¹ A városban élő nemzetiségi lakosság mérésére több, egyaránt pontatlan mutató létezik: a népszámlálás, a becsült adatok, a kisebbségi önkormányzati választásokon leadott szavazatok száma, illetve 2006-tól a választási listákra jelentkezők, regisztráltak száma. A 2011-es népszámlálás békéscsabai nemzetiségi adatai szerint a városban 52700 magyar, 441 cigány (romani és beás) 68 lengyel, 387 német, 396 román, 54 szerb, 2513 szlovák és 55 ukrán él (KSH 2013: 165, 168). Az 50 fő alatti kisebbségeket itt most nem említjük meg.

fókuszálnak, melyben a nyelvpolitika kiemelten fontos szerepet játszik. Gorter et al. (2012, idézi Gorter 2017: 36) a kisebbségi nyelvpolitika eltérő példáit veszi számba 16 európai közösségben, és megállapítja, hogy „[m]indegymik esetben a nyelvi tájkép vizsgálatából származó adatok tisztázzák a nyelv, a társadalom, az identitás és a hatalom összetett kölcsönhatásait. Néhány fő kérdés a kisebbségi nyelvek láthatósága köré szerveződik, hogyan képes a nyelvi tájkép megvilágítani a többségi és kisebbségi csoportok közötti hatalmi kapcsolatokat” (2017: 36). Ezen kutatások sorába illeszthető a békéscsabai példa is. Azonosulunk Blommaert tételével, mely szerint: a nyelvi anyag szociokulturális jelentésének jobb megértése etnográfiai (mi bővítenénk a kört és úgy fogalmaznánk: társadalomtudományi) magyarázatot követel, nem pedig (mi úgy fogalmaznánk: nem csak) számokat, és a jelekre összetett tárgyakként kell tekintenünk, nem csak nyelvi természetűként (2012, idézi Gorter 2017: 37). Bartha et al. megállapításával összhangban valljuk, hogy „[a] hagyományos értelemben vett nagyobb nyilvános tereken (utcák, terek, közlekedési eszközök, középületek stb.) kívül a személyközi terek más dimenzióit is érdemes kutatni” (2013: 15). Ezek közé tartozhatnak például az egyes települések kiemelt rendezvényei.

Tudomásunk szerint Békéscsaba nyelvi tájképét eddig Martin Sloboda és Szabó Gilinger Eszter vizsgálta egy nemzetközi kutatás keretében, mely 2008 és 2010 között zajlott négy kisvárosban: Pula (Horvátország), Český Těšín (Csehország), Wales Llanelli (Nagy-Britannia) és Békéscsaba (Magyarország). A négy helyszínre kiterjedő nyelvi tájkép kutatásának fő motivációja nem a látható nyelv katalógizálása, kvantitatív vizsgálata volt, hanem a nyelvi tájkép szerepének elemzése a helyiek életében. A kutatók fő kérdéseiket a nyelvmenedzselésteória szakaszai köré szervezték: mi feltűnő, illetve észrevehető, mi és hogyan változtatható, esetleg változtatandó, és mi maradjon úgy, ahogy van. A kutatás egyik legjelentősebb eredménye a kvalitatív diszkurzív kutatómódszertan alkalmazása mellett, a különböző érdekszövetségek bevonása az elemzésbe: milyen identitásokra és identitásokat építve kerülnek egy vagy különböző oldalra a nyelvpolitika helyi szereplői, ha a nyelvi tájképről van szó (a kutatási eredményekről lásd pl. Sloboda et al. 2010, 2012).

3. Látható multikulturalitás a városban

A Békéscsabán tartózkodó vendég, turista valószínűleg nem állapítja meg hamar, hogy egy többen nemzetiségű városba érkezett. Nem állíthatjuk ugyanis, hogy hangsúlyosan látható, szembeötlő a multikulturalitás. Csak néhány szlovák felirat van, ritka a lengyel és román, s nagyon kevés az angol, a német vagy a kínai nyelv megjelenése. Ezek a feliratok is minden esetben a magyar mellett tűnnek fel, azaz kétnyelvűek.

1. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű településnév-tábla (Békéscsaba)

2. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű utcanévtábla 1. (Békéscsaba)

3. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű utcanévtábla 2. (Békéscsaba)

4. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű intézménytábla (Békéscsaba)

Szlovák és magyar nyelvű a várost jelző zöld tábla (lásd 1. kép), ahogyan a városban belül több utca (lásd 2. és 3. képek) és intézménynév (lásd 4. és 5. képek) is szlovák–magyar kétnyelvű. A temetőben, a régi síremlékeken található szlovák nyelvű sírfeliratok (lásd 6. és 7. képek). Sok emléktábla is kétnyelvű a fontos szlovák személyiségek és események emlékének tiszteletére (lásd 8. és 9. képek). A városban a Magyar–Lengyel Baráti Kulturális Egyesület táblájának szövege magyar– lengyel kétnyelvű és a román ortodox templom miserendje románul is olvasható. A régebben kiadott városismertető kiadványok minden esetben többnyelvűek voltak, a magyar, az angol, a német szöveg mellett helyet kapott bennük a román és a szlovák is. Napjainkban a város honlapja azonban már csak magyar, angol és német nyelvű. Megjegyezzük, hogy az önkormányzat kezdő weboldalán a nemzetiségek nem szerepelnek, így nehezen megtalálhatóak. A szlovákok kivételével a helyi nemzetiségek bemutatkozó oldalaik csak magyar nyelvűek. Az ingyenes városi információs lapban (régebben *Csabai Hirmondó/Heti Mérleg*, ma *Csabai Mérleg*) a rendszerváltozás előtt megjelent havonta egy szlovák–magyar nyelvű oldal. A napjainkban kéthetente megjelenő újságban a közelmúltig minden számban közöltek egy szlovák–magyar, később egy német–magyar kétnyelvű cikket. Ez a gyakorlat fokozatosan megszűnt.

5. kép: Szlovák–magyar kétnyelvű intézménytábla (Békéscsaba)

6. kép: Szlovák–magyar kétnyelvű sírfelirat (Békéscsaba)

A központi jubileumi ünnepség utáni első számban, azonban újra megjelent egy szlovák–magyar kétnyelvű írás. Érdekessége, hogy a szlovák irodalmi nyelvet és a nyelvjárást is használják benne. A városban élő nemzetiségek (főként szlovák, de jelentek meg írások német és román nyelven is) nyelvén írt cikkek 2018 óta nem jelentek meg a lapban.

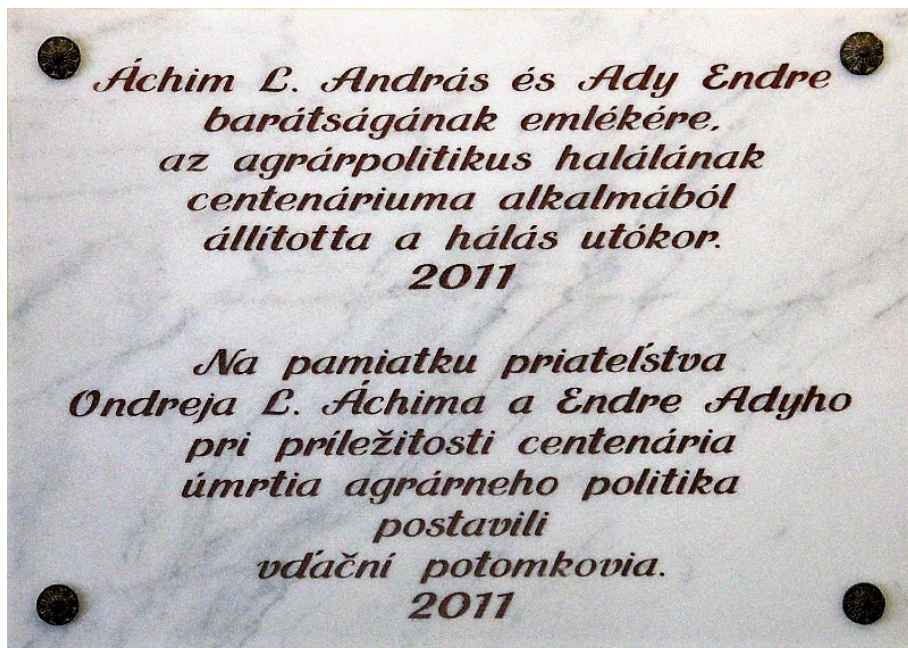
Kétségtől szűkségesnek és fontosnak tartjuk a többnyelvű feliratokat, mert a látható multikulturalitásnak a praktikum mellett fontos szimbolikus üzenete is lenne a településen élő nemzetiségi közösségek számára, hiszen azt közvetítenék a kisebbségi kollektívák és a többség felé, hogy élnek nemzetiségek az adott településen, hogy maga a nemzetiség értéknek tartja nyelvének és kultúrájának megőrzését, valamint hogy a helyi többségi magyar közösség is elismeri őket.

7. kép: Szlovák–magyar kétnyelvű sírfelirat (Békéscsaba)

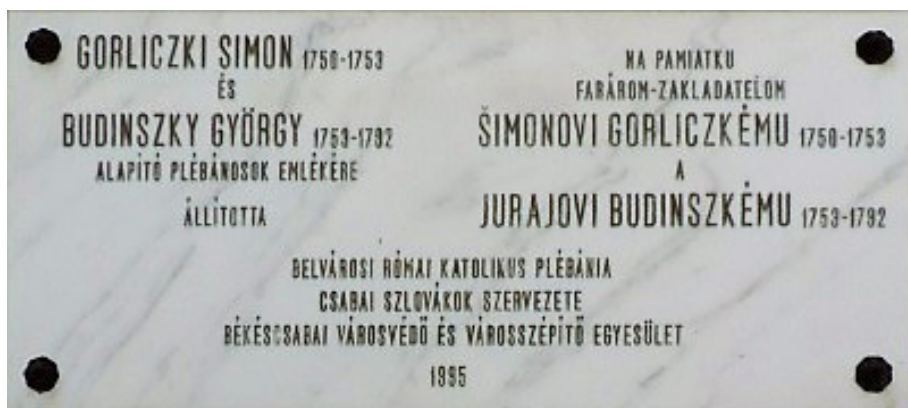

8. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű emléktábla (Békéscsaba)

9. kép: Magyar–szlovák kétnyelvű emléktábla (Békéscsaba)

4. Az ünnepségsorozat előkészületei

A „Békéscsaba 300” rendezvény eseményeinek előkészítésére és lebonyolítására Békéscsaba képviselőtestülete felkért egy ünnepséget előkészítő emlékbizottságot, amely kulturális intézmények vezetőiből, helytörténészekből, az oktatási, közművelődési és sportosztály munkatársaiból, valamint a Csabai Szlovákok Szervezetének elnökéből állt. Az említett grémium tagjai, egy kivételével mind magyar intézmények vezetői vagy munkatársai. Már az emlékbizottság összetételében is megmutatkozik az etnikai hovatartozást illető aránytalanság. Ez az egész ünnepségsorozatra és a bizottság hozzáállására is jellemző volt. Meg kell említenünk azonban azt aényt, hogy a város polgármestere² teljes mértékben támogatta és szívügyének tekintette az ünnepségsorozat szlovák vonatkozásait is. A város a jubileumi megemlékezést négy kiemelt rendezvény köré szervezte, melyet számos kísérő program színesített.³

Már a szervezés alatt az emlékbizottsági üléseken komoly vita alakult ki az arculati elemek részleteivel kapcsolatban. Azzal mindenki egyetértett, hogy az ünnepségsorozat logóján rajta kell lennie a két evangélikus templomnak, hiszen a város legjellemzőbb formai eleme a két említett templom egymás melletti stilizált ábrázolása. Hasonlóan egyöntetűen jóváhagyták, hogy az emblémán szerepeljen a város neve és a jubileumra utaló háromszáz-as számnév. Hosszabb vita után sem kerülhetett csak az 1718 (a város újratelepítésének dátuma) és a 2018 (a jubileumi dátum) évszám pára a logóra. Azzal az indokkal utasították el, hogy így az évszám pára esetlegesen azt sugallja, hogy Békéscsaba az újratelepítés előtt nem is létezett, ezért hozzá kell írni az 1332-es dátumot is,⁴ hiszen Csaba első írásos említése ebből az időből származik. Miután már három dátum szerepelt a tervezett logón, feltüntették az 1918-as évszámot is, amikor is éppen száz évvel ezelőtt Békéscsaba rendezett tanácsú várossá vált, tehát városi rangot kapott. Így a „Békéscsaba 300” elnevezésű programsorozat hivatalos logóján mind a négy említett évszám fel van tüntetve (lásd 10. kép) Elgondolkodtató az ünnepi bizottság döntése és főleg az elv, mely vezérelte a többséget. Ben és Rafael szerint „egyes nyelvi tájképek elemeit a következő tényezők magyarázhatják: I.

² Szarvas Péter

³ Nyitóünnepi gálaműsor a Jókai Színházban; „Időutazás-fesztivál”, ahol megidézik az 1718-as betelepülést; a Szent István-szobor felavatása a főtéren; a felújított Evangélikus Nagytemplom ünnepélyes felszentelése.

⁴ A helységet az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben említik először mint egyházas települést.

hatalmi viszonyok, 2. kommunikatív célok, 3. önkifejezés, 4. kollektív identitás kifejezése” (2010 idézi Laihonen 2012: 28). Úgy gondoljuk, hogy az események évszámai jelentésének az értelmezésében elsődlegesen és legerőteljesebben a hatalmi viszonyok érvényesítése van. Hasonlóképpen vélekedünk a Szent István szobor elhelyezése kapcsán is.

10. kép: A jubileumi rendezvénysorozat logója (Békéscsaba)

A tricentenáriumi ünnepségsorozat alkalmából augusztus 20-án avatták fel a főtéren, a korábban már megrendelt Szent István-szobrot. Többen úgy gondolták, hogy a tervezett szobrot zavarni fogja a tőle kb. tíz méterre lévő emlékkő, így azt át kell helyezni. Az emlékkő Szlovákia ajándéka a város újratelepítésének 275. évfordulójára, tehát már huszonöt éve a Városháza épülete előtt áll, így szimbolikus jelentéssel bír. Hosszas vita után az a kompromisszum született, hogy a Szent István szobornak az emlékkő átadta a helyét, egy új talapzatot kapott, és egymással szemben lettek elhelyezve. Az említett eset kitűnően szemlélteti, ahogy a nyelvi tájkép az ideológiai harc színtere. Közvetítő szerepe van a politikai szintek között, hűen tükrözi az adott településen élő különböző nemzetiségek erőviszonyait (lásd II. kép).

11. kép: Az emlékkő az áthelyezése előtt (Békéscsaba)

5. Jubileumi rendezvények

Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulóját számos programmal ünnepelte a város, így tisztelegve az elődök előtt, akik felépítették a települést (Tuska–Uhrin 2018). A programsorozat áprilisban az „Ajtók kitárulnak” című színházi előadással indult. Az év folyamán olyan kísérő rendezvények zajlottak, mint például a „Békéscsaba a mi városunk” című általános iskolásoknak és középiskolásoknak szóló vetélkedő, vagy a „Csabai kolbász–blues–pálinka piknik”. A pálinka- és kolbászkóstolóval, kolbászkészítéssel és élő zenével egybekötött programon a rendezők ismertették a pálinka és a csabai kolbász történetét, és a résztvevők koccintottak 300 pohár pálinkával az alapítók és utódaik tiszteletére. Jelen tanulmányban néhány rendezvény nyelvi tájképét elemezzük.

5.1. A nyitóünnepség

Az eseménysorozat nyitó ünnepsége meghívójának fedőlapja magyar–szlovák kétnyelvű volt, a meghívó programot tartalmazó része már csak egynyelvű magyar volt. Itt azonban hozzá kell tennünk, hogy a Szlovákiából érkező vendégek

számára a város tolmácsot biztosított. Különböző vélemények voltak a Békéscsaba 300 ünnepi nyitány programjával kapcsolatban is. Bár a közreműködő művészek teljesítménye kiváló volt és hatalmas sikert arattak, de programválasztásuk nem mindenki számára volt egyformán tetszetős. Az „Ajtók kitárulnak” című előadás a Csabagyöngye Kulturális Központ három és fél évvel ezelőtti megnyitására íródott, így nem is lehetett összekötni a tricentenáriumi ünnepséggel. Az azt követő zongorakoncerten Bartók Béla: Három csíkmegyei népdal, Este a székelyeknél című darabok; Kodály Zoltán: Székely keserves és a Székely nóta népdal feldolgozásai; illetve Liszt Ferenc: I. Magyar Rapszódiaja volt hallható. Az említett zeneművek egyáltalán nem köthetők az alföldi szlovákság zenei hagyományaihoz. A zongorakoncert műsorválasztását azért sem értjük, mert Bartók Béla népdalfeldolgozásai közül köztudottan jelentős számú szlovák népzenei anyag szerepel. Lampert Vera forrásjegyzékében hat nemzetiség 313 dallama között – 159 magyar, 66 román és összesen 7 egyéb mellett – 81 szlovák népdal szerepel (Erdélyi-Molnár 2014: 99–119). Meg kell azonban jegyezzük, hogy az előadást követően a folyosói beszélgetésekből, illetve az azt követő fogadáson kiderült, hogy az említett negatív bírálat csak kevesekben fogalmazódott meg, a többségnek nem volt hiányérzete, és elégedetten távozott a nyitógála – egyébként magas színvonalú – programjáról.

5.2. A „Mindenki, aki CSABAI! – Békéscsaba 300 Fesztivál”

A jubileumi év központi rendezvénye a „Mindenki, aki CSABAI! – Békéscsaba 300 Fesztivál” – háromnapos rendezvénysorozat volt, mely több helyszínen zajlott.⁵ A program szervezői a városi önkormányzat, önkormányzati intézmények, az országos és helyi szlovák szervezetek, intézmények voltak. Ez utóbbiak kezdeményezésére valósultak meg a szlovák programok, valamint a „Magyarországi Szlovákok Napja”⁶ és a vajdasági és romániai szlovákok mesterségeit is bemutató „Dél-alföldi Vásár”.⁷

⁵ 2018. július 6–8.

⁶ Az Országos Szlovák Önkormányzat a július 5-i szlovákiai állami ünnephez, Szent Cirill és Metód napjához kötődően minden év július első szombatján rendezi meg legnagyobb ünnepét, a *Magyarországi Szlovákok Napját*. Ebben az évben, sorrendben a huszonegyediket, a város újraalapításának 300. évfordulója tiszteletére Békéscsabán tartották.

⁷ A vásárt 2008 óta a dél-alföldi szlovákok együttműködésének eredményeként rendezik meg, évente más országban.

A város – tehát nem kizárólag a szlovákok – által szervezett több mint tíz nagyobb szabású és számos kisebb program közül, a kulturális programokon kívül csak három volt, ahol szlovákul is beszéltek. A „Csabaiak Bejövetele” című ünnepi műsor bevezetőjében a Városháza erkélyéről két nyelven, szlovákul és magyarul ismertették a város újraalapításának rövid történetét. Ezt követte a fesztivál egyik leglátványosabb eseménye, az elődök 300 évvel ezelőtti bejövetelét megidézõ felvonulás, amelyen megjelentek az egykori telepések leszármazottai és 10 szlovák régió képviselői (lásd 12. kép).

12. kép: A szlovák betelepülõket jelképezõ csoport a felvonuláson (Békéscsaba)

5.3. A szlovák szervezetek és intézmények programjai

A programsorozat külön színfoltját képezte a békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezetének a megjelenése. A szlovák fiatalok eredeti, egyéni és bátor ötletekkel nagyban hozzájárultak az évforduló „látható” megünnepléséhez, a fesztivál szlovák nyelvi tájképéhez. Szlovák–magyar feliratú pótlókat, táskát, kitűzõt, bögrét stb. készítettek és árultak nagy sikerrel, melyeket hamarosan az ünneplőkön és az ünneplők kezében láttunk (lásd 13. és 14. képek).

13. kép: A fiatalok promóciós anyaga 1. – ajándékbögre szlovák–magyar kétnyelvű felirattal (Békéscsaba)

14. kép: A fiatalok promóciós anyaga 2. – az evangélikus templomot ábrázoló pólók szlovák felirattal (Békéscsaba)

A pólókon a békéscsabai evangélikus templomot szavak és számok összessége rajzolja ki (14. kép). Ezek a letelepítéshez köthető és jeles szlovák személyiségek nevei: *Tessedik, Harruckern, Szeberényi, Jakub Valent, Ján Duna, Ján Szeckerka, Áchim András*; az evangélikus énekeskönyv és a halotti énekek gyűjteménye: *Tranoscius* és *Funebrál*; évszámok: Čaba 300 és 1717–2018; valamint a békéscsabai szlovák nyelvváltozat szavai és kifejezései: *veľmej* (nagyon), *veľký chrám* (nagytemplom), *sálaš* (tanya), *klobása* (kolbász), *način* (kell), *Slovák* (szlovák), *tavo* (ki), *tanú* (be), *djóčence* (lányok), *šľamovať* (vékonybelet húrolni), *turňa* (torony), *dovena* (egybe), *Tavieš?* (Tudod?), *pjéra* (virág), *bevcov* (bölcső), *glajchat'* (készülni valahova), *stuňa* (kút), *Kerí?* (Melyik?), *tutoka* (itt), *takvóto* (ilyen), *bratník* (férfi unokatestvér), *beľaví* (kék), *šmatkat'* (tapogatni), *vechťa* (konyharuha), *šťjepka* (aszalt gyümölcs), *boncík* (comb), *gecel'a* (szoknya), *Pome!* (Menjünk!), *cigánka* (cigányasszony/disznótorban készített májas étel), *haluške* (metélt kifőtt tészta), *pampuške* (fánk), *szárma* (töltött káposzta), *topenyec* (vízbefült ember), *špiro* (kutya), *pilátovať sa* (kínlódni), *Dobro ráno, Dobrí deň, Dobří večer...* *Vinšujen!* (Jó reggelt, Jó napot, Jó estét... Kívánok!) *Ako sa máš? Ako švarka na šaláte.* (Hogy vagy? Mint a tepertő a salátán.).

5.4. Az Evangélikus Nagytemplom újaszentelése

A már korábban említett jubileumi megemlékezés négy kiemelt rendezvénye közül 2018. október 13-án került sor az ünnepi istentisztelettel egybekötött felújított Evangélikus Nagytemplom szentelésére. A 3500 férőhelyes, Közép- és Kelet Európa legnagyobb evangélikus temploma az ünnepség alatt tele volt, hiszen az esemény egyháztörténeti szempontból is meghatározó. Az Evangélikus Nagytemplomot a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke szentelte fel a helyi evangélikus lelkészek közreműködésével. Az egyházi liturgia során mindössze az oltár előtti ige volt szlovák nyelvű,⁸ a ceremónia végig magyar nyelven folyt. A köszöntőbeszédnek közül egyedül az egyházügyekért felelős miniszterelnök-helyettes hangsúlyozta a város és az Evangélikus Nagytemplom szlovák múltját, kiemelve, azt a tényt, hogy Békéscsaba az evangélikusok és a szlovákság emblematikus helyének tekinthető. Beszédében hozzátette, hogy „a békéscsabai szlovák gyökerű evangélikus gyülekezet olyan sajátos értéket hordoz, ami része

⁸ A Králicsei biblia (1579) után *biblická čeština*, illetve *bibličtina* néven vált közismertté a szlovák evangélikusok liturgikus nyelve.

az egyetemes magyarságnak, része az egyetemes szlovákságnak, de mégis csak olyan egyedi örökség, amit csak ők tudnak megőrizni és nekünk átadni”.⁹ Az ünnepség résztvevői közül többen kritikaként jegyezték meg, hogy sem a további köszöntések, sem pedig az ígahirdetés alatt nem hangzottak el a *szlovák, szlovákok* szavak. A felszólalók a mai Magyarországon élő szlovákokat, akik a 17–18. században végbement belső migráció kapcsán kerültek Békéscsabára, és építették fel maguknak az említett templomot, csak körülírva emlegették, hozták szóba, mint például „az idetelepült őseink, az északi területekről származó elődök, csoportos telepések, a tömeges vándorlás következtében letelepedettek”.

Sajnálattal kell konstatálnunk azt a tényt is, miszerint Szlovákiából, az említett jubileumi rendezvényre, egyetlen magas rangú állami vezető sem volt hivatalos. A több mint kétórás rendezvényen, ahogy fent említettük – az oltár előtti ige szövegét kivéve – valamennyi program magyar nyelven folyt, így a két autóbusznyi Szlovákiából, Szerbiából és Romániából érkező szlovák ajkú hívő, érdeklődő egy szót sem értett a valaha a „Szlovákok Mekkájának” nevezett város Evangélikus Nagytemplomának újrászenteléséből. Az említett ünnepség is hűen tükrözte azokat a hangsúlyeltolódásokat, amelyek az elmúlt háromszáz év alatt a békéscsabai gyülekezetre jellemzőek. Mint ismeretes a vallás az egyik meghatározó nyelv- és etnikummegtartó tényező, mint ahogy erre többek között, a magyarországi románokat kutatva Borbély Anna is többször rámutatott (Borbély 2001: 166–167, 2003: 176–204, 2014: 141–144).

A fentiek tükrében nem túlzás kijelentünk, hogy az említett két nyelv, a magyar és a szlovák társadalmi státuszkülönbsége igen eltérő.

5.5. A történelmi színjáték

Az ünneplő város rendezvénysorozatának utolsó programja a „Szárnyad árnyékában” című történelmi játék¹⁰ díszbemutatója volt. A darab címét egy ószövetségi zsoltár szövege ihlette. A mű szerzője nyilatkozatában elmondta, hogy a zsoltári szöveggel kívánta kifejezni azt az isteni gondviselést, amely a 300 évvel ezelőtt Békéscsabára települt szlovák családok élhettek meg: „...ha egy hívő ember a hite gyakorlásáért útra kel (ahogy azt tették a Felvidékről érkező szlovák családok

⁹ <https://turizmus.com/desztinaciok/felujitottak-kozep-es-kelet-europa-legnagyobb-evangelikus-templomat-1160309>.

¹⁰ A darab rendezője Seregi Zoltán, írója Sente Béla.

– a szerző), az Isten támogató védelme vele lesz”.¹¹ A történelmi ihletésű darab címválasztását jónak és kifejezőnek találjuk, hiszen az alföldi szlovákság értékrendjében az evangélikus hitélet az első helyen szerepelt. Spannraft Marcellina tanulmányában a szárny szó bibliai jelentését a következőképpen értelmezi: „[a] szárny a Biblia kontextusában elsősorban mozdulatlan, kiterjesztett szárnyként jelenik meg, mely gondoskodást, védelmet, biztonságot nyújt az oltalmat keresőnek” (2008: 140). Az említett gondoskodó szeretetet az ószövetségi zsoltár többféleképpen is kifejezi. „Szárnyaid árnyékában rejts el engem.” (Zsolt 17,8); „Az emberek fiai szárnyaid árnyékába menekülnek.” (Zsolt 36,8); „Hadd meneküljek szárnyaid árnyéka alá.” (Zsolt 61,5); „Szárnyaid árnyékában örvendeztem.” (Zsolt 63,8); „Tollaival fedez be téged, és szárnyai alatt lesz oltalmad.” (Zsolt 91,4) (Spannraft 2008: 140–141).

A darab témáját, illetve tartalmát illetően megoszlottak a nézők véleményei. Jelen tanulmányunkban nem kívánjuk tartalmilag elemezni a művet, hiszen egy történelmi játék esetében nehéz meghatározni, hol a határ a művészi fantázia és a történelmi valóság között. A teljes valóságot talán nem is lehet számon kérni az írótól, rendezőtől, mindenesetre megállapítható, hogy nem voltak olyan tartalmi torzítások, melyek a helyi szlovákságra nézve sértők esetleg bántók lettek volna. Ugyanakkor kifogásolható, hogy a színházi meghívó, az előadásról, az alkotókról készült szórólap és plakát kizárólag magyarul íródtak.

5.6. A jubileumi eseménysorozat zárókoncertje: 300 év – 300 hang

A „300 év – 300 hang” című ünnepi hangversennyel, zenei időutazással zárult a Békéscsaba 300 programsorozat. A jubileumi eseménysorozat – szlovák megközelítésből is – méltó zárása volt az Evangélikus Nagytemplomban¹² rendezett koncert. Az evangélikus kórus vezetőjének¹³ nevéhez fűződik az ötlet, hogy ezen az évfordulón egy Békéscsaba kórusainak tagjaiból és külsősökből álló nagykórus, zenészek, valamint a város diákjaiból álló gyermekkar hívja időutazásra a közönséget a város karvezetőinek aktív közreműködésével. 2018 elején kezdődött a tagok toborzása. A városi nagykórus tagjai az első próbát februárban tartották, s ezt követően – a nyári szünet kivételével – minden hétfőn este

¹¹ <https://jokaisinhaz.hu/szarnyad-arnyekaban>.

¹² 2018. október 26–27.

¹³ Kutyejné Ablonczy Katalin

összegyűltek, hogy megtanulják a darabokat. Szólampróbák és kóruspróbák sora következett. A többhónapos készülés, rengeteg gyakorlás, az utolsó időszakban a zenekarokkal közös próbák után érkezett el a kivételes és különleges koncert, amelyen különböző korosztályú professzionális és amatőr zenészek szerepeltek.

Az ünnepi hangversenyen a polgármester beszélt az újratelepítő elődökről. Beszédében ez alkalommal kiemelte a szlovákság jelentőségét az újratelepítés során. Tette ezt a jubileumi év több szónokával ellentétben, akik beszédeikben, mintha szándékosan kerülték volna a szlovákság megemlítését, és csak elődökről vagy újratelepítőkről beszéltek. Az ünnepi koncert a gyerekek műsorával kezdődött, majd szlovák egyházi énekkel folytatódott. Az 1718-ban ideérkező szlovákok magukkal hozták a *Tranosciust*, a szlovák (bibliai cseh)¹⁴ nyelvű evangélikus énekeskönyvet, s a legenda szerint megérkezésükkor ebből énekeltek a szabad ég alatt, a város jelenlegi főterén, ahol többek között elhangzott a „S Bohem ja chci zacati” (Istentől el nem állok) című ének, amelyet a hangversenyen a szlovák Orgován Népdalkör¹⁵ adott elő. Ezt követően egy szlovák énektanár, kórusvezető és zeneszerző¹⁶ az ünnepi alkalomra komponált szlovák nyelvű kórusművei következtek. A színvonalas szlovák blokk beiktatásával a rendezők megadták a kívánt tiszteletet a várost újraalapító szlovákoknak és utódaiknak is. Megemlítjük, hogy a koncertre szóló, egyébként tartalmas meghívó viszont csak magyar nyelvű volt.

6. Összegzés

Végezetül összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a helyi, megyei, országos és dél-alföldi szlovák szervezetek, intézmények részvételének, illetve társrendezői szerepének köszönhetően Békéscsaba újratelepítésének 300 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozaton méltó helyet kapott a szlovák nyelv és kultúra. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy ehhez jelentős mértékben hozzájárult az említett nemzetiségi szervezetek és intézmények kezdeményezése, kitartó munkája és helyenként harca az önkormányzat, az emlékbizottság egyes képviselőivel. A helyi szlovák közösség érdekeinek ilyenén határozott és ezért eredményes képviselését egyébként elvárandónak, követendőnek és nagyon

¹⁴ A cseh irodalmi nyelv kodifikált változata, ami az evangélikus egyház szakrális és hivatalos nyelve (bibličina).

¹⁵ A népdalkör karvezetője Ocsovszki Ildikó.

¹⁶ Sutyinszki János

helyénvalónak találtuk. A szlovákok méltó jelenlétét a jubileumi ünnepségsorozaton csak a helyi kisebbségi civilszervezetek, intézmények és a nemzetiségi önkormányzat segítségével lehetett biztosítani, hiszen a szlovák nyelv vizuális használata veszélyben van, védelemre szorul. Az elvárható az lenne, ha Magyarországon a törvényekben és jogszabályokban megfogalmazott kisebbségi jogok automatikusan, az adott nemzetiség ráhatása nélkül is, természetes módon érvényesülnének.

Kutatásunk igazolta Bartha et al. (2013: 17) tételeit, megállapításait, melyek szerint: „[a] kisebbség nyelvének vizuális használata növeli az adott nyelv – és ezen keresztül az adott beszélőközösségek – presztízsét. (...) A kisebbségi nyelvnek vizuálisan is magas presztízse segítheti a nyelvmegtartást”. Reményeink szerint a jubileumi rendezvénysorozat ehhez járult hozzá Békéscsabán a szlovák nyelv szóbeli és írásbeli használatával.

A nyelvi tájkép további behatóbb vizsgálatának eredményei segíthetnek értelmezni a nyelv, a társadalom, az identitás és a hatalom kölcsönös viszonyát. A tanulmányunkban vizsgált vizuális nyelvhasználati helyszínek jelzésértékűek, a Békéscsabán lakók nyelvi vitalitását illetően. Információt közölnek a lakosság nyelvi összetételéről a nyelvek, illetve a többségi és kisebbségi lakosok erőviszonyairól.

Irodalom

- Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23/3: 13–28.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna 2003. Egyház és nyelvmegőrzés. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében című konferencia előadásaiból.* Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 176–204.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Erdélyi-Molnár Klára 2014. Bartók Béla szlovák népdalfeldolgozásainak dallamanyaga. *Magyar Zene* 52/1: 99–119.
- Gombos János 2008. Szlovákok a Dél – Alföldön (A 17. század végétől a 18. század végéig). Forrásválogatás. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. 23.
- Gorter, Durk et al. 2012. The revitalization of Basque and the Linguistic Landscape of Donostia-San Sebastian. In: Gorter, Durk – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel (szerk.) *Minority languages in the linguistic landscape.* Basingtoke, Palgrave. 148–163.

- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 25/3: 31–49.
- Köteles Lajos 1998. Békéscsaba évszázadai. In: A Käfer István – Köteles Lajos (szerk.) *A művelődés évszázadai Békéscsabán. Békéscsaba, Békéscsaba Megyei Jogú Város.* 41.
- Kugler József 2000. Lakosságcseré a Délkelet-Alföldön 1944–1948. Budapest, MTA Kisebbségkutató Műhely. 194. 15. táblázat.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14/3: 27–49.
- Lampert Vera 2005. Népzene Bartók műveiben: A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke. Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok. Budapest, Hagyományok Háza – Helikon Kiadó – Néprajzi Múzeum – Zenetudományi Intézet.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- Sloboda, Marián – Szabó Gilinger, Eszter – Šimičic, Lucija – Vigers, Dick 2010. Carrying out a language policy change: Advocacy coalitions and the management of linguistic landscape. *Current Issues in Language Planning* 11/2: 95–113.
- Sloboda, Marián – Szabó Gillinger, Eszter – Šimičic, Lucija – Vigers, Dick 2012. The policies on public signage in minority languages and their reception in four traditionally bilingual European locations. *Media and Communication Studies* 63: 51–88.
- Spannraft Marcellina 2008. A szárny szó jelentése a köznyelvben, a Biblia nyelvén és a magyar költészetben. *Studia Caroliensia* 2: 140–147.
- Szabó Gilinger Eszter 2010. Békéscsaba nyelvi látképe. Előadás, 16. Élőnyelvi Konferencia, Beregszász, 2010. szeptember 17.
- Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet 2018. A 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképe. Előadás, 20. Élőnyelvi Konferencia, Budapest, 2018. augusztus 31.
2011. évi Népszámlálás. 3. 2013. – Területi adatok – 3.4. Békés megye. Szeged, KSH. 165, 168.

Internetes források

- http://real.mtak.hu/72767/1/mz_2014_1_099_119_bartoktot_u.pdf (2018–03–16)
- <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/abstr-hun.html> (2018–03–20)
- <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/proMino-1303-02-bartha-la> (2018–03–20)
- http://www.academia.edu/12637934/The_policies_on_public_signage_in_minority_languages_and_their_reception_in_four_traditionally_bilingual_European_locations (2019–01–29)

Borbély Anna (szerk.) 2020. Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon.
Budapest, Nyelvtudományi Intézet, www.nytud.hu (online kiadás).